

โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัย
ประวัติศาสตร์ไทย

ประวัติศาสตร์ไทย : บทสำรวจสถานะความรู้
ฉลอง สุนทรวาณิชย์ และ คณะ

แถมสุข นุ่มนนท์ บรรณาธิการ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เล่มที่ 2

โครงการประมวลความรู้เพื่อการพัฒนาการวิจัยประวัติศาสตร์ไทย
ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

การสำรวจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา
ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

ชลดา โกพัตตา

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “สถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

“วัฒนธรรม” มีการให้คำนิยามหลากหลายตามเงื่อนไขของเวลาและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ซึ่งมีผลต่อการศึกษาและความรู้เรื่องวัฒนธรรมในสังคมไทย ในกระบวนการนี้ ความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบ่งได้เป็น 3 ระยะคือ

ระยะที่ 1 วัฒนธรรม คือ ความเจริญงอกงาม ความก้าวหน้าของชาติ เป็นความหมายในเชิงคุณค่า และงานเขียนประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2440)

ระยะที่ 2 วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิต พฤติกรรมของมนุษย์และสิ่งทีกลุ่มสังคมสร้างขึ้นจากการเรียนรู้จากกันและกันของมนุษย์ และงานเขียนวัฒนธรรมที่ใช้แนวคิดทางด้านสังคมศาสตร์มาช่วยในการวิเคราะห์ มีลักษณะเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2490)

ระยะที่ 3 วัฒนธรรม คือ วิถีชีวิตของสังคมซึ่งเกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม มีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีพลวัตรและพลังแห่งการเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และงานเขียนประวัติศาสตร์แบบชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งเน้นการเคลื่อนไหวของสังคม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2520)

ตามแนวทางนี้ ความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจำกัดตามสภาพแวดล้อมในแต่ละช่วงเวลา และมิได้ครอบคลุมตามความหมายของวัฒนธรรมตามที่เข้าใจในปัจจุบัน ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมจึงถูกนำเสนอเพียงบางแง่มุมโดยการเลือกหรือการละเลยที่จะศึกษาในบางเรื่องบางประเด็น ดังนั้นจึงพบว่าการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านศาสนาและประเพณีพิธีกรรมมีการศึกษามาแต่แรกเริ่มของการเขียนงานประวัติศาสตร์ตามจารีตใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ด้านความเชื่อดั้งเดิมและค่านิยมปรากฏนับจาก พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา

การศึกษาเรื่องศาสนาซึ่งเป็นความเชื่อที่เป็นระบบและมีองค์กรที่ชัดเจนนั้น รัฐให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องราวของพุทธศาสนาโดยตลอด เพราะศาสนาพุทธเป็นศาสนาของ รัฐ รัฐไทยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ได้พยายามปรับความรู้ทางศาสนาเป็นความรู้ที่สามารถอธิบาย

ได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลและแสดงความเป็นชาติที่มีอารยธรรมที่ศิวิไลซ์ได้ แต่งานเขียนเหล่านั้นก็
เป็นไปเพื่อตอบสนองรัฐและผู้ปกครอง เพื่อทำความเข้าใจกับความเป็นมาของประเทศไทย ประวัติ
ศาสตร์จึงมีลักษณะของการอธิบายถึงที่มาของพุทธศาสนา การเข้ามาและเผยแพร่พุทธศาสนา และ
ศิลปะเนื่องในพุทธศาสนา จนกระทั่งมีการขยายตัวทางการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาการใช้แนว
คิดทางสังคมศาสตร์มาช่วยเป็นแนวทางในการศึกษา การอธิบายเรื่องราวทางศาสนามีลักษณะ
ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคมโดยทั่วไปรวมถึงบทบาทและหน้าที่ในการควบคุมชุม
ชน และกำหนดพฤติกรรมของสังคม ศาสนากับรัฐในประเด็นการสถาปนาอำนาจ การรักษาอำนาจ
และการบริหารการปกครองของผู้ปกครอง และพัฒนาการขององค์กรสงฆ์ในสมัยต่างๆ

การศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องค่านิยมมีอยู่จำนวนไม่มากนักและเป็นงานศึกษาที่เริ่มใน
ทศวรรษ 2490 งานศึกษาที่มีบทบาทในระยะเริ่มแรกมาจากการศึกษาทางด้านสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา คตินิยมวิทยา งานศึกษาเรื่องค่านิยมเหล่านี้เน้นคุณค่าทางวัฒนธรรม เรื่องราวเนื้อหา
การศึกษาค่านิยมจึงเน้นที่บทบาทในการควบคุมสังคม รากฐานที่มาจากค่านิยมในสังคมไทย ค่า
นิยมพื้นบ้าน งานประวัติศาสตร์ค่านิยมเหล่านี้เน้นคุณค่าทางวัฒนธรรม เรื่องราวเนื้อหาการศึกษา
ค่านิยมจึงเน้นที่บทบาทในการควบคุมสังคม รากฐานที่มาจากค่านิยมในสังคมไทย ค่านิยมพื้นบ้าน
งานประวัติศาสตร์ค่านิยมมีการศึกษาในลักษณะที่แทรกอยู่กับการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม ซึ่ง
ศึกษาเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงสังคมจารีตสู่สังคมสมัยใหม่ โดยศึกษาผ่านกิจกรรม องค์กรหรือ
สถาบันต่างๆ และงานศึกษาส่วนมากมักศึกษาควบคู่กับเรื่องโลกทัศน์

การศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมมีมาตั้งแต่เริ่มแรกของการเขียนงานประวัติศาสตร์
ตามจารีตสมัยใหม่ งานเขียนนี้มีลักษณะเป็นงานรวบรวมแบบแผนการปฏิบัติทางขนบธรรมเนียม
ประเพณีของรัฐและราชสำนัก เพื่อแสดงถึงความเป็นชาติที่เก่าแก่และเจริญก้าวหน้า เนื้อหาการ
ศึกษาจึงศึกษาประเพณีทั่วไปในเชิงคุณค่าและที่มาของวัฒนธรรมไทย จนกระทั่งในทศวรรษ 2490
การขยายตัวทางการศึกษาและสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป การศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมเป็น
ไปในลักษณะของการศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน เน้นศึกษาบทบาทของประเพณีพิธีกรรมต่อสังคม
และประเพณีพิธีกรรมโดยทั่วไปในชุมชนท้องถิ่น

การศึกษาและความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี
พิธีกรรม ในรายละเอียดจำนวนมากมาจากการศึกษาในแขนงวิชาต่างๆ โดยเฉพาะมานุษยวิทยา
สังคมวิทยา คตินิยมวิทยา โบราณคดี และวรรณคดี ซึ่งเนื้อหาต่าง ๆ นี้เป็นข้อมูลพื้นฐานอย่างดีในการ
ศึกษาประวัติศาสตร์ด้านนี้ต่อไป

การสำรวจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

ส่วนที่ I : บทนำ

ที่มาและความสำคัญของปัญหา

การดำรงอยู่ของสังคมใดก็ตามเรื่องของวัฒนธรรมเป็นเรื่องสำคัญ ไม่เฉพาะการจัดตั้งองค์กรทางสังคมที่ปรากฏให้เห็นชัดเป็นรูปธรรมเท่านั้น แต่ต้องรวมถึงวัฒนธรรมที่เป็นนามธรรมด้วย เพราะวัฒนธรรมเป็นจารีตทางความคิดและพฤติกรรมของสังคมซึ่งมีความสำคัญและมีความสัมพันธ์กับโครงสร้างส่วนอื่นๆของสังคม วัฒนธรรมเป็นตัวกำหนดสังคม เศรษฐกิจและการเมือง ในทางกลับกันสังคม เศรษฐกิจและการเมืองก็เป็นตัวกำหนดวัฒนธรรม นอกจากนั้นวัฒนธรรมยังทำให้เห็นลักษณะเฉพาะของสังคมนั้นๆ ความแตกต่างทางวัฒนธรรมและพัฒนาการของวัฒนธรรมทำให้ระบบความคิด กิจกรรม และวิถีการดำเนินชีวิตของคนในแต่ละสังคมไม่เหมือนกัน ดังนั้นการเข้าใจวัฒนธรรมทางด้านความคิดทั้งในเรื่องความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม จึงเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้เข้าใจสังคมไทยได้อย่างรอบด้าน

ความสนใจศึกษาอดีตสังคมในด้านวัฒนธรรมในสังคมไทยมีมานาน ปรากฏงานเขียนไม่น้อยเกี่ยวกับวัฒนธรรมในด้านต่างๆ ทั้งในงานเขียนทั่วไปและงานศึกษาในแขนงวิชาต่างๆ โดยเฉพาะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โบราณคดี ทัศนวิทยา เป็นต้น ในการศึกษาทางประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมเพิ่งเริ่มอย่างจริงจังเมื่อทศวรรษ 2520 เมื่อการศึกษาประวัติศาสตร์ได้ตระหนักถึงข้อจำกัดของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทยด้านการเมืองการปกครองและชนชั้นผู้ปกครอง โดยขยายเนื้อหาและแนวทางการศึกษา เช่น การแบ่งการศึกษาประวัติศาสตร์ในส่วนของ เป็นประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในแนวทางการศึกษานี้ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมได้รับความสนใจ เพราะประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมครอบคลุมเนื้อหาที่กว้างขวาง เกี่ยวข้องครอบคลุมวิถีชีวิตของคนในสังคมในทุกส่วนและทุกระดับทั้งรัฐและราษฎร ครอบคลุมชีวิตในทุกส่วนของสังคมไทยทั้งเมืองหลวงและท้องถิ่น นับจากเวลานั้นจนถึงปัจจุบัน เป็นเวลาหลายทศวรรษที่มีความสนใจเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมและกว่าสามทศวรรษที่เริ่มมีการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม

และวัฒนธรรมไทย แต่ความเข้าใจเรื่องวัฒนธรรมยังไม่แจ่มชัดนัก กระจัดกระจาย และขาดแนวทางที่ชัดเจน

การสำรวจสถานภาพความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทางด้านการคิด ทั้งทางด้านการเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมในประเทศไทยที่ผ่านมา จะช่วยให้ทราบถึงความรู้จากงานศึกษาที่ผ่านมา ซึ่งจะช่วยให้ความกระจ่างและเป็นแนวทางในการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในด้านนี้ต่อไปในอนาคต

วัตถุประสงค์ของโครงการ

1. สำรวจและรวบรวมงานเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในเรื่องความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมที่ผ่านมา
2. ศึกษาพัฒนาการของความรู้การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม เรื่อง ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมในสังคมไทย
3. ประเมินให้ทราบถึงแนวทางการศึกษา ข้อดีข้อด้อย ปัญหาในการศึกษาที่ผ่านมา และทิศทางการศึกษาที่จะมีต่อไป

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ ซึ่งเน้นความสำคัญในเรื่องของเวลา สถานที่ และพฤติกรรมมนุษย์
2. ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย
 - 1) สำรวจเอกสารทางวิชาการ
 - 2) วิเคราะห์แนวพินิจและวิธีการอธิบายความรู้วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม
 - 3) สำรวจงานวิจัยทางประวัติศาสตร์
 - 4) เสนอแนวทางการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรม โดยอธิบายเรื่องที่เกี่ยวข้องระหว่างมนุษย์กับวัฒนธรรมภายใต้มิติของเวลา

ขอบเขตการวิจัย

1. ศึกษางานเขียนเรื่องวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาถึงปัจจุบัน เพื่อเข้าใจถึงความรู้และการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในสังคมไทย โดยเน้นงานศึกษาใน พ.ศ. 2490 เป็นต้นมา

2. ศึกษาวิเคราะห์งานประวัติศาสตร์และพิจารณาการศึกษาในแขนงวิชาต่างๆที่เกี่ยวข้องในเรื่องนี้ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งงานนั้นแสดงถึงความตระหนักในมิติทางประวัติศาสตร์อยู่บ้าง เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา ภาษาศาสตร์ คติชนวิทยา ภาษาและวรรณคดีไทย เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์แนวทางของเนื้อหา วิธีการศึกษา และความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ที่ผ่านมาและแนวโน้มในอนาคต

3. รวบรวมบรรณานุกรมจากสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ได้แก่

สถาบันอุดมศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งอยู่ในกรุงเทพมหานคร ได้แก่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยมหิดล มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ,ห้องสมุดสถาบันไทยคดีศึกษา(มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) สถาบันเอเชีย (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรม (มหาวิทยาลัยมหิดล) ห้องสมุดสยามสมาคมสุณัยนราธิปเพื่อการวิจัยทางสังคมศาสตร์ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สำนักงานกฤษฎามนตรี) สภาวิจัยแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ

สถาบันอุดมศึกษาและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องซึ่งอยู่ในส่วนท้องถิ่น ได้แก่ ภาคเหนือ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ห้องสมุดสถาบันวิจัยสังคม(มหาวิทยาลัยเชียงใหม่) ห้องสมุดสถาบันวิจัยชาวเขา ห้องสมุดสถาบันราชภัฏเชียงใหม่ ห้องสมุดมหาวิทยาลัยพายัพ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ศูนย์เอกสารสิรินธร (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม) สถาบันวิจัยศิลปะและวัฒนธรรม (มหาวิทยาลัยมหาสารคาม) ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ห้องสมุดมหาวิทยาลัยขอนแก่น สถาบันวิจัยและพัฒนา (มหาวิทยาลัยขอนแก่น) ห้องสมุดสถาบันราชภัฏนครราชสีมา ศูนย์ข้อมูลท้องถิ่นสถาบันราชภัฏนครราชสีมา ภาคตะวันออก ศูนย์ข้อมูลภูมิภาคตะวันออก (มหาวิทยาลัยบูรพา) ห้องสมุดมหาวิทยาลัยบูรพาห้องสมุดคณะมนุษยศาสตร์ ห้องสมุดสถาบันราชภัฏฉะเชิงเทรา ศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏฉะเชิงเทรา ภาคตะวันตก ศูนย์ข้อมูลภูมิภาคตะวันตกห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร (วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์) ห้องสมุดสถาบันราชภัฏเพชรบุรี ภาคใต้ ศูนย์ข้อมูลภาคใต้ (มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี) ห้อง

สมุคมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ห้องสมุคมหาวิทยาลัยทักษิณ สถาบันทักษิณคดีศึกษา
สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช ศูนย์วัฒนธรรมสถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช

4. ข้อมูลในการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นทำเท่าที่สามารถติดตามหาอ่านได้

5. การจัดกลุ่มงานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม พิจารณาจากประเด็นหลักที่งานนั้นๆศึกษาว่าเป็นเรื่องความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี พิธีกรรม และกำหนดขอบเขตของหัวข้อที่แบ่งไว้อย่างชัดเจนในแต่ละหัวข้อ ได้แก่

(1) ความเชื่อ ได้แก่ ความเชื่อในเรื่อง ผีสงเทวดา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ขวัญ การแพทย์ การสัก ที่อยู่อาศัย การเพาะปลูก ดำนานวรรณกรรม

(2) ศาสนา ได้แก่ ศาสนาพุทธ พราหมณ์ ฮินดู คริสต์ สถาบันทางศาสนา ประวัติ อนุกรรมการทางศาสนา ศิลปะ

(3) ค่านิยม ได้แก่ ค่านิยมทั่วไป กริยามารยาท การละเล่น

(4) ประเพณีพิธีกรรม ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี ได้แก่ ประเพณีพิธีกรรมทางศาสนา เกี่ยวกับชีวิต พระมหากษัตริย์ การละเล่น คดนตรี มหรสพ การแสดง เพลงพื้นบ้าน

ส่วนที่ II. สถานภาพความรู้เรื่องประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

ตามกระบวนการของการเกิดวัฒนธรรมนั้น มนุษย์เป็นสัตว์โลกที่ต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่ม เรียกว่า “สังคม” ในกระบวนการอยู่ร่วมกันนี้ มนุษย์ต้องสัมพันธ์กับคนอื่นและสิ่งอื่น ทำให้เกิดการจัดความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเอง และมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ที่ไม่ใช่มนุษย์ คือ ธรรมชาติ โดยการสร้างสถาบันทางสังคมทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ การปกครอง และความคิดขึ้นให้เป็นที่ยอมรับและปฏิบัติร่วมกัน ความสัมพันธ์ที่เป็นระบบนี้เรียกว่า “วัฒนธรรม” วัฒนธรรมหรือระบบความสัมพันธ์นี้จึงเป็นสิ่งจำเป็นและมีความสำคัญอย่างมากต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ทั้งในลักษณะปัจเจกชนและกลุ่มคน เพราะวัฒนธรรมเป็นพลังกำหนดชีวิตของคนในสังคมในทุกด้านทั้งในระดับความคิดและการกระทำ ขณะเดียวกันวัฒนธรรมก็มีใช้สิ่งสถิติ หากแต่วัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา เพราะวัฒนธรรมดำรงอยู่ในลักษณะของความสัมพันธ์ที่เป็นระบบ ดังนั้นเมื่อส่วนใดส่วนหนึ่งในระบบแปรเปลี่ยนไปองค์รวมก็เปลี่ยนแปลงไปด้วย ด้วยเหตุนี้ความหมายของวัฒนธรรมจึงกินความหมายกว้างขวางครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งหมดเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์ ซึ่งมีความซับซ้อน มีพลวัตร และต้องอาศัยการสร้างขึ้นและถ่ายทอดปลูกฝังกันเป็นเวลานาน¹ อย่างไรก็ตาม ความเข้าใจวัฒนธรรมในลักษณะนี้เป็นความพยายามเข้าใจวัฒนธรรมในแนวใหม่ตามกระบวนการเกิดขึ้นของวัฒนธรรมซึ่งเกิดขึ้นไม่นานมานี้ ซึ่งแตกต่างจากความรู้ความเข้าใจเดิมในสังคมไทยอย่างสิ้นเชิง

คำว่า “วัฒนธรรม” เป็นคำใหม่ซึ่งบัญญัติขึ้นในสังคมไทยในทศวรรษ 2480 ตามพระราชบัญญัติวัฒนธรรมพุทธศักราช 2483 และ 2485 คำนี้แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “culture” แต่ในสังคมไทยมีความหมายเฉพาะซึ่งเกิดขึ้นพร้อมการจัดตั้งสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ ซึ่งเป็นสถาบันที่มีหน้าที่รับผิดชอบดูแลเรื่องวัฒนธรรมของชาติโดยตรง ตามพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้ให้ความหมายของวัฒนธรรมเป็นลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงามความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน² ซึ่งเป็นความหมายที่สัมพันธ์กับนโยบายและการดำเนินงานของรัฐในขณะนั้น ต่อมาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 การรับรู้

¹ “พระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พุทธศักราช 2535”

² สุริพ ปุณฺณานุภาพ, “พระราชบัญญัติวัฒนธรรม พุทธศักราช 2485” วัฒนธรรมวิทยา (กรุงเทพฯ : สำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ, 2500) หน้า 159.

และความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงแนวทางไปในทางที่แตกต่างและหลากหลายจากเดิม เมื่อเรื่องวัฒนธรรมได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการในแขนงวิชาต่างๆ เช่น มานุษยวิทยา สังคมวิทยา คติชนวิทยา รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สถาปัตยกรรม โบราณคดี ความหมายของคำว่า “วัฒนธรรม” จึงมีการให้คำนิยามความหมายที่แตกต่างและหลากหลายตามเงื่อนไขของเวลาและสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป จึงมีผลต่อความสนใจศึกษาเรื่องวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ในสังคมไทยด้วย

“ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม” เป็นคำที่ปรากฏใช้ในการศึกษาและอธิบายทำความเข้าใจให้ความหมายกับคำนี้ในทศวรรษ 2520 นี้เอง เท่าที่ทำการสำรวจพบในงานศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภคม นักมานุษยวิทยาที่มีความรู้ความสามารถทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ และธิดา สารธยา นักประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในงานทั้งสองพอที่จะมองเห็นความหมายของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมใน 2 ส่วน คือ ส่วนของวิธีการและส่วนของเนื้อหา ในส่วนของวิธีการเป็นการศึกษาเห็นประวัติศาสตร์ที่ใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรม มองประวัติศาสตร์ในกรอบวัฒนธรรม และในส่วนของเนื้อหาเป็นการศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมในอดีต

ด้วยเหตุนี้ทั้งความหมายและแนวทางการศึกษาจึงไม่อาจเข้าใจได้จากความหมายและแนวทางการศึกษาในปัจจุบันเท่านั้น หากแต่ต้องรู้และเข้าใจในอดีตของสังคมไทยด้วย

ความหมายและการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมตั้งแต่ทศวรรษ 2440

การให้ความหมายและการศึกษาประวัติศาสตร์ “วัฒนธรรม” มีมาก่อนการบัญญัติคำว่า วัฒนธรรม และเฟื่องฟูมากจากการสนับสนุนจากรัฐและการศึกษาวัฒนธรรมจากแขนงวิชาต่างๆ โดยเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยา คติชนวิทยา และโบราณคดี ความสนใจและการศึกษาประวัติศาสตร์แบ่งได้เป็น 3 ระยะ คือ

1. ระยะแรก การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมายเชิงคุณค่า เป็นการรับรู้คิดและขนบธรรมเนียมในลักษณะความเจริญงอกงาม ความก้าวหน้าของชาติ และงานเขียนประวัติศาสตร์แนวศิลปวัฒนธรรม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2440)

2. ระยะที่สอง การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมาย วิถีชีวิต พฤติกรรมของมนุษย์ และสิ่งที่กลุ่มสังคมสร้างขึ้นจากการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของมนุษย์ สะสมถ่ายทอดสืบต่อกันมา และงานเขียนแนวประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม ซึ่งเน้นศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน (ตั้งแต่ พ.ศ. 2490)

3. ระยะที่สาม การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมาย วิธีชีวิตของสังคมที่เกิดขึ้นจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม ซึ่งมีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีพลังแห่งการเปลี่ยนแปลงและมีพลวัตสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและงานเขียนแนวประวัติศาสตร์ชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งเน้นศึกษาวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 - ปัจจุบัน)

ระยะที่หนึ่ง การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมายเชิงคุณค่า คือ เน้นความเจริญงอกงาม ความก้าวหน้าของชาติ เป็นความหมายและกระบวนการซึ่งเกิดขึ้นโดยรัฐหรือผู้ปกครองและงานเขียนประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม (ตั้งแต่ พ.ศ. 2440)

รัฐไทยสมัยจารีตให้ความสนใจศึกษา “วัฒนธรรม” ซึ่งเป็นอรรถของบรรพบุรุษที่แบบแผนยึดถือปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นแนวทางในการทำความเข้าใจคิด และอธิบายฐานะการดำรงอยู่ของรัฐและสังคมทั้งในระดับปัจเจกชนและสังคม เพื่อความเป็นศิริมงคลและสถานภาพที่มั่นคงของรัฐเช่นเดียวกับรัฐและสังคมในอดีตที่ผ่านมา ความรู้เกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” มีปรากฏในชุดความรู้เกี่ยวกับ “ขนบธรรมเนียมประเพณี” ซึ่งเป็นแบบแผนการปฏิบัติในราชสำนัก เช่น ปฐมกษัตริย์ มหาชน พงศาวดาร และวรรณคดี งานเขียนเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงจารีตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่ ความสนใจคิดในเรื่อง “วัฒนธรรม” มีนัยที่แปรเปลี่ยนไป คือ การให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในลักษณะของวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นประเทศอารยะและความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมกับชาติตะวันตก ขนบธรรมเนียมประเพณีจึงเป็นเครื่องแสดงถึงเป็นประเทศศิวิไลซ์ ชนชั้นนำสยามทำการปรับเปลี่ยนจารีตประเพณีเดิม โดยการที่ผู้ปกครองยอมรับอิทธิพลของตะวันตกขณะเดียวกันก็พยายามดำรงรักษาค่านิยมของวัฒนธรรมไทยด้วยการเลือกเฟ้นผสมผสานและอธิบายวัฒนธรรมของสยามในบริบทใหม่³ ว่า การที่รัฐปฏิบัติและเปลี่ยนแปลงในขนบธรรมเนียมประเพณีก็เพื่อรักษาและเปลี่ยนแปลงประเทศไปในทางที่เจริญก้าวหน้าขึ้น ความเปลี่ยนแปลงในความสนใจและการศึกษานี้เกิดเนื่องมาจากการเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตกและประสบการณ์แบบตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความคิดในสังคมไทย การสร้างความรู้ในสมัยนี้จึงปฏิเสธความรู้เรื่องย่านางในสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหนือธรรมชาติ

³ David K. Wyatt, The Politic of Reform in Thailand : Education in Reign of King Chulalongkorn, p.380.

ความเชื่อในทางลี้ลับและอิทธิฤทธิ์ต่างๆ โดยการหันมาให้ความสำคัญกับการอธิบายชุดความรู้ต่างๆ อย่างเป็นเหตุเป็นผลตามหลักวิทยาศาสตร์⁴

ในกระบวนการนี้ สยามแสดงความเป็นอารยะด้วยการยืนยันถึงความเป็นมาที่เก่าแก่ของสยาม เป็นผลให้ในยุคนี้ผู้ปกครองสยามให้ความสำคัญและความสนใจสืบค้นและสร้างความรู้ในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีและสืบค้นตำนานสยามซึ่งเป็นอดีตของชนชาติไทย เช่น การจัดตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ โบราณคดีสโมสร และพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ เพื่อสร้างความรู้และสืบหาอดีตของสยาม ด้วยการอธิบายอดีตของสยามอย่างเป็นเหตุเป็นผล มีการคัดลอก สร้างคำอธิบายใหม่ให้กับชุดความรู้เดิม ดังปรากฏในงานเขียนตำนานและพงศาวดารในช่วงเวลานั้น ทั้งนี้เพราะขนบธรรมเนียมประเพณีของชาติแสดงถึงความเป็นประเทศศิวิไลซ์ ...ชาติไทยไม่ใช่ชาติที่เป็นคนป่าเถื่อนหรือที่อังกฤษเรียกว่า “อันซิวิลิซ” ชาติไทยเราได้เจริญรุ่งเรืองมานานแล้ว...⁵ ในแนวทางและความหมายนี้ “วัฒนธรรม” ปรากฏใช้ในรูปแบบต่างๆ เช่น อารยธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ธรรมเนียม คตินิยม ภูมิธรรม ศิวิไลซ์ เป็นต้น⁶

งานศึกษาสืบค้นเรื่องราวเกี่ยวกับ “วัฒนธรรม” เรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ จึงเน้นให้เห็นความเป็นชาติศิวิไลซ์ของสยาม ซึ่งแสดงให้เห็นจากสิ่งที่เป็นรูปธรรม นั่นคือ ศิลปวัฒนธรรม อันได้แก่ โบราณวัตถุ โบราณสถาน ขนบธรรมเนียมประเพณี และงานเขียน ปรากฏในการรวบรวมแสวงหาเรื่องราวเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี เรื่องบ้านเมืองของกลุ่มคนเชื้อชาติต่างๆ เรื่องเก่า เรื่องโบราณ เรื่องโบราณสถาน โบราณวัตถุ เรื่องการสืบค้นชาติไทย โดยใช้ความรู้ทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีตามแนวคิดและวิธีการตะวันตกมาช่วยในการสืบค้น ซึ่งงานสืบค้นชาติไทยและเรื่องเก่าเรื่องโบราณให้ความรู้ความเข้าใจในขนบธรรมเนียมโบราณที่ดีงามซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นต้องรักษาไว้ โดยเฉพาะเรื่องราวเกี่ยวกับราชสำนักและการปกครอง เช่น เรื่องโศกกันต์แต่ก่อน ของ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชกรณียานุสรณ์ พระราชพิธีสิบสองเดือน(พ.ศ.2431) ของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พงศาวดารโยนก (พ.ศ. 2441 - 2442) ตำนานหอพระสมุด (พ.ศ. 2459) ตำนานการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2469) ตำนานพุทธ

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2514).

⁵ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว “พระราชนิพนธ์คำนำ” เทียบเมืองพระร่วง (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณฐา, 2526) หน้า ค.

⁶ บรัดเลย์, แคนบิช, หนังสืออักษรวิธานศัพท์ (กรุงเทพฯ : ศุภสภา, 2514) หน้า 74, 135, 413.

เจติย์ (พ.ศ. 2469) ลักษณะการปกครองสยามแต่โบราณ (พ.ศ. 2477) ของ สมเด็จพระมหา
 คาร์วราชนูปถัมภ์ เทียบเมืองพระร่วง (พ.ศ. 2450) ของ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เป็นต้น ผลจากงานสืบค้นเรื่องเก่าเรื่องโบราณและการสืบค้นเรื่องราวประวัติศาสตร์สยามเด่นชัด
 ขึ้น แต่การแสวงหาเรื่องราวชนบทรรมนิยมประเพณีบ้านเมืองของกลุ่มชนเชื้อชาติต่างๆ ซึ่งเป็น
 ข้อมูลวัฒนธรรมมิได้มีผลต่อการศึกษาศาสตร์ประวัติศาสตร์ในขณะนั้นนัก เพราะการศึกษาศาสตร์
 คงอยู่ภายใต้กรอบงานเขียนประวัติศาสตร์ตามแบบพงศาวดารที่เน้นศูนย์กลาง คือ รัฐหรือพระมหากษัตริย์
 ซึ่งเน้นเรื่องราวของพระมหากษัตริย์และเหตุการณ์บ้านเมือง มีผลในการศึกษาโดยตรงต่อ
 การศึกษาเรื่องราวในอดีตปรากฏในการศึกษาโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์ศิลปะ

ความรู้ในความหมายของ “วัฒนธรรม” จึงเป็นความหมายในเชิงคุณค่า เน้นถึงความ
 เจริญก้าวหน้าของชาติไทย ความรู้นี้ได้รับการถ่ายทอดความรู้ในกลุ่มชนชั้นสูง ทั้งในรูปของ
 ประกาศต่างๆ คำราและงานเขียนโดยทั่วไป และได้ขยายสู่สังคมในวงกว้างโดยผ่านระบบการ
 ศึกษา หนังสือ แบบเรียนได้บรรจุความรู้เรื่องวัฒนธรรม ในแบบเรียนธรรมจาริต แบบเรียนธรรม
 จรียา แบบเรียนหน้าที่ศีลธรรม⁷ เพื่อกล่อมเกลางานและปลูกฝังกริยามารยาทในชีวิตประจำวัน การยึด
 มั่นในชนบทรรมนิยมประเพณี และพุทธศาสนา เพื่อความเจริญด้วยกันทั้งสองฝ่าย คือฝ่ายวิชาการ
 และฝ่ายจิตใจ

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความสนใจให้ความหมายและการ
 ศึกษาวัฒนธรรมโดยกรอบใหญ่ซึ่งเน้นความสำคัญของระบบคุณค่าไม่ต่างจากเดิมนัก หากแต่
 เปลี่ยนจากการให้ความสำคัญกับรัฐหรือราชสำนัก มาเป็นชาติหรือผู้นำในระบอบประชาธิปไตยซึ่ง
 เป็นสามัญชน และชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ในเวลาต่อมาตามลำดับ โดยแสดงออกในลักษณะ
 ความเป็น “ชาติ” ทั้งนี้เพราะอุดมการณ์ในเรื่องสิทธิ เสรีภาพในระบอบการปกครองแบบประ
 ชาธิปไตยเปิดโอกาสให้สามัญชนมีโอกาสในการแสดงความคิดเห็นและเห็นศักยภาพในความเป็น
 มนุษย์ของตน งานประวัติศาสตร์ของสามัญชนบ้าง เช่น ชัย เรื่องศิลป์ หลวงวิจิตรวาทการ พระยา
 อนุমানราชชนเสนอเรื่องราวของวัฒนธรรมที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ ระบบความ
 เชื้อ ชนบทรรมนิยมประเพณีเกี่ยวกับสามัญชน เช่น ประวัติศาสตร์ชาติไทย (พ.ศ. 2478) หลัก
 ไทย (พ.ศ. 2471) และบทละครอิงประวัติศาสตร์ เป็นต้น ดังนั้นงานเขียนประวัติศาสตร์หลัง พ.ศ.

⁷ รังสิมา โฆสิตตรังกูร, “แนวคิดเรื่องหน้าที่พลเมืองในแบบเรียนประถมศึกษา” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต
 บัณฑิตวิทยาลัย, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539) หน้า 20-22.

2475 ยังคงอยู่ในแนวทางของอุดมการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่เน้นศูนย์กลาง แต่ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมความเป็น “ชาติไทย” ซึ่งรวมสามัญชนด้วยมากขึ้น

ภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม รัฐให้ความสำคัญและใช้วัฒนธรรมเป็นเครื่องมือในการสร้างชาติด้วยอุดมการณ์ชาตินิยมรัฐดำเนินการสร้างชาติด้วยวัฒนธรรมในนโยบายสร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ เริ่มจากพระราชบัญญัติบำรุงวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2483 และพระราชบัญญัติวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2485 และพระราชบัญญัติฉบับต่างๆ พร้อมกันนี้รัฐได้จัดตั้งหน่วยงานทางวัฒนธรรมของรัฐขึ้น คือ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติซึ่งมีหน่วยงานในการรณรงค์สร้างวัฒนธรรมแห่งชาติ ได้แก่ สำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ สำนักวัฒนธรรมทางระเบียบประเพณี สำนักวัฒนธรรมทางศีลธรรม สำนักวัฒนธรรมทางวรรณกรรม สำนักวัฒนธรรมหญิง สภาวัฒนธรรมแห่งชาติทำหน้าที่ในการส่งเสริมและเผยแพร่รณรงค์ความรู้และการปฏิบัติตามนโยบายวัฒนธรรม เช่น จัดทำเอกสารเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับวัฒนธรรม ส่งเสริมการปฏิบัติตามวัฒนธรรมต่างๆ ต่อมาได้จัดตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้นในพ.ศ. 2495 พร้อมกับโอนกรมศิลปากรมาสังกัดกระทรวงวัฒนธรรม และเปลี่ยนชื่อหน่วยศิลปากรจังหวัดมาเป็นวัฒนธรรมจังหวัด โดยมอบหมายให้วัฒนธรรมจังหวัดมีหน้าที่รับผิดชอบดูแลงานทางด้านศิลปวัฒนธรรมด้วย นอกเหนือจากทำหน้าที่ในการบำรุงรักษาโบราณสถานโบราณวัตถุ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่รับผิดชอบอยู่แต่เดิม

การดำเนินการตามนโยบายของรัฐนี้มีผลต่อการรับรู้การให้ความหมายและการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมอย่างเป็นทางการและจริงจึงเป็นครั้งแรก รัฐให้คำนิยามความหมายคำว่า “วัฒนธรรม” ว่า วัฒนธรรม หมายถึง “ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีงามของประชาชน” แม้ความหมายนี้จะต่างจากความหมายตามคำแปลวัฒนธรรมที่มาจากคำว่า “culture” ในภาษาอังกฤษซึ่งมีรากศัพท์มาจากภาษาละตินว่า “cultura” หมายถึงความเจริญงอกงามที่มนุษย์ทำให้เกิดขึ้น และสมเด็จพระนารายณ์ทรงประกาศพระบรมราชโองการว่า ความเจริญงอกงาม แต่ที่สอดคล้องกับสำนึกในเรื่องวัฒนธรรมของผู้นำสยามที่เป็นมาในสังคมไทยในสมัยก่อนหน้านั้นและในขณะนั้น และยังเป็นความหมายที่รับรู้ในสังคมส่วนใหญ่และในหน่วยงานราชการ ซึ่งบรรจุอยู่ในหนังสือตำราเรียนทางด้านสังคมศึกษาในขณะนั้นและในเวลาต่อมา

การสนับสนุนของรัฐอย่างจริงจังภายใต้กระแสชาตินิยมนี้ทวีความเข้มข้นในทศวรรษ 2490 นี้ ความสนใจและความนิยมในการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมแพร่หลายมากขึ้น ทั้งในทางปฏิบัติและงานเขียนต่างๆ ทั้งทางวิชาการ งานเขียนทั่วไป และงานเขียนจากหน่วยงานที่รัฐจัดตั้งขึ้น เพื่อ

เผยแพร่วัฒนธรรมตามนโยบายของรัฐ เช่น งานเผยแพร่ของสภาวัฒนธรรมแห่งชาติ งานเขียนของหลวงวิจิตรวาทการ หมื่นกรมมราชิปพวงศ์ประพันธ์ พระยาอนุমানราชชน

ในกระแสที่ตระหนักในความหมายวัฒนธรรมในเชิงคุณค่าตามจารีตเดิม ได้พยายามสร้างความรู้คำอธิบายเรื่องวัฒนธรรมซึ่งเป็นเรื่องที่ยากและอธิบายได้ไม่ถนัดนักอย่างเป็นทางการ งานเขียนเรื่อง **วัฒนธรรมวิทยา** ของ สุชีพ ปุญญานุภาพ ซึ่งเป็นกรรมการสำนักวัฒนธรรมทางจิตใจ และวัฒนธรรมเบื้องต้น ของ พระยาอนุमानราชชน งานทั้งสองชิ้นเป็นงานที่พยายามอธิบายความหมายของวัฒนธรรมว่า “วัฒนธรรม” คือ ปัญญาความรู้ลึก ความคิด และกริยาอาการที่มนุษย์แสดงให้เห็นเป็นสิ่งที่ต่างๆ และเป็นนิสัยความประพฤติร่วมกันซึ่งไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ คือสภาพแห่งความเจริญงอกงาม เพราะมีวิวัฒนาการเป็นความเจริญอยู่เรื่อยๆ คือ มรดกแห่งสังคม เพราะมนุษย์เป็นทายาทรับช่วงไว้ คือ จารีตประเพณี เพราะมนุษย์สืบต่อเป็นปริมปราประเพณีกันไว้ไม่ให้ขาดตอน คือ วิถีชีวิตของสังคมเพราะมนุษย์มีวัฒนธรรมขึ้น เพื่อความเจริญในชีวิต

...สิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลงปรับปรุง หรือ ผลิตสร้างขึ้นเพื่อ
ความเจริญงอกงามในวิถีแห่งชีวิตของส่วนรวม ถ่ายทอด
กันได้ เอาอย่างกันได้ รวมทั้งผลิตผลของส่วนรวมที่
มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากแต่ก่อนสืบทอดกันมาเป็นประเพณี
กันมา ตลอดจนความรู้ลึก ความคิดเห็น ความประพฤติ
และกริยาอาการ หรือการกระทำใดๆ ของมนุษย์ในส่วน
รวมลงรูปเป็นพิมพ์เดียวกันและสำแดงออกมาให้ปรากฏ
เป็นภาษา ศิลปะ ความเชื่อถือ ระเบียบประเพณี เป็นต้น...⁸

นอกจากนี้ได้แบ่งวัฒนธรรมเป็น 2 ประเภท คือ วัฒนธรรมทางวัตถุ และวัฒนธรรมทางจิตใจ ได้แก่ ทางบ้านเมือง (จารีตประเพณี กฎหมาย การปกครอง) ทางศาสนา (ปรมัตถ์ ศีลธรรม พิธีรีตอง) ทางภาษาวรรณคดี (การพูด การใช้ภาษาและการใช้หนังสือ) ศิลปะ (ประติมากรรม จิตรกรรม สถาปัตยกรรม ดุริยางค์ศิลป์ วรรณศิลป์ นาฏศิลป์ ทัศนศิลป์) ทางการศึกษาและความคิดเห็น โดยในเนื้อหานี้จัดแบ่งได้เป็น

1. คติธรรม (Moral Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางศีลธรรมและทางจิตใจ หรือหลักในการดำเนินชีวิต

⁸ พระยาอนุमानราชชน, **วัฒนธรรมเบื้องต้น** (กรุงเทพฯ : ม.ป.ท., 2500).

2. เนติธรรม (Legal Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางกฎหมาย หรือขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งเป็นข้อปฏิบัติในสังคมซึ่งมีความสำคัญเสนอเป็นกฎหมาย
3. วัตถุธรรม (Material Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางวัตถุ
4. สหธรรม (Social Culture) ได้แก่ วัฒนธรรมทางสังคม คือ วัฒนธรรมในการติดต่อเกี่ยวกับชุมชน

งานเขียนเรื่องวัฒนธรรมในช่วงทศวรรษ 2490 ยังอยู่ภายใต้กรอบที่เน้นศูนย์กลางและตามอุดมการณ์และนโยบายของรัฐ คือ การเน้นเนื้อหาวัฒนธรรมตามคำนิยามและหน่วยงานของรัฐที่จัดตั้งขึ้น โดยการแบ่งวัฒนธรรมออกเป็นประเภทตามหน่วยงานของรัฐที่จัดตั้งขึ้น เพื่อการรณรงค์ปลูกฝังวัฒนธรรมของรัฐในทุกๆ ด้าน งานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมจึงมีลักษณะเป็นการอธิบายที่มาและความหมายของคำว่า วัฒนธรรม และการศึกษาวัฒนธรรมโดยแยกศึกษาเป็นส่วนต่างๆ ตามความหมายที่รัฐสร้างขึ้น เช่น วัฒนธรรมทางด้านการปกครอง การทหาร ความเป็นอยู่ วัฒนธรรมทางจิตใจ วัฒนธรรมทางวัตถุ เป็นต้น ทั้งนี้เป็นผลมาจากการจัดตั้งหน่วยงานส่งเสริมวัฒนธรรมของรัฐในด้านต่างๆ และการอธิบายความหมายของรัฐทั้งที่ปรากฏงานตำราเรียนงานเขียนทั่วไปและวารสารในความควบคุมของรัฐ สิ่งพิมพ์ที่รัฐออกมาเผยแพร่ความรู้ทางวัฒนธรรมคือ วารสารวัฒนธรรม ของ สภาวัฒนธรรมแห่งชาติ วารสารฉบับนี้เป็นสิ่งพิมพ์ที่ออกเผยแพร่ใน พ.ศ. 2496 งานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมหลายชิ้นซึ่งนำมาตีพิมพ์เผยแพร่ในทศวรรษ 2500 ต่อมาชิ้นส่วนหนึ่งเป็นงานที่เขียนลงในวารสารนี้มาก่อน นักเขียนที่สำคัญ เช่น พระยาอนุมานราชธน สวณโชติสุวรัตน์ ส.พลายน้อย ทองค่อ กล้วยไม้ ณ อยุธยา เปื้อง ณ นคร สุชีพ ปุญญานุภาพ ม.ร.ว.สุมนชาติ สวัสดิ์กุล เกษม บุญศรี สมโรจน์ สวัสดิ์กุล ณ อยุธยา ส่วนงานเขียนอื่นๆ เช่น งานเขียนของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร หน่วยงานกระทรวงกลาโหม เป็นต้น

นอกจากนี้เมื่อสิ้นสุดยุคเชื้อผู้นำและการสร้างความรู้ทางวัฒนธรรมเพื่อเป็นเครื่องมือสนับสนุนนโยบายชาตินิยม ในทศวรรษ 2500 ภายใต้การบริหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ซึ่งหันมาให้ความสำคัญกับสถาบันทั้งสาม คือ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ รัฐเน้นให้ความสำคัญกับเรื่องราวของวัฒนธรรมราชสำนัก ขณะที่บทบาทของรัฐแบบใช้วัฒนธรรมในการสร้างชาติเช่นก่อนหน้านี้นี้ลดน้อยลง เนื่องจากรัฐให้ความสำคัญกับการพัฒนาประเทศทางเศรษฐกิจมากกว่าวัฒนธรรม สภาวัฒนธรรมแห่งชาติลดฐานะเป็นเพียงงานในกองวัฒนธรรมสังกัดกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการในปี พ.ศ. 2501 งานด้านวัฒนธรรมจึงเป็นไปในลักษณะของการอนุรักษ์และฟื้นฟูมากกว่าการยกระดับดังเช่นที่ผ่านมา ภารกิจด้านวัฒนธรรมของรัฐจึงมุ่งเน้นทางด้านวิจิตรศิลป์ซึ่งมีกรมศิลปากรเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินงานในด้านนี้

อย่างไรก็ตาม รัฐยังเผยแพร่วัฒนธรรมผ่านทางวารสารวัฒนธรรมไทย ซึ่งดำเนินการโดย กองวัฒนธรรมตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504¹ มีงานส่งเสริมวัฒนธรรมและงานเขียนทางด้านวัฒนธรรมอย่างสม่ำเสมอ ซึ่งแนวการเขียนเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมไม่ต่างจากลักษณะเดิมนัก คือ ยังคงให้ความสำคัญกับชาติหากแต่เปลี่ยนจากสถาบันของรัฐ คือ กษัตริย์ ชาติ ผู้นำ มาเป็น ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เนื้อหาเรื่องราวเกี่ยวกับวัฒนธรรมราชสำนัก ศาสนาและประเพณีพิธีกรรมปรากฏในงานเขียนในช่วงนี้ เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาพุทธ

จากนโยบายของรัฐและการปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจน วัฒนธรรมในการรับรู้ทั่วไปจึงเป็นส่วนที่เป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนและถูกแยกออกเป็นส่วนๆ คือ เป็นเรื่องของขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ งานเขียนเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยในช่วงแรกนี้มีลักษณะเป็นงานรวบรวมข้อมูลพื้นฐานและประวัติศาสตร์ชาติซึ่งเน้นวัฒนธรรมของชาติในด้านต่างๆ เช่น วัฒนธรรมทางการปกครอง วัฒนธรรมทางการทหารในกองทัพ วัฒนธรรมชาติไทย เป็นต้น งานศึกษาเหล่านี้ได้เป็นจุดเริ่มต้นและมีอิทธิพลอย่างมาก และกลายเป็นกระแสการศึกษาศาสตร์วัฒนธรรมในกระแสหลัก เรียกว่า ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแนวศิลปวัฒนธรรม

ระยะที่สอง การให้ความหมายวัฒนธรรมในความหมายทางสังคมศาสตร์ คือ วิถีชีวิต พฤติกรรมของมนุษย์และสิ่งที่กลุ่มสังคมสร้างขึ้นจากการเรียนรู้จากกันและกันของมนุษย์ และงานเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่ใช้ความรู้ในศาสตร์ในสาขาวิชาแขนงต่างๆ ด้านสังคมศาสตร์เป็นแนวทางในการศึกษา (ตั้งแต่พ.ศ. 2490)

การได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกาในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นผลให้การพัฒนาประเทศเป็นไปตามแนวทางของอเมริกาสืบเนื่องมาถึงทศวรรษ 2500 การพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ. 2504-2519) ด้วยนโยบายเร่งรัดพัฒนาประเทศในด้านต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม เช่น การส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยและต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์ การพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมส่งเสริมอุตสาหกรรมและการลงทุนในประเทศและต่างประเทศ ความช่วยเหลือทางการทหาร รวมถึงด้านการศึกษาวิชาการ อาทิ การ

¹ วารสารวัฒนธรรมไทยเริ่มดำเนินการตั้งแต่ 2504 จนถึงปัจจุบัน บทความต่างๆ ในวารสารฉบับนี้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา ซึ่งสามารถสะท้อนให้เห็นความเปลี่ยนแปลงในความหมาย การรับรู้และการดำเนินงานของรัฐในเรื่องวัฒนธรรมเป็นอย่างชัดเจน

ให้ทุนศึกษาต่อในต่างประเทศ การแลกเปลี่ยนนักวิชาการและเทคนิค ทำให้เกิดการปรับปรุงคุณภาพการศึกษาด้วยการขยายตัวทางการศึกษาระดับอุดมศึกษาและการพัฒนาคุณภาพทางวิชาการ โดยการจัดตั้งคณะใหม่ๆ และวิทยาลัยในส่วนภูมิภาค

จุดเปลี่ยนที่สำคัญของการให้ความหมายวัฒนธรรมที่ต่างไปจากเดิม คือ จากการเน้นวัฒนธรรมของราชสำนักหรือวัฒนธรรมของรัฐมาเป็นวัฒนธรรมของสังคมทั้งหมดเป็นความหมายที่เกิดขึ้นจากความรู้ในศาสตร์ทางด้านสังคมศาสตร์ พร้อมกับมีงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในทางวิชาการในแขนงวิชาต่างๆ มากขึ้น งานศึกษาในระยะเริ่มแรกมาจากการศึกษาสังคมไทยจากนักวิชาการมานุษยวิทยาตะวันตก โดยเฉพาะความร่วมมือระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกา ในช่วงนี้มีงานศึกษาจากนักวิชาการตะวันตกซึ่งเข้ามาศึกษาสังคมไทยในช่วง พ.ศ. 2490-2510 ในโครงการต่างๆ เช่น โครงการศึกษาสังคมไทย หน่วยงานวางแผนและควบคุมการวิจัยการต่อต้านรัฐบาลในประเทศไทย คณะกรรมการที่ปรึกษาทางวิชาการเกี่ยวกับประเทศไทย และคณะสำรวจต่างๆ เป็นต้น งานเหล่านี้ให้ความสนใจศึกษาสังคมไทย ศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนจากวัฒนธรรมซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมและบุคลิกภาพในสังคม งานศึกษาที่เกิดขึ้นนี้ถือเป็นงานเริ่มต้นศึกษาวัฒนธรรมตามแนวมานุษยวิทยาอย่างจริงจัง ได้แก่ รูธ เบเนดิกซ์ (Ruth Benedict) ลูเซียว แสงค์ (M. Hanks Lucien) ลอริสตัน ชาร์ป (Lauriston Sharp) จอห์น เอ็มบริ (John Embre) เทกซ์เตอร์ (R.B. Textor) เทมบายห์ (S. Tambiah) เทอร์วิล (B.J. Terwiel.)⁹ งานศึกษาสังคมไทยจากนักมานุษยวิทยาตะวันตกเหล่านี้ เป็นงานบุกเบิกทางวิชาการและมีผลต่อการกระตุ้นให้เกิดงานศึกษาวัฒนธรรมในสังคมไทยตามแนวมานุษยวิทยาในทศวรรษต่อมา

การศึกษาเรื่องวัฒนธรรมมาเป็นประเด็นสำคัญในการศึกษาอย่างจริงจัง เมื่อนักวิชาการซึ่งได้รับการศึกษาจากต่างประเทศกลับเข้ามามีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ในวงวิชาการไทย โดยเฉพาะเมื่อมีการจัดการเรียนการสอนทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาในปี พ.ศ. 2507 และ 2508 ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเชียงใหม่¹⁰

นักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยาไทยซึ่งมีบทบาทในการผลักดันให้เกิดงานศึกษาทางด้านวัฒนธรรมไทยที่สำคัญอาทิ พัทยา สายหนู สุเทพ สุนทรเกสัช ศรีศักร

⁹ ชัยันต์ วรรณะภุติ. พัฒนาการการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัย-ธรรมมาธิราช, ม.ป.ท.) หน้า 60-62).

¹⁰ “บรรยายภาคในการศึกษาสังคมวิทยาในสังคมไทย” รายงานสัมมนาทางวิชาการสังคมวิทยา. (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ 26-28 มกราคม 2516)

วัลลิโกดม มีบทบาทในการศึกษาสังคมไทย ศึกษาข้อมูลทางวัฒนธรรมกับสังคม และส่งเสริมการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมอย่างจริงจัง งานศึกษาในระยะแรก ได้แก่ งานวิจัยเรื่อง *The Hill Tribes of Northern Thailand* (พ.ศ. 2513) และ “การใช้แบบความคิดเรื่องวัฒนธรรมกับการพัฒนาประเทศ” (พ.ศ. 2514) ของ พัทยา สายหนู และงานวิจัยเรื่อง สังคมวิทยาของหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (พ.ศ. 2511) งานรวบรวมงานเขียนของนักวิชาการตะวันตกที่ศึกษาสังคมในภาคเหนือ สังคมและวัฒนธรรมล้านนาไทย (พ.ศ. 2513) ของ สุเทพ สุนทรเกสซ์ ซึ่งเป็นผู้บุกเบิกวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ งานวิจัยเรื่อง *สภาพภูมิศาสตร์ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพุทธศตวรรษที่ 20* (พ.ศ. 2508) งานวิจัย “แคว้นหรือญไชย” ศิลปะและโบราณในประเทศไทย (พ.ศ. 2517) ของศรีศักร วัลลิโกดม ศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาจากต่างประเทศ และได้ใช้วิธีการทางด้านโบราณคดี ประวัติศาสตร์และมานุษยวิทยา งานศึกษาพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ในสมัยโบราณ ศึกษาศิลปวัฒนธรรมชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของบ้านเมืองในดินแดนสยามประเทศ

งานศึกษาในทางมานุษยวิทยาเฟื่องฟูอย่างมาก เนื่องจากได้รับการสนับสนุนจากรัฐและต่างชาติในการให้ทุนในการทำวิจัย เนื่องจากขณะนั้นโลกอยู่ในภาวะสงครามเย็น ความหวาดระแวงภัยจากลัทธิคอมมิวนิสต์ ทำให้รัฐและอเมริกันให้ความสนใจต่อการศึกษาทำความเข้าใจสังคมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และไทย โดยการสนับสนุนนักมานุษยวิทยาศึกษาวิจัยเรื่องสังคมและวัฒนธรรมไทย มีการออกวิจัยภาคสนามทางภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ จัดตั้งหน่วยงานศึกษาวิจัยเช่น สถาบันชาวเขา สถาบันวิจัยสังคม เป็นต้น การดำเนินการดังกล่าวทำให้เกิดงานศึกษาสังคมและวัฒนธรรมไทยตามแนวทางมานุษยวิทยาก่อนข้างมาก แต่ก็นำมาสู่ความตกต่ำในการศึกษาสังคมไทยของนักวิชาการตะวันตกในสังคมไทยในระยะต่อมาเช่นกัน เพราะงานศึกษาที่เกิดขึ้นในบรรยากาศเช่นนี้นำไปสู่การตั้งข้อสงสัยว่าเป็นการศึกษาเพื่อประโยชน์ทางการเมืองงานศึกษาตามแนวทางมานุษยวิทยากลับมาเฟื่องฟูอีกครั้ง โดยนักวิชาการชาวไทยที่ได้รับการศึกษามาทางมานุษยวิทยาในต่างประเทศรุ่นต่อมาและทำงานทางด้านวิชาการตามมหาวิทยาลัยต่างๆ งานทางด้านมานุษยวิทยามีพัฒนาการที่เป็นไทยมากขึ้นในสมัยต่อมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดยเฉพาะกลุ่มนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เช่น จลาตชาย รมิตานนท์ ชยันต์ วรรธนะภูติ อานันท์ กาญจนพันธุ์ รวมทั้งปริตดา เจลิ้มเผ่า กอนันตตระกูล จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และปราณี วงษ์เทศ จากมหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นต้น

นอกจากนี้ในทศวรรษนี้งานศึกษาทางวัฒนธรรม สังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์ เช่น คติชนวิทยา โบราณคดี รัฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ สถาปัตยกรรม ภาษาและวรรณคดี โดยเฉพาะทางด้านคติชนวิทยาและโบราณคดีได้ขยายตัวออกไป

คติชนวิทยา (Folklore) เป็นอีกสาขาวิชาแขนงหนึ่งที่ศึกษาวัฒนธรรมและทำให้เกิดการผลิตงานทางวัฒนธรรมชาวบ้านจำนวนมาก คติชนวิทยาให้ความสนใจศึกษาความคิด ความเชื่อและวิถีชีวิตของคนทั่วไปซึ่งคนกลุ่มนี้มักถูกมองข้าม วัฒนธรรมของชาวบ้านหรือวัฒนธรรมพื้นบ้านจากคตินักชาวบ้านซึ่งเป็นคุณค่าและความสำคัญของวัฒนธรรม คติชนวิทยาเป็นสาขาวิชาในประเทศไทยในทศวรรษ 2510 นี้

ผู้มีบทบาทในระยะแรกที่สำคัญ คือ กุหลาบ มลลิกะมาศ และกิ่งแก้ว อัครากร งานศึกษาในระยะแรก คติชาวบ้าน ของ กุหลาบ มลลิกะมาศ (พ.ศ. 2504) อธิบายความหมายของคตินักชาวบ้านและรวบรวมงานคตินักชาวบ้าน งานศึกษาที่ใช้ความรู้คติชนในการศึกษา คือ การศึกษาเรื่อง คติชาวบ้าน ของ กิ่งแก้ว อัครากร ซึ่งเป็นผู้ที่สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาเอกทางด้านคติชนวิทยาจากต่างประเทศและเริ่มต้นเป็นอาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย กระตุ้นให้เห็นความสำคัญของข้อมูลทางคติชนวิทยาหรือคตินักชาวบ้านซึ่งกำลังจะหมดไปจากสังคมเพราะหมายถึงการสูญเสียวัฒนธรรมของชาติในส่วนนี้ไปด้วย โดยการสอนการอบรมและให้การช่วยเหลือจากภาครัฐในการเผยแพร่ความรู้ทางด้านคตินักชาวบ้านของไทย งานศึกษาเรื่อง คติชนวิทยา ของ กิ่งแก้ว อัครากร ซึ่งตีพิมพ์เมื่อ 2519 เป็นงานที่ให้คำอธิบายความหมายของคติชน จัดแบ่งหมวดหมู่คติชนเป็นประเภทต่างๆ และรวบรวมงานทางด้านคติชน เช่น นิทานพื้นบ้าน การละเล่นพื้นบ้าน นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาทางด้านคติชนวิทยาจากวรรณกรรมจำนวนมาก โดยเฉพาะเมื่อรัฐบาลสนับสนุนการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมมีผลให้ส่วนภูมิภาคเร่งเก็บรวบรวมข้อมูลวัฒนธรรมในท้องถิ่นสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในส่วนภูมิภาคดำเนินการเก็บข้อมูลทางวัฒนธรรมในพื้นที่ต่างๆ งานศึกษาวัฒนธรรมในช่วงนี้จึงเกิดงานประเภทเก็บและรวบรวมข้อมูลพื้นบ้านค่อนข้างมาก และเปิดโอกาสให้เกิดผลงานของคนในท้องถิ่น เช่น พระอริยานุวัตร ปรีชา พิณทอง จารุบุตร เรื่องสุวรรณมณี พยอมยงค์ สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ วิเชียร ณ นคร ส้อม เพ็งแก้ว เป็นต้น

การศึกษาในทางโบราณคดีในทศวรรษ 2490 เมื่อมีการก่อตั้งคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากรใน พ.ศ. 2498 และมีการศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์และความช่วยเหลือจากคณะสำรวจจากต่างประเทศ ผลจากการศึกษาทางด้านโบราณคดีในสมัยนี้ให้ได้ข้อสรุปใหม่กับอดีตของสังคมไทย จากเดิมที่การศึกษาโบราณคดีเน้นศึกษารูปแบบทางศิลปะและเนื้อหาส่วนใหญ่เป็นการศึกษาวัฒนธรรมของชนชาติมอญและขอม วัฒนธรรมไทยจึงเป็นวัฒนธรรมผสมของชน

ชาติทั้งหลายที่อยู่ในดินแดนที่เป็นประเทศไทยและเป็นวัฒนธรรมที่กลายไปแล้ว แต่การศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ทำให้ทราบอดีตใหม่ ว่า ชาติไทยมีพัฒนาการในดินแดนประเทศไทย ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ คนไทยอยู่บริเวณนี้มาแต่ดั้งเดิม ผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษาในระยะแรกๆ ได้แก่ มานิต วัลลิโกดม และชิน อยู่ดี การสำรวจภาคสนามแสวงหาและตรวจสอบข้อมูลของมานิต วัลลิโกดม ข้าราชการกรมศิลปากร เป็นการศึกษาเพื่อทำให้ความเข้าใจกับประเด็นปัญหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ เช่น เรื่องเกี่ยวกับเมืองอู่ทอง สุวรรณภูมิ อโยธยา และดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ชิน อยู่ดี เป็นผู้บุกเบิกการสอนวิชาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากรในระยะแรก ชิน อยู่ดี ได้รับการอบรมวิชาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ที่ประเทศอังกฤษ ฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ เบลเยียม อินเดีย เวียดนาม กัมพูชา ในช่วง พ.ศ. 2497-2498 และทำงานกับนักคณะสำรวจชาติตะวันตก เช่น คณะสำรวจก่อนประวัติศาสตร์ไทย-เดนมาร์กในช่วง พ.ศ. 2503-2505 งานสำรวจด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ในท้องที่จังหวัดกาญจนบุรี ราชบุรี จากรายงานการสำรวจในท้องที่ต่างๆ และงานศึกษา สมัยก่อนประวัติศาสตร์ชาติไทย ทำให้ทราบถึงพัฒนาการของดินแดนในบริเวณประเทศไทยนี้มาแต่เดิมตั้งแต่ ยุคหินเก่า ยุคหินกลาง ยุคหินใหม่ ยุคโลหะ ยุคประวัติศาสตร์ โดยมีการสืบทอดทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคมาจนปัจจุบัน

การศึกษาในระยะแรกแม้มีอาจหลุดจากศูนย์กลางอำนาจการปกครองแต่ก็แสวงเวลาทางประวัติศาสตร์และให้เห็นข้อขัดแย้งในประวัติศาสตร์ ซึ่งได้รับการสานต่อด้วยผลงานศึกษาของศรีศักร วัลลิโกดม ในเวลาต่อมางานวิจัยของ ศรีศักร วัลลิโกดม ในระยะแรกเรื่อง **สภาพภูมิศาสตร์ดินแดนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาพุทธศตวรรษที่ 20** (พ.ศ. 2508) งานวิจัย **“แคว้นทริภุญไชย” ศิลปะและโบราณในประเทศไทย พ.ศ. 2517** และตามมาด้วยบทความอื่นๆ ที่ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของบ้านเมืองในดินแดนสยามประเทศ จากการแสวงหา ตรวจสอบและการให้ความหมายใหม่กับข้อมูลที่ได้จากการสำรวจภาคสนามและเอกสาร ข้อมูลทางวัฒนธรรม เช่น โบราณสถานวัดฤๅทำให้รู้ถึงวิถีชีวิต ความคิด ความเชื่อ ประเพณีที่เป็นนามธรรม ทำให้เข้าใจพัฒนาการของชุมชนและดินแดนสยามประเทศ งานของ ศรีศักร วัลลิโกดมหลายชิ้น โดยเฉพาะทศวรรษ 2520 เป็นต้นมานั้นจึงเห็นการนำเสนอทั้งเนื้อหาและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสังคมมนุษย์อย่างชัดเจน เป็นการแสวงหาของประวัติศาสตร์ที่เน้นศูนย์กลางทางการปกครองมาสู่การทำความเข้าใจสังคมในกรอบของประวัติศาสตร์วัฒนธรรม และเป็นพลังที่สำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในเวลาต่อมา

ด้วยวิธีการศึกษาในศาสตร์แขนงวิชาต่างๆ ความหมายวัฒนธรรมและการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมจึงได้เห็นวิถีชีวิตของมนุษย์และสังคมมากขึ้น และมีผลให้งานศึกษาประวัติศาสตร์หันมาสนใจเรื่องวัฒนธรรมและมองประวัติศาสตร์ในกรอบของวัฒนธรรม เป็นการศึกษาที่เน้นวิถีชีวิตของชุมชนหรือประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรม

การขยายตัวทางการศึกษาในศาสตร์ต่างๆ ในทศวรรษนี้ มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ในอดีตทั้งวิธีการและหลักฐานใหม่ทำให้เกิดการแย้งและปฏิเสธข้อสรุปเดิม โดยเฉพาะการศึกษาทางด้านโบราณคดีจากการสำรวจและขุดค้น และภาษาศาสตร์ ซึ่งบุกเบิกหลักฐานข้อมูลมาใช้ในการวินิจฉัยเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ จากงานศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภคม ขจร สุขพานิช และจิตร ภูมิศักดิ์ นอกจากนี้การเคลื่อนไหวทางความคิดและสังคมของปัญญาชนในช่วงตุลาคม พ.ศ. 2516 ที่ปัญญาชนพยายามหาทางออกให้กับสังคมหลังการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจมาหลายฉบับแต่ไม่อาจแก้ไขปัญหานั้น เริ่มมองหาแนวทางในการแก้ปัญหาสังคม โดยหันมาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรม และเรียกร้องรัฐให้วางนโยบายที่ชัดเจนในเรื่องนี้

บริบททางสังคมและการศึกษา มีผลนำมาสู่การศึกษาที่ขยายออกไปครอบคลุมเรื่องราวของสังคมและวัฒนธรรมมากขึ้น เช่น ดินกำเนิดและการอพยพของเผ่าไทยของ ขจร สุขพานิช ซึ่งเริ่มศึกษาค้นคว้ามาตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ความเป็นมาของคำว่าสยาม ไทย ลาวและขอม และลักษณะทางสังคมของชื่อชนชาติ ของ จิตร ภูมิศักดิ์ ซึ่งเริ่มค้นคว้าตั้งแต่ พ.ศ. 2505 และตีพิมพ์เมื่อ 2519 งานเขียนเรื่อง “อิทธิพลวัฒนธรรมไทยที่มีต่อเขมรในสมัยอยุธยา” ของ ประภากร ตีพิมพ์ในวารสารวัฒนธรรมไทย¹¹ ประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 25 ของ ชัย เรื่องศิลป์ ซึ่งเริ่มศึกษาค้นคว้าตั้งแต่ พ.ศ. 2513

ดังนั้นในระยะที่สองนี้ความหมายของวัฒนธรรมเป็นความหมายตามความรู้ทางสังคมศาสตร์ในแขนงวิชาการทางด้านมานุษยวิทยา วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิตของมนุษย์ซึ่งสัมพันธ์กับสังคม และงานศึกษาวัฒนธรรมที่เน้นวิถีชีวิตของชุมชน มีการปรับเปลี่ยนการศึกษาทั้งด้านเนื้อหาและวิธีการ คือ การมองประวัติศาสตร์ในมิติทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับมนุษย์และสังคมมากขึ้น เป็นประวัติศาสตร์แนวสังคมและวัฒนธรรม

¹¹ นามแฝงนี้ วินัย พงศ์ศรีเพียร อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เชื่อว่า คือ จิตร ภูมิศักดิ์ นักคิด นักประวัติศาสตร์ นักวรรณคดีและนักวิจารณ์ ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร. (บทนำบทความเรื่อง อิทธิพลวัฒนธรรมไทยที่มีต่อเขมรในสมัยอยุธยาตอนต้น” วารสารประวัติศาสตร์ (ฉบับที่ 20, 2541), หน้า 90.

ระยะที่สาม วัฒนธรรมในความหมาย วิถีชีวิตของสังคมที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์และมนุษย์กับสภาพแวดล้อม มีความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น มีพลังแห่งการเปลี่ยนแปลงและมีพลวัตสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม และงานเขียนประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม ซึ่งมองความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสังคมเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา มีลักษณะเคลื่อนไหว (ตั้งแต่ พ.ศ. 2520)

ผลจากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1-3 ซึ่งเน้นการพัฒนาประเทศทางด้านเศรษฐกิจ และการรับความช่วยเหลือจากต่างประเทศทั้งในระดับรัฐและเอกชนส่งผลกระทบต่อเมืองและชนบทอย่างมาก เพราะการพัฒนาที่เน้นการพัฒนาจากส่วนกลาง โดยการเข้าไปจัดการชุมชน เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมและสภาพชีวิตของชาวชนบท ทำให้เกิดการรวมศูนย์ที่ส่วนกลางและเกิดความห่างเหินจากวัฒนธรรมไทย และขาดความเข้าใจการดำรงอยู่ของเมืองและชนบทตามสภาพที่เป็นจริง ผลจากปัญหาที่เกิดขึ้นและการเคลื่อนไหวของปัญญาชนจากนักวิชาการ นิสิตนักศึกษา และองค์กรพัฒนาเอกชนในช่วง พ.ศ. 2516 ทำให้รัฐตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในการพัฒนา พิจารณาถึงข้อบกพร่องของการพัฒนาที่ขาดแคลนนโยบายและแผนงานทางด้านวัฒนธรรม ตลอดจนความเป็นเอกภาพและประสิทธิภาพในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของรัฐ รัฐจึงหันมาให้ความสำคัญสนับสนุนการดำเนินนโยบายทางด้านวัฒนธรรมอย่างจริงจังอีกครั้ง

นโยบายทางด้านวัฒนธรรม ปรากฏในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) และการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) สังกัดกระทรวงศึกษาธิการ ในพ.ศ. 2522 เพื่อรับผิดชอบจัดทำแผนแม่บทพัฒนาวัฒนธรรมและแผนปฏิบัติส่วนรวมของชาติ รวมถึงการดำเนินการปลูกสำนึกให้ประชาชนรักและหวงแหนในวัฒนธรรมไทย การดำเนินงานจัดทำแผนแม่บทร่างสำเร็จและดำเนินการตามแผนได้ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 (พ.ศ. 2525-2529) รวมถึงการเน้นนโยบายทางด้านวัฒนธรรมในหน่วยงานต่างๆ ที่สำคัญ คือ การส่งเสริมรณรงค์ทางด้านวัฒนธรรมและการศึกษาวิจัยเรื่องวัฒนธรรม โดยมุ่งเน้นการอนุรักษ์และฟื้นฟูวัฒนธรรมไทยที่กำลังหายไป

นโยบายดังกล่าวทำให้เกิดกระแสของการเน้นวิถีชีวิตชุมชนในการพัฒนา มีการจัดตั้งหน่วยงานศึกษาวัฒนธรรมในส่วนกลางและในส่วนภูมิภาค เช่น สถาบันไทยคดีศึกษา ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทยในพ.ศ. 2528 ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้ วิทยาลัยครุนครศรีธรรมราชใน พ.ศ. 2521 ศูนย์เอกสารอีสานมหาวิทยาลัยมหาสารคาม ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็นสถาบันทักษิณคดี

ศึกษาใน พ.ศ. 2523 และศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เป็นต้น ซึ่งสถาบันเหล่านี้มีบทบาทส่งเสริมงานวิจัยทางด้านวัฒนธรรมเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะสถาบันในส่วนภูมิภาค

นอกจากนี้การให้ความสำคัญกับชีวิตชุมชนในการพัฒนา และนำมาสู่ความสนใจให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่น ซึ่งเป็นกระบวนการที่พลิกผันจากกระแสหลักมาสู่กระแสพื้นบ้านนี้ เป็นผลมาจากการสนับสนุนของปัญญาชน คือ นักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน ทำให้ “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” “ปราชญ์ชาวบ้าน” “การพึ่งตนเอง” กลายเป็นคำหลักในกระบวนการพัฒนา กระแสพื้นบ้านและการสร้างความรู้ เป็นกระแสของความพยายามประสานกระบวนการทรงคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งมีวัฒนธรรมพื้นบ้านเป็นแกนกับกระบวนการใหม่ซึ่งมีวิทยาศาสตร์เป็นหลักในการค้นหาภูมิปัญญาชาวบ้าน โดยการเข้าไปเสริมพลังชาวบ้านไปสู่การพึ่งตนเอง เพื่อการตัดสินใจและดำเนินการได้อย่างเป็นตัวของตัวเอง ขณะเดียวกันก็สร้างพลังสนับสนุนจากสาธารณชนและคนในสังคมใหม่ ให้เห็นคุณค่าที่แท้จริงของภูมิปัญญาท้องถิ่นเหล่านั้น ในบริบททางวัฒนธรรมและการพัฒนาทางประวัติศาสตร์¹² และมองการดำเนินการของรัฐด้านวัฒนธรรมพื้นบ้านว่า เป็นวัฒนธรรมที่เป็น “เอกลักษณ์” ท้องถิ่นที่น่ารักษาไว้ ความภาคภูมิใจในประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นก็เพื่อแสดงว่าไม่ได้ถูกกลืนจากอิทธิพลต่างชาติเสียหมด และมรดกทางวัฒนธรรมเป็นสินค้าที่ขายได้ ซึ่งทั้งหมดไม่ช่วยให้เข้าใจตนเอง และไม่ช่วยในการแก้ไขปัญหอย่างแท้จริง

บทบาทสำคัญในการปลูกสำนึกและเผยแพร่ความคิดเรื่อง “วัฒนธรรมชุมชน”

“ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในระยะเริ่มแรกมาจากนักวิชาการ และนักพัฒนาสองกลุ่ม คือ นักบวช ในศาสนาคริสต์ คาทอลิก และองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-Government Organization หรือ NGO) เช่น บาทหลวงนิพจน์ เทียนวิหาร บำรุง บุญปัญญา เสรี พงศ์พิศ อภิชาติ ทองอยู่ เป็นต้น ในปีพ.ศ.2523 สมาคมคาทอลิกได้ออกเผยแพร่วารสารสังคมพัฒนาเพื่อเสนอแนวทางพัฒนาแบบวัฒนธรรมชุมชนและการจัดตั้งสถาบันพัฒนาชนบท เพื่อสร้างความรู้ส่งเสริมและเผยแพร่ความรู้เป็นแนวทางในการพัฒนาชนบท โดยความร่วมมือจากหลายฝ่ายสภาคริสตจักร องค์กรพัฒนา นักพัฒนา นักวิชาการและปัญญาชน ผู้มีบทบาทสำคัญที่ผลักดันให้แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นที่รู้จัก และได้รับการยอมรับ เช่น สุลักษณ์ ศิวรักษ์ เสน่ห์ จามริก ประเวศ วะสี อเนก นาคะบุตร เสรี พงศ์พิศ เอกวิทย์ ฌ ถกลาง

¹² เสรี พงศ์พิศ, “วัฒนธรรมพื้นบ้าน : รากฐานการพัฒนา” พื้นบ้าน พื้นเมือง ดินไทยทักษิณ (สถาบันทักษิณคดีศึกษา, 2534) หน้า 64-65.

ในกระแสของการตระหนักถึงความสำคัญของวัฒนธรรมในแนวใหม่¹³ รัฐได้ปรับการดำเนินการตามแผนในการส่งเสริมงานวัฒนธรรมในทศวรรษ 2530 เกิดแผนงานต่างๆ ในการดำเนินการทางด้านวัฒนธรรมแนวใหม่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เช่น แผนพัฒนาศาสนาและศิลปวัฒนธรรม ระยะที่ 6 (2530-2534) และ การประกาศให้ปี 2538 เป็นปีรณรงค์วัฒนธรรมไทย สาระสำคัญของนโยบายนี้สะท้อนให้เห็นการยอมรับความหมายวัฒนธรรมใหม่ และมีผลต่อแนวทางการดำเนินงานด้านวัฒนธรรมของรัฐ คือ การให้ความหมายวัฒนธรรมใหม่ และการขยายมุมมองและวิธีการศึกษาวัฒนธรรมโดยการยอมรับบทบาทประชาชน องค์กรเอกชน และท้องถิ่น และการมองวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวมากขึ้น ได้แก่

1. การให้ความหมาย “วัฒนธรรม” ของชาติในลักษณะองค์รวม ว่า วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของสังคม คือ วิถีชีวิตของมนุษย์ที่เกิดจากระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสังคม และมนุษย์กับธรรมชาติ
2. ยอมรับการมีพลวัตรของวัฒนธรรม การพัฒนาแบบแผนการดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกอย่างไม่หยุดยั้ง
3. ยอมรับบทบาทของประชาชน องค์กรของรัฐ และองค์กรของเอกชนในการมีบทบาทหน้าที่ในการดำเนินงานวัฒนธรรมร่วมกัน
4. หลักการในการดำเนินงานด้านวัฒนธรรม 2 แนวทาง คือ การใช้มิติทางวัฒนธรรมในการพัฒนา และการสร้างความเข้มแข็งทางวัฒนธรรมให้กับประชาชน¹³

ในทศวรรษ 2530 รัฐส่งเสริมงานด้านวัฒนธรรมลงสู่ภูมิภาค ทำให้เกิดการขยายตัวทางการศึกษาวัฒนธรรมของรัฐในทางวิชาการและเอกชนมากขึ้น รัฐได้จัดตั้งคณะกรรมการต่างๆ เพื่อศึกษาวัฒนธรรม เช่น คณะกรรมการกองทุนส่งเสริมงานวัฒนธรรม คณะอนุกรรมการวิจัยวัฒนธรรมภาค เพื่อส่งเสริมการวิจัยเรื่องวัฒนธรรมในท้องถิ่น

ตามความหมายของวัฒนธรรมในแนวใหม่ซึ่งเน้นบริบทและการเปลี่ยนแปลงของสังคม ปรากฏงานศึกษาวัฒนธรรมจำนวนมากที่ได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ สถาบันวิจัยแห่งชาติ และหน่วยงานอื่นๆ ของรัฐ งานศึกษานี้มีทั้งลักษณะของการทบทวนความรู้ในเรื่องวัฒนธรรม การศึกษาวัฒนธรรมพื้นบ้านหรือวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมชุมชน รวมถึงเรื่องของภูมิปัญญาชาวบ้านและนิเวศน์วิทยาในท้องถิ่น เพื่อหาเอกลักษณ์ของท้องถิ่นเพื่อการใช้วัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นแนวทางในการพัฒนาแทนที่การใช้แนวทางของส่วนกลาง

¹³ กุลวดี เจริญศรี และคณะ, “วัฒนธรรมไทย : การดำเนินการของรัฐ” ศักยภาพวัฒนธรรมไทย (กรุงเทพฯ : 11 สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2538) หน้า 31-32.

ความตื่นตัวเกิดขึ้นทั้งในภาครัฐและเอกชน ทำให้เกิดการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษา เรื่องวัฒนธรรมจำนวนมาก งานศึกษาในลักษณะของการทบทวนความรู้ทางด้านวัฒนธรรมเพื่อหาแนวทางในการศึกษาและปฏิบัติงาน เช่น เรื่องปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทยใน พ.ศ. 2520 ถิ่นนาคศึกษา พ.ศ. 2529 เป็นต้น^{*} รวมทั้งงานศึกษาวัฒนธรรมในท้องถิ่นด้วยการส่งเสริมการวิจัยและสนับสนุนการจัดสัมมนาในส่วนภูมิภาค ในส่วนของการศึกษาเนื้อหา ได้รับการสนับสนุน

* งานศึกษาประเภททบทวนการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับวัฒนธรรมมีทั้งที่เป็นวัฒนธรรมในภาพรวมและวัฒนธรรมเฉพาะเรื่องในด้านต่างๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความพยายามหลายครั้งในการส่งเสริมและหาแนวทางในการศึกษาวัฒนธรรมและความขาดแคลนทางด้านวัฒนธรรมตามวัตถุประสงค์ของหน่วยงานนั้นๆ งานแต่ละชิ้นกล่าวถึงการประเมินสถานการณ์การศึกษาวัฒนธรรมทั้งโดยตรงและโดยอ้อม ปรากฏมากในทศวรรษ 2530 ได้แก่ การศึกษาสังคมไทยในเจิมมานุษยวิทยาแนวทางการศึกษาและความเป็นจริงในสังคม (คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ค.ศ. 2523-มี.ค. 2524) สถานภาพการศึกษาเรื่องคติความเชื่อของชาวอีสาน (ธีรชัย บุญมาธรรม 2527) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ปัญหาการศึกษาวัฒนธรรมไทย (ภาควิชามานุษยวิทยา คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2528) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ถิ่นนาคศึกษา (ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2529) แนวทางการวิจัยทางวัฒนธรรมของภาคเหนือในอนาคต (โครงการศูนย์ส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2530) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สังคมวัฒนธรรมตะวันตกศึกษา (ศูนย์วิจัย มหาวิทยาลัยศิลปากร 2531) พรมแดนความรู้การศึกษาวัฒนธรรมอีสาน (ไพฑูริย์ มีกุล 2531) "การศึกษาคติความเชื่อ" สัมมนาประเพณีและวัฒนธรรมล้านนา (ฉลาดชาย รมิดานนท์ 2531) สถานภาพการศึกษาเรื่องความเชื่อในสังคมไทย (จิราภรณ์ ภัทธานุภัทร์ 2532) สถานภาพการศึกษาเรื่องประเพณีไทย (วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ 2534) สัมมนาเรื่องถิ่นนาคศึกษา "โลกทัศน์ชาวล้านนา" (ศูนย์วัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2534) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง แนวทางวิเคราะห์ทัศนชาวยุคใหม่ โดย ศิราพร จิตะฐาน (สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 2534) สัมมนาทางวิชาการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมในท้องถิ่นภาคกลาง (สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2535) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ภาคกลาง : ผลการวิจัยทางวัฒนธรรม (ศิลปากร 2535) การวิจัยวัฒนธรรมภาคใต้ ครั้งที่ 3 ทิศทางการวิจัยวัฒนธรรม (สถาบันทักษิณคดีศึกษา 2535) สถานภาพการวิจัยทางวัฒนธรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ 2535) สัมมนาทางวิชาการ เรื่อง ทิศทางวัฒนธรรมไทย (ศูนย์ศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2538) วัฒนธรรม ศาสนา และชาติพันธุ์ วิเคราะห์สังคมไทยแนวมานุษยวิทยา (อมรา พงศาพิชญ์ 2538) สัมมนาทางวิชาการ "แนวคิดและวิธีการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในมิติวัฒนธรรม" (อนันต์ กาญจนพันธุ์ 2538) วัฒนธรรมใหม่ในสังคมไทยวิเคราะห์ด้วยวิธีการทางมานุษยวิธี (กาญจนา แก้วเทพ 2539) "สถานภาพความรู้และแนวโน้มการศึกษาประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์" เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง สถานภาพความรู้ประวัติศาสตร์ไทยในปัจจุบัน โดย วาธุณี โอสการมย์ (ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 2539)

จากนโยบายและเงินทุนจากหน่วยงานส่งเสริมทางด้านวัฒนธรรมของรัฐ ซึ่งแตกต่างจากเดิม คือ ขณะที่สภาวัฒนธรรมแห่งชาติในทศวรรษก่อนเน้นวัฒนธรรมส่วนกลาง แต่สำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ (สวช.) ในทศวรรษนี้ให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมท้องถิ่นและวัฒนธรรมกับการพัฒนาการศึกษาจึงเน้นเรื่องราวเกี่ยวกับการใช้วัฒนธรรมในการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงสังคม ได้แก่ เรื่องราวของพัฒนาการของชุมชนในท้องถิ่น ขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่น วิถีชีวิตในท้องถิ่น ซึ่งเป็นการศึกษาในลักษณะที่ให้ข้อมูลประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในท้องถิ่นเป็นสำคัญ

ในกระแสและทิศทางนี้มีผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์และศาสตร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพราะทำให้เกิดการทบทวนความคิด อุดมการณ์ เนื้อหาในการศึกษาอดีตและเข้าใจอดีตอย่างจริงจัง ตามแนวทางนี้การศึกษาคิดที่เบนเข้าหาสังคมที่ละน้อยนี้ ได้รับแรงกระตุ้นจากความตื่นตัวในการทำความเข้าใจรากฐานของสังคมของคนส่วนใหญ่ คือ ชนบทหรือท้องถิ่นเป็นสำคัญ แต่“ท้องถิ่น” ไม่ได้จำกัดด้วยอาณาเขตทางการเมืองเท่านั้น และไม่จำเป็นต้องเป็นพรมแดนเดียวกับหน่วยทางการเมืองด้วย ดังนั้นการมองท้องถิ่นได้ต้องมองด้วยมุมมองใหม่คือการมองผ่านกลุ่มคนในท้องถิ่น ซึ่งมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ คติความเชื่อซึ่งเชื่อมโยงเกี่ยวพันกันทางวัฒนธรรม

การศึกษาประวัติศาสตร์จึงถูกท้าทายในด้านที่ขอบข่ายของเนื้อหาที่กว้างขึ้นและข้อมูลหลักฐานที่เพิ่มมากขึ้น จำเป็นต้องแสวงหาวิธีการเพื่อให้ได้คำตอบที่ทางประวัติศาสตร์ให้ครอบคลุมความเป็นจริงในสังคม สิ่งเหล่านี้ท้าทายให้เกิดการทบทวนเป้าหมาย วัตถุประสงค์และคุณค่าความหมายของประวัติศาสตร์ที่มีต่อสังคม ในด้านขอบข่ายของเนื้อหาประวัติศาสตร์ขยายกว้างมากกว่าเดิม ประวัติศาสตร์ไม่ใช่เพียงเหตุการณ์เวลาใดเวลาหนึ่ง แต่คือ ประสบการณ์สืบเนื่องของสังคมมนุษย์ที่มีคนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวนั้น ในด้านของหลักฐาน ให้ความสำคัญกับข้อมูลทางวัฒนธรรมที่เพิ่มมากขึ้น และในด้านของวิธีการ การอธิบายประวัติศาสตร์จึงต้องคำนึงถึงพลังผลักดันอย่างรอบด้านมากกว่าเน้นเพียงปัจจัยใดปัจจัยหนึ่ง และศึกษาประวัติศาสตร์อย่างเคลื่อนไหว การศึกษาประวัติศาสตร์โดยการแบ่งยุคสมัยประวัติศาสตร์อย่างที่เป็นมา จึงไม่อาจอธิบายและทำความเข้าใจอดีตสังคมได้อย่างเพียงพอและมีคุณภาพ จึงเกิดแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนย่อย (Micro History) เพื่อทำให้เข้าใจอดีตสังคมมากขึ้น ยิ่งเป็นประวัติศาสตร์ส่วนย่อยมากเท่าใดก็ทำให้เข้าใจอดีตสังคมมากขึ้นเท่านั้น เพราะต่างก็เป็นองค์ประกอบของส่วนใหญ่ที่เกิดจากการสร้างสรรค์ การขัดแย้งและโต้ตอบกันอยู่ การเข้าถึงวิถีชีวิตของชุมชนโดยการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรม งานศึกษาในลักษณะนี้ที่สำคัญ คือ งานศึกษาของ ศรีศักร วัลลิโภดม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ธิดา สาระยา ฉัตรทิพย์ นาถสุภา อานันท์ กาญจนพันธุ์

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นแนวทางหนึ่งที่เข้ามามีส่วนและได้รับความสนใจศึกษาในหลายกลุ่มอย่างจริงจังทั้งในส่วนของเนื้อหาและวิธีการ ในโลกตะวันตกการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมได้รับความสนใจตั้งแต่ทศวรรษ 1970 จนกระทั่งปัจจุบัน¹⁴ ในสังคมไทยปรากฏมีการกล่าวถึงและอธิบายคำว่าประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในระยะแรกๆ ในงานของศรีศักร วัลลิโภดม และธิดา สาระยา งานวิจัยเรื่อง “ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน พะเยา” พ.ศ. 2523 และ “ศรีชะเกษเขมรป่าดง” พ.ศ. 2532 และ การศึกษาที่ปรากฏในบทความจำนวนหลายชิ้นตั้งแต่ พ.ศ. 2517 ของ ศรีศักร วัลลิโภดม กล่าวถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมโดยการศึกษาจัดแบ่งระยะเวลาของประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมยุคโบราณ¹⁵ และแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมว่า ประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรม (Culture History) ในสังคมไทยเป็นการมองประวัติศาสตร์อย่างกว้างจากหลักฐานทางโบราณคดี เช่น บรรดาโบราณสถานวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นในยุคสมัยใดแต่ก่อนประวัติศาสตร์จนถึงสมัยประวัติศาสตร์ เช่น สมัยทวารวดี ลพบุรี อยุธยา ล้านช้าง รัตนโกสินทร์ นับเป็นการมองจากวัตถุไปหาคน แล้วสร้างภาพเรื่องราวเกี่ยวกับพัฒนาการทางวัฒนธรรมขึ้น¹⁶ พร้อมกันนี้ ศรีศักร วัลลิโภดม มองว่าประวัติศาสตร์ทางวัฒนธรรมในสังคมไทยก็คือประวัติโบราณคดีซึ่งมีมานานแล้วและเป็นหัวใจของการศึกษาประวัติศาสตร์ไทย¹⁷

ส่วน ธิดา สาระยา ใน ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พ.ศ. 2529 มองว่า ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นแนวทางที่ทำให้ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นเป็นไปได้ เพราะพัฒนาการของประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในปัจจุบันกำลังมุ่งไปสู่การมองประวัติศาสตร์ในกรอบวัฒนธรรมและอารยธรรม ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมและอารยธรรมนี้จะเป็เวทีให้ดูมการณ้ทางประวัติศาสตร์ซึ่งเน้นความเป็นศูนย์กลางและคตินิยมทางประวัติศาสตร์ซึ่งเน้นมวลชนได้โดดเด่นอยู่ด้วยกัน¹⁸ และมองว่าการศึกษาประวัติศาสตร์ก่อนหน้านั้นเป็นการศึกษาวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์กรอบเดิมซึ่งเน้นศูนย์กลาง

¹⁴ Michael Bentley, ed. “History and Anthropology” Companion by Historiography (1997), p.792.

¹⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม. “ข้อมูลใหม่เกี่ยวกับเชียงแสน พะเยา” ค้นหาอดีตของเมืองโบราณ. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2538 (2523) หน้า 273.

¹⁶ ศรีศักร วัลลิโภดม. “ศรีชะเกษเขมรป่าดง” แอ่งอารยธรรมอีสาน. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2538 (2523) หน้า 376.

¹⁷ ศรีศักร วัลลิโภดม. “ศรีชะเกษเขมรป่าดง” แอ่งอารยธรรมอีสาน. (กรุงเทพฯ : มติชน, 2538 (2523) และ “คำนำมานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์” ใน สุเทพ สุนทรภัสส. มานุษยวิทยากับประวัติศาสตร์. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2540.

¹⁸ ธิดา สาระยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2529) หน้า 28.

อำนาจการปกครอง จึงเป็นเพียงการศึกษาที่ใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรมเท่านั้น ขณะที่การทำความเข้าใจสังคมในกรอบของประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเพิ่งเกิดขึ้นและมีผลในการนำการศึกษาประวัติศาสตร์ออกจากกรอบการศึกษาแบบเดิม ความแตกต่างในมุมมองและคำอธิบายในขณะนั้นของ ศรีศักร วัลลิโภคม และธิดา สารระยา อยู่ที่ ศรีศักร วัลลิโภคม มองประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นเรื่องราวการศึกษาที่มีมาพร้อมการศึกษาทางด้านโบราณคดี และมีการศึกษามานานแล้วในสังคมไทย แต่ธิดา สารระยาเห็นว่าประวัติศาสตร์วัฒนธรรม หรือการศึกษาประวัติศาสตร์โดยมองผ่านสังคมวัฒนธรรมเพิ่งเกิดในทศวรรษ 2510 พร้อมๆกับการเกิดขึ้นของคตินี้ให้ความสำคัญกับมวลชนหรือสามัญชน อย่างไรก็ตามงานทั้งสองเป็นงานที่แสดงให้เห็นถึงความสนใจและความสำคัญของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอย่างจริงจัง

จากงานศึกษาข้างต้น ทำให้พอมองเห็นแนวทางและการให้ความหมายประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในสังคมไทยในระยะที่สามใน 2 ส่วน คือ ส่วนของเนื้อหาเรื่องราวของวัฒนธรรมในอดีต และส่วนของวิธีการมองประวัติศาสตร์โดยใช้มิติทางวัฒนธรรมในการอธิบายเหตุการณ์ หรือสรุปอย่างง่ายๆ คือ ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมซึ่งมีลักษณะการให้ข้อมูลทางวัฒนธรรม การศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมในอดีต และประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ซึ่งเสนอเรื่องราวเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในมิติทางวัฒนธรรม ศึกษาเรื่องราวหรือเหตุการณ์ในอดีตในกรอบของวัฒนธรรม หรือในมิติทางวัฒนธรรม ความหมายในนัยที่สองนี้เป็นแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ในแนวทางใหม่ซึ่งเกิดขึ้นไม่นานมานี้เอง อย่างไรก็ตามทั้งสองแนวทางมีพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปตามการให้ความหมายกับวัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงไปตามบริบทของสังคมในแต่ละช่วงเวลา มีความคาบเกี่ยวทั้งในด้านของเวลาและความหมาย

ความหมายของวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในระยะที่สามชัดเจนและมีทิศทางในการศึกษา วัฒนธรรมเป็นวิถีชีวิตของสังคมที่มีพลวัต ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นการศึกษาอดีตสังคมที่อยู่ในกรอบของวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสังคม ซึ่งอาจกล่าวได้ว่างานที่ศึกษาประวัติศาสตร์ในแนวทางนี้มีน้อยมาก เพราะการศึกษาดำเนินในแนวนี้นี้มีข้อจำกัดค่อนข้างมาก ต้องเข้าใจสถานการณ์การศึกษาในปัจจุบัน และแสวงข้อจำกัดของจารีตการศึกษาประวัติศาสตร์แบบเดิมๆ

ดังนั้นการย้อนกลับไปสำรวจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อจึงครอบคลุมความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมใน 2 ความหมายนี้ โดยในที่นี้ได้กำหนดการสำรวจสถานภาพการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับความถักความเชื่อ 4 เรื่อง คือ ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

ส่วนที่ III : พรมแดนความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

การให้ความหมายและการรับรู้ในความหมายของวัฒนธรรม มีผลต่อแนวทางและเนื้อหาการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม 3 แนวทางข้างต้น คือ

1. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบศิลปวัฒนธรรมซึ่งเน้นศึกษาวัฒนธรรมเชิงคุณค่า
2. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบสังคมและวัฒนธรรมซึ่งเน้นศึกษาวัฒนธรรมจากวิถีชีวิตของชุมชน
3. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรมซึ่งเน้นศึกษาวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับวิถีชีวิต และการเคลื่อนไหว อย่างไรก็ตามการศึกษาทั้งสามแบบแม้มีจุดเริ่มต้นในระยะเวลาที่ต่างกัน แต่ทั้งหมดมีพัฒนาการที่สืบเนื่องในระบะต่อมา อีกทั้งความหมายและการศึกษายังมีความคาบเกี่ยวกันอยู่มิได้แยกหรือตัดขาดออกจากกัน

1. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ

การสำรวจสถานภาพการศึกษาและพรมแดนความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อได้กำหนดขอบเขตความเชื่อที่เป็นความเชื่อดั้งเดิม และความเชื่อทั่วไปที่มีใช้ความเชื่อเนื่องจากศาสนาซึ่งได้แยกไปเป็นอีกหัวข้อ

ในสังคมจารีต การจัดความสัมพันธ์ของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติถูกอธิบายภายใต้ความรู้ในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ เรื่องจักรวาล และศาสนา เพื่อสร้างความเข้าใจชีวิตและสังคมในสังคมขณะนั้น ความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางศาสนาทั้งสองอยู่ในลักษณะผสมผสานกัน ซึ่งได้รับการถ่ายทอดในรูปประเพณีพิธีกรรม เรื่องเล่า และงานเขียน เช่น ตำนานกำเนิดโลกและมนุษย์ คัมภีร์ทางศาสนา

เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่รับอิทธิพลจากตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 ขนชั้นผู้ปกครองให้ความสำคัญกับความรู้เชิงประสบการณ์และการอธิบายความรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ทำให้ความรู้ความเข้าใจมนุษย์และมนุษย์กับธรรมชาติในความรู้แบบเดิมถูกท้าทายอย่างมาก ความรู้ความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น เรื่องผีสาปเทวดา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ ซึ่งไม่สามารถอธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล ถูกแยกออกเป็นความรู้ความเชื่อที่ไม่มีเหตุผลเพราะเป็นความเชื่อของสังคมที่ไม่ศิวิไลซ์ ดังปรากฏงานเขียนในหนังสือแสดงกิจจานุกิจของเจ้าพระยาทิพ

กรวงศ์ (2410) งานเขียนนี้ปฏิเสธความรู้ในอำนาจเหนือธรรมชาติพร้อมกับอธิบายความรู้ความเชื่อในสังคมไทยอย่างเป็นเหตุเป็นผล¹⁹ จึงไม่ปรากฏงานเขียนเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อดั้งเดิมในเรื่องอำนาจเหนือธรรมชาติ (ผีสาวเทวดา ไสยศาสตร์) แม้ความเชื่อดั้งเดิมนี้อย่างคงดำรงอยู่ในการปฏิบัติตามจารีตประเพณีซึ่งปฏิบัติสืบต่อกันมาทั้งในส่วนพระราชสำนักและในกลุ่มคนในชนบทอื่น ในส่วนของราชสำนักนั้นแม้ชนชั้นนำสยามปฏิเสธและเลือกอธิบายวัฒนธรรมที่แสดงถึงความศิวิไลซ์ แต่ในทางปฏิบัติแล้วราชสำนักยังคงต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีแต่โบราณอยู่ จึงต้องให้คำอธิบายและปรับเปลี่ยนขนบธรรมเนียมประเพณีที่ยังคงปฏิบัติอยู่ให้ดูเป็นเหตุเป็นผลมากขึ้น โดยเน้นความรู้ในส่วนที่เกี่ยวกับศาสนา ความรู้ที่ได้รับการปรับให้ดูเป็นเรื่องที่มีเหตุผล เช่น การสถาปนาธรรมยุติกนิกายเพื่อให้ศาสนาบริสุทธิ์และอธิบายได้ตามหลักวิทยาศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 4 และงานเขียนในสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เช่น พระปฐมสมโพธิกถา ประวัติศาสนา

ความเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดในทศวรรษ 2490 ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 แม้ยังให้ความสำคัญกับความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานที่สำคัญของวัฒนธรรมไทยในด้านต่างๆ แต่ก็ให้ความสนใจกับความเชื่อดั้งเดิมด้วย การศึกษาที่ใช้ความรู้ทางด้านสังคมศาสตร์โดยเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยา คติชน และโบราณคดี มีผลให้ความรู้เรื่องความเชื่อดั้งเดิมได้รับความสนใจศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสังคมมากขึ้น งานสืบค้นทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์และแนวความคิดด้านมานุษยวิทยาและการศึกษาคติชนบ้าน ทำให้ความรู้การศึกษาในเรื่องดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ (ผีสาวเทวดา) ซึ่งขาดหายไปนั้นได้รับความสนใจศึกษากันกว้าง ภายหลังจากที่มีเพียงบทความเรื่อง “การนับถือเจ้าและผี” โดยขุนมหาวชิชัย(จันทร์) ลงในวาริชญาณรายเดือน ใน พ.ศ. 2440

การศึกษาซึ่งใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์มาช่วยในการวิเคราะห์ศึกษา โดยเฉพาะทางด้านมานุษยวิทยาวัฒนธรรม ตามแนววิเคราะห์เชิงวิวัฒนาการ (Evolutionism) ซึ่งนิยมในขณะนั้นมองพัฒนาสังคมตามลำดับจากความเชื่อในสังคมซึ่งพัฒนาจากความเชื่อผีวิญญาณ (Animism) ไปสู่ความเชื่อที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หลายองค์ (Polytheism) สิ่งศักดิ์สิทธิ์องค์เดียว (Monotheism) ความเชื่อดั้งเดิมจึงเป็นขั้นตอนหนึ่งของพัฒนาการของสังคม งานศึกษาในระยะแรก ได้แก่ เรื่องผีสาวเทวดา และ การนับถือผี ของพระยาอนุมานราชธน พ.ศ. 2496 ซึ่งเป็นงานที่อธิบายความรู้เรื่องผีและไสยศาสตร์ซึ่งเป็นความเชื่อของไทยมาแต่เดิม โดยที่พระยาอนุมานราชธนคาดหวังว่าการ

¹⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, หนังสือแสดงกิจจานุกิจ (กรุงเทพฯ : องค์การคำคุณุสสา, 2510) หน้า 101 - 102,

ศึกษาเรื่องผีตางเทวดา^๒ ซึ่งยังไม่มีการศึกษาสอบสวนตามหลักวิชาการนั้น ควรมีการศึกษาเพราะความรู้ที่ได้จากการศึกษานี้จะได้ความรู้พื้นฐานที่ทำให้ได้ทราบเรื่องราวต่างๆ เช่น ประเพณี ความเชื่อ ศาสนา ประวัติศาสตร์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ถือเป็นพื้นฐานจิตใจของชาวไทยเป็นความรู้พื้นฐานสำหรับการปฏิบัติได้^{๒๐} นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาจากนักวิชาการมานุษยวิทยาตะวันตก เช่น แทม บาย สแตนลีย์. เจ (Sydney. J Tambiah) บี. เจ.เทอร์วิล (B.J. Terwiel) เทกเทอร์ (R.B. Textor) นักวิชาการมานุษยวิทยาไทย รวมถึงนักวิชาการในห้องดิน

ความสนใจเรื่องห้องดินในทศวรรษ 2500 ส่วนหนึ่งยังมาจากการออกไปสู่ห้องดินตามนโยบายการพัฒนาประเทศตามสหรัฐอเมริกาในการพัฒนาชนบท ทำให้ส่วนกลางรับรู้และยอมรับความเชื่อนอกศาสนาหลักที่ดำรงอยู่ในห้องดินนั้นๆ เช่น ไสยศาสตร์ ผีตางเทวดา ทำให้มีผลต่อการศึกษาเรื่องราวในห้องดินโดยนักปราชญ์ห้องดินทำให้ประเด็นการศึกษาเรื่องราวของความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณีในห้องดินมีมากขึ้น ในช่วงพ.ศ. 2519 นักวิชาการห้องดินและนักปราชญ์ในห้องดิน ศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลพื้นฐาน (ปริวรรตเอกสารโบราณ) เกี่ยวกับความเชื่อในห้องดินของคนไว้ เช่น พระอริยานุวัตร ปรีชา พิณทอง ธวัช ปุณฺณธมฺม จารุวรรณธรรมวัตร สุธีวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ รวมถึงเมื่อมีการให้ความสำคัญกับแนวคิด “วัฒนธรรมชุมชน” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” ในทศวรรษต่อมา ยังทำให้เกิดงานศึกษาเรื่องความเชื่อในห้องดินเพื่อเข้าใจชุมชนและศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่ในการพัฒนา

ประเด็นความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ

หากพิจารณาตามความหมายของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อที่ผ่านมา เริ่มด้วยกลุ่มของนักสังคมศาสตร์ ซึ่งมีนักมานุษยวิทยาเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษาในระยะแรกๆ และในเวลาต่อมา ความรู้ในเรื่องความเชื่อดั้งเดิมจึงมาจากการศึกษาทางสายมานุษยวิทยาเป็นสำคัญซึ่งเน้นศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน นอกจากนี้คืองานศึกษาวัฒนธรรมตามกระแสหลักที่เน้นวัฒนธรรมเชิงคุณค่า

การศึกษาซึ่งเน้นคุณค่าทางวัฒนธรรม หรือ “ประวัติศาสตร์ศิลปวัฒนธรรม” เป็นการศึกษาวัฒนธรรมจากมุมมองแบบศิลปวัฒนธรรม ตามแนวทางนี้มีลักษณะการอธิบายความเชื่อดั้งเดิมในสังคมไทย ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน โดยศึกษาผ่านขนบธรรมเนียมประเพณี ศิลปะ และวรรณกรรม ซึ่งผู้ศึกษาให้ความสำคัญว่าเป็นศิลปวัฒนธรรมของ

^๒ พระยาอนุมานราชธน, ประเพณีไทย (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, 2516)

ชาติ เช่น ประเพณีการนับถือผี ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ประเพณีการรักษาพยาบาล ประเพณีเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ประเพณีที่เกี่ยวกับอาชีพ โบราณสถาน โบราณวัตถุ ลายผ้า ที่อยู่อาศัย เครื่องมือ เครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ด่านาน เพลงพื้นบ้าน นิทานพื้นบ้าน ภาษิต คำราดุมอ คำราชา คำรา โหราศาสตร์ คำสอนในการประกอบพิธี กฎหมาย ชื่อบ้าน ชื่อตำบล อาหารบริโภค สัตว์ การปลูกข้าว งานศึกษาส่วนมากจึงเป็นลักษณะของการรวบรวมข้อมูลพื้นฐาน ซึ่งเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ยังคงดำรงอยู่ในสังคมไทย และ งานศึกษาที่เน้นวิถีชีวิตของชุมชน หรือ “ประวัติศาสตร์สังคมวัฒนธรรม” เป็นงานศึกษาวัฒนธรรมที่ใช้มุมมองแบบสังคมวัฒนธรรม ศึกษาวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับสังคม วัฒนธรรมเป็นพลังในการกำหนดสังคม งานศึกษาแนวนี้ศึกษาวิถีชีวิตของชุมชนผ่าน ประเพณีพิธีกรรม วิถีชีวิต หลักฐานการขุดค้นทางโบราณคดี โดยศึกษาเรื่องราวประวัติศาสตร์ชุมชนหรือท้องถิ่น

1.1 ความเชื่อดั้งเดิม

ความรู้ความเชื่อดั้งเดิมไม่ศึกษาเป็นเรื่องสำคัญ ในช่วงก่อนพุทธศตวรรษ 2490 เนื่องจากกระแสความคิดของรัฐซึ่งมองว่า ความเชื่อเรื่องผีสาปเทวดา อำนาจเหนือธรรมชาติ โหราศาสตร์ไสยศาสตร์เป็นเรื่องไม่มีเหตุผล เป็นวัฒนธรรมที่ยังไม่เจริญ (คิวิไลซ์) จนเมื่อกระแสความคิดเกี่ยวกับสามัญชน ชุมชนหรือท้องถิ่นซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรัฐได้รับความสนใจและผู้ปกครองให้ความสำคัญ เรื่องความเชื่อในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่ดำรงอยู่ในสังคมในท้องถิ่นจึงได้รับการศึกษาอีกครั้ง แต่อย่างไรก็ตาม เรื่องราวของความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติยังมีข้อจำกัดเพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ เน้นการศึกษาประวัติศาสตร์ของรัฐ ซึ่งส่วนใหญ่ย้อนกลับไปที่เพียงแค่สมัยสุโขทัยเท่านั้น ด้วยเหตุนี้การศึกษาความเชื่อจึงผูกติดกับเรื่องราวของพุทธศาสนาเป็นสำคัญเพื่อเสริมความชอบธรรมของรัฐชาติ

ความสนใจการสืบค้นเรื่องชาติไทย ความรู้ทางวิชาการในสาขาวิชาแขนงต่างๆ และประวัติศาสตร์ในส่วนท้องถิ่นนี้ ทำให้การศึกษารื่องความเชื่อมีมุมมองที่ขยายกว้างขึ้นทั้งในด้านพื้นที่และเวลา คือ ในด้านพื้นที่นั้น นอกจากดินแดนที่เป็นประเทศไทยยังครอบคลุมดินแดนที่เป็นคนไทยกลุ่มอื่น เช่น สิบสองปันนา สิบสองจุไทย รัฐอิสลาม จาน และในด้านเวลาได้ย้อนเวลาไปไกลกว่าสมัยสุโขทัย การศึกษาในแนวนี้นอกจากพุทธศาสนาแล้วยังมีความเชื่ออื่นๆ ที่สำคัญในสังคมไทย จึงเกิดแนวทางสนใจศึกษาสังคมชนชาติไทยดั้งเดิมก่อนรับอิทธิพลความเชื่อจากสังคมอารยธรรมไทย คือ จีน อินเดีย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการทำความเข้าใจพัฒนาการในดินแดนประเทศไทยและวัฒนธรรมไทย

เนื่องจากการศึกษาความเชื่อดั้งเดิมในระยะเริ่มแรกมาจากการศึกษาทางมานุษยวิทยา จึงเห็นว่าความเชื่อดั้งเดิมเป็นวัฒนธรรมที่มีอยู่ในสังคมไทยก่อนรับอิทธิพลพุทธศาสนาและได้ผสมผสานกับพุทธศาสนาในเวลาต่อมา ความเชื่อดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อวิถีคิด และแบบแผนการดำเนินชีวิต เนื้อหาการศึกษาความเชื่อดั้งเดิมมีการศึกษาในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีสาางเทวดา
2. ความเชื่อเรื่องขวัญและประเพณีเกี่ยวกับขวัญ
3. ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์
4. ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์
5. ความเชื่อทางการแพทย์แผนโบราณ
6. ความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ
7. ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย

1) ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือผีสาางเทวดา

ความเชื่อเรื่องผีสาางเทวดา (ลัทธิผีผี วิญญาณนิยม) เป็นความเชื่อดั้งเดิมของสังคมเริ่มแรก ซึ่งเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ การเมืองการปกครองทั้งสังคมจารีตและสมัยใหม่ งานเขียนประเภทนี้ครอบคลุมถึงพิธีกรรมที่เกี่ยวกับลัทธิผีผี พิธีเลี้ยงผี การบูชาผีหลักเมือง หมอผี การทรงผี พิธีเลี้ยงผีเพื่อที่อำนาจของผีเหล่านั้นจะทำให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และทำให้ชีวิตดำรงอยู่อย่างมีความสุข เป็นความเชื่อที่มีมาตั้งแต่สังคมแรกเริ่ม

การศึกษาในเนื้อหาถือว่าความเชื่อเรื่องผีเป็นลักษณะเดิมของชนชาติไทยก่อนรับพุทธศาสนา เพราะเป็นความคิดที่ใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมสังคม ผีเป็นตัวแทนของอำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ แสดงออกเป็นรูปธรรมด้วยการเคารพธรรมชาติที่สามารถบันดาลทั้งความสุขและความทุกข์ โดยการเซ่นไหว้อำนาจที่สิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น เจ้าป่า เจ้าเขา การนับถือผีมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการนับถือบรรพบุรุษซึ่งเป็นลักษณะสำคัญของสังคมเครือญาติ การพิถีพิถัน ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษระดับเครือญาติได้ขยายขอบเขตกลายเป็น “ผีอารักษ์” ของหน่วยสังคมที่ใหญ่ขึ้น เมื่อเกิดชุมชนเมืองผีบรรพชนของเจ้าผู้ปกครองเมืองก็ได้รับการยกย่องให้เป็น “ผีเสื้อเมือง” และยังมีการโยกบรรพชนต้นราชวงศ์ไปสู่ความเชื่อเรื่องมนุษย์คู่แรก นอกจากงานศึกษาเหล่านี้จะให้อำนาจเกี่ยวกับผีประเภทต่างๆ มีงานศึกษาที่มองความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อดั้งเดิมกับสังคม ในงานศึกษากลุ่มนักวิชาการตะวันตก

Thailand พ.ศ. 2510, R.B. Textor *An Inventor Non-Buddhist Supernatural Object in a Center Village* ค.ศ. 1960 ศึกษาธรรมชาติของลัทธิความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนา ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่สืบเนื่องมาจากอดีต งานศึกษานี้ใช้ข้อมูลภาคสนามในหมู่บ้านชุมชนนั้นๆ ควบคู่กับแนวคิดทางมานุษยวิทยาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์

นักมานุษยวิทยาไทยรุ่นต่อมา เช่น สุเทพ สุนทรเกสัช ในงานวิจัยเรื่อง *ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ* พ.ศ. 2511 ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นความเชื่อที่มีตั้งแต่อดีตกับสังคมในปัจจุบัน เรื่อง *ประเพณีการนับถือผีเจ้านายและบทบาททางสังคม : การศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่* พ.ศ. 2526 ของ นลาคชา รมิตานนท์ สำหรับงานศึกษาที่พยายามมองความคลี่คลายพัฒนาการของความเชื่อและสังคมในงานศึกษา ของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ในงานศึกษาเรื่อง *ล้านนาในมิติทางวัฒนธรรม* พ.ศ. 2535 เห็นว่า ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่ช่วยค้ำยันอุดมการณ์ดั้งเดิม โดยเฉพาะเรื่องการเคารพธรรมชาติ บรรพชนและความอุดมสมบูรณ์ของชุมชน ทำให้การนับถือผีมั่นคงเรื่อยมาจนกลายเป็นอุดมการณ์หลัก ครอบคลุมนชีวิตทุกด้านทุกระดับเคียงคู่กับพุทธศาสนาเป็นเวลานาน

นอกจากนี้การศึกษาความเชื่อดั้งเดิมมีปรากฏในการศึกษาพัฒนาการของสังคมซึ่งเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องการสร้างโลก สร้างสังคม คนในสังคมจารีตเชื่อว่าโลกและมนุษย์เกิดมาจากการสร้างมาจากผีสามเทวดา ความเชื่อเรื่องผีและแดนเป็นความเชื่อที่ควบคู่กัน ความเชื่อเทพเทวดา หรือที่เรียกว่า “แดน” ในกลุ่มคนไทยเชื่อว่าแดนมีอำนาจสูงกว่าผี แดนมีที่อยู่บนฟ้า แดนที่ลำดับสูงสุดคือแดนหลวงซึ่งเป็นเทพผู้ให้กำเนิดหรือผู้สร้างทุกสิ่งทุกอย่าง การศึกษาเรื่องแดนมีความสำคัญเพราะเกี่ยวข้องกับสร้างโลก สร้างสังคม เพราะเชื่อว่าแดนคือต้นกำเนิดร่วมกันของคนเผ่าไทยและเป็นบรรพบุรุษร่วมกันคู่แรก เช่น “เลงคอง” แดนของไทยอาหม “ขุนลูขุนไล” ผู้ครองฟ้าและส่งมนุษย์คู่แรกเกิดเป็นต้นตระกูลไท “ปู่เยอย่าเยอ ปู่และย่าแสะ” ในล้านนา “ปู่สังกะสาอย่าสังกะสี” ในอีสาน เช่น บทความเรื่อง *The Lawa Guardian Spirits of Chiangmai* พ.ศ. 2500 ของไกรศรี นิมนานเหมินทร์ ศึกษาเรื่องผู้ให้กำเนิดผู้สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ตามความเชื่อเรื่องผีปู่และย่าแสะของชาวล้านนา ศิราพร ณ ถลาง สรุปในบทความเรื่อง *การวิเคราะห์ตำนานสร้างโลกของคนไท* พ.ศ. 2540 ว่า ตามตำนานเชื่อว่ากำเนิดของโลกและมนุษย์มาจาก

1. ความเชื่อพระเจ้าสร้างโลกแล้วส่งขุนลูขุนไลมาปกครองโลก
2. ปู่สังกะสาอย่าสังกะสีสร้างโลกและมนุษย์
3. เทวดาลงมากินจวันดินและเป็นต้นกำเนิดมนุษย์

4. ปู่แถนย่าแถนสร้างน้ำเต้าเป็นต้นกำเนิดมนุษย์

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบงานศึกษาเรื่องผีและแถนในท้องถิ่น จากการสำรวจในงานวิจัยนี้พบว่างานศึกษาในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเป็นจำนวนมาก ส่วนภาคกลางและใต้มีงานศึกษาน้อยมาก ในภาคกลางมีการศึกษาเรื่องความเชื่อผีสาวเทวดาจำนวนน้อย และส่วนมากเน้นศึกษาเรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนามากกว่า การศึกษาในภาคใต้ไม่พบงานศึกษาวิเคราะห์เรื่องผีเฉพาะเรื่อง แต่มีแทรกอยู่ในงานศึกษาอื่นๆ เช่น วรรณกรรม ประเพณี การแสดง งานศึกษาความเชื่อเรื่องผีสาวเทวดาปรากฏในงานทางด้านมานุษยวิทยา และคติชน เช่น งานศึกษาในเรื่องชนชาติไทและกลุ่มชาติพันธุ์ และงานศึกษาวรรณกรรมต่างๆ

งานศึกษาในเรื่องผีในภาคเหนือ ปริมาณการศึกษาเรื่องผีสาวเทวดาของภาคเหนือมีมากพอสมควร เช่น บทความเรื่อง “The Lawa Guardian Spirits of Chiangmai” พ.ศ. 2500 ของ ไกรศรี นิมนานเหมินท์ ศึกษาเรื่องผู้ให้กำเนิดผู้สร้างสรรพสิ่งต่างๆ ความเชื่อเรื่องผีปู่แสะย่าแสะของชาวล้านนา โดยกล่าวถึงตำนานเรื่องปู่แสะย่าแสะซึ่งตายไปแล้วแต่วิญญาณได้กลายเป็นภูติรักษาโดยสุเทพ “Matrilinal Descent Grope and Spirits Cults of Thai-yuan in Northern Thailand” พ.ศ. 2515 ของ Andrew Turton ศึกษาความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่สืบทอดทางฝ่ายมารดาด้วยความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของระบบเครือญาติเรื่องผีในกลุ่มของไทขยวน “การนับถือผีในหมู่บ้านในภาคเหนือ” พ.ศ. 2522 ของ สุรพล คำวิสุทธิ ศึกษาความเชื่อในการนับถือผีในหมู่บ้านในจังหวัดลำปาง ความเชื่อเรื่องการนับถือผีมีความสัมพันธ์กับชุมชน และมีผลให้สังคมสามารถดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่น โดยแบ่งผีเป็นสามกลุ่ม คือ

1. ผีเจนนบ้านเจนนเมือง หรือผีประจำหมู่บ้าน เป็นผีคุ้มครองหมู่บ้านเช่นเดียวกับหลักบ้านหลักเมือง
2. ผีวงศ์ หรือผีชะกู่ล คือ ผีบรรพบุรุษของคนในหมู่บ้าน
3. ผีเรือน หรือ ผีเอือน คือ ผีคุ้มครองดูแลลูกหลานในเรือน ดังนั้นการกระทำใดในเรือนต้องบอกกล่าวให้ผีเรือนทราบก่อน ศึกษาเรื่อง “ความเชื่อในผีสาวเทวดาเวทมนต์ของชาวนาไทยภาคเหนือ” พ.ศ. 2523 ของ นฤจร อธิธิจักรจรัส ศึกษาความเชื่อในผีสาวเวทมนตร์ในภาคเหนือในหมู่ชาวนา ความเชื่อในผีสาวเวทมนตร์ช่วยให้มีความมั่นใจและรู้สึกถึงความมั่นคงในชีวิต ขณะเดียวกันความเชื่อในทางพุทธศาสนาก็ช่วยเสริมสร้างความศักดิ์สิทธิ์ในการนับถือผีมากขึ้น ให้เกิดความมั่นใจในการดำรงอยู่ในสังคมในโลกนี้และโลกหน้า เรื่อง “ความเชื่อเรื่องผีปู่แสะย่าแสะ” พ.ศ. 2525 ของ กิตติ แก่นจปี ศึกษาความเป็นมาของความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ย่า อิทธิพลของพุทธ

ศาสนาต่อความเชื่อดั้งเดิม โดยการนำเอาพุทธศาสนามาผสมผสานกับความเชื่อของชาวบ้าน ซึ่งพุทธศาสนาได้แสดงความเหนือกว่า ในที่สุดผีปู่ย่าต้องยอมพ่ายแพ้แก่พระพุทธรูป ระบบความเชื่อนี้เป็นกลไกสำคัญในการควบคุมสังคมหมู่บ้าน

งานศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อเรื่องผีกับโครงสร้างทางอำนาจทางการเมืองเศรษฐกิจ เรื่อง “ประเพณีการนับถือผีเจ้านายและบทบาททางสังคม : การศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่” พ.ศ. 2526 ของ ณาตชา นาย รมิดานนท์ เป็นงานศึกษาประเพณีการนับถือผีของชาวล้านนา ประเพณีการนับถือผีมีองค์ประกอบจากความเชื่อพุทธ พราหมณ์ ผี ซึ่งมีความสัมพันธ์ในรูปของการจัดลำดับสถานภาพตามหน้าที่อย่างมีระบบ ความเชื่อทางศาสนานี้มีความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกับระบบเศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและการบริหารในสังคมไทย ดังนั้นเมื่อระบบการปกครองเปลี่ยนแปลงไป การจัดโครงสร้างของสังคมก็เปลี่ยนไปเปลี่ยนแปลงสอดคล้องไปด้วย ความเชื่อทั้งผี พราหมณ์ พุทธ สามารถดำรงอยู่ได้เพราะต่างก็มีหน้าที่สนองตอบความต้องการของสังคมแตกต่างกันออกไป ซึ่งแต่ละคนอาจเลือกใช้แนวทางใดทางหนึ่งตามความเหมาะสม บทความเรื่อง *The Idiom of Phi Ka : Peasant Conception of Class Differentiation in Northern Thailand* พ.ศ. 2530 ของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ ศึกษาเรื่องผีกะในหมู่บ้านภาคเหนือ ความเชื่อเรื่องผีกะคือเครื่องมือในการกำจัดคนที่มีความผิดในที่ดิน ความขัดแย้งในเรื่องที่ดินและการที่ผู้มีอำนาจใช้ในการกล่าวหาเพื่อประโยชน์ในการรักษาอำนาจของตน ความเชื่อนี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงโครงสร้างอำนาจทางการเมืองและสังคมในสังคม

งานศึกษาเรื่องผีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ มีปริมาณค่อนข้างมาก และส่วนมากเป็นการศึกษาที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับประเภทของผี การนับถือผีในภาคตะวันออกเฉียงเหนือได้จัดลำดับความสำคัญของผีเป็น

1. ผีแดน(ผีฟ้าแดน)
2. ผีอารักษ์ประจำเมือง หรือเรียกว่า ผีอ้าย ผีมหัศจรรย์ เป็นผีประจำหมู่บ้าน ผีประจำตระกูล
3. ผีตาแฮก
4. ผีบ้านผีเมือง
5. ผีร้าย (ผีปอบ ผีโพง ผีเป่า)

เช่น งานวิจัยเรื่อง “ความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” พ.ศ. 2511 ของ สุเทพ สุนทรภะลัษ เป็นงานศึกษาชุมชนหมู่บ้านนาคัศคร อำเภอด่านเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี ความเชื่อเรื่องผีเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมมาแต่เดิมและยังคงดำรงอยู่ในสังคมปัจจุบัน

ความเชื่อนี้สืบทอดผ่านทางประเพณีพิธีกรรมซึ่งมี “จ๋้า” เป็นผู้ที่ทำหน้าที่เป็นคนทรงติดต่อกับผีปู้ดา แม้ความเชื่อนี้จะไม่สำคัญเท่าพุทธศาสนา แต่ก็มีความเชื่อที่มีบทบาทไม่น้อยในการสนับสนุนพุทธศาสนา และมีความสำคัญและสัมพันธ์ต่อสถาบันทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคมของหมู่บ้าน งานศึกษาเรื่อง “ศึกษาเปรียบเทียบประเพณีวัฒนธรรมของชาวผู้ไทย” พ.ศ. 2524 ของสุรัตน์ วรารัตน์ ศึกษากรณีชนหมู่บ้านใน อำเภอพรหมนิคม อำเภอกุสุมาลย์ จังหวัดสกลนคร โดยการศึกษาความเชื่อพิธีกรรมและการเปลี่ยนแปลงของชาวผู้ไทและชาวโซ่ แบ่งความเชื่อในชุมชนเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติ ความเชื่อตามหลักพุทธศาสนา ความเชื่อตามคติพราหมณ์แบบชาวบ้าน บทความเรื่อง “Study on Spirit Cults in Thailand” แปลโดย กัญญรัตน์ เกาพิจิตร เรียบเรียงโดย ศรีศักร วัธนิโกคม พ.ศ. 2527 ศึกษาวัฒนธรรมในการนับถือผีของคนไทยซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่มีมาก่อนพุทธศาสนาและยังคงดำรงอยู่ในสังคม และอิทธิพลของความเชื่อนี้ที่มีต่อสวัสดิภาพและจิตใจของคนในสังคม โดยใช้หลักฐานทางด้านโบราณคดี วรรณคดี และการสัมภาษณ์จากหมู่บ้านในจังหวัดปราจีนบุรี ความเชื่อเรื่องผีแบ่งเป็น 4 ประเภท คือ

1. เจ้าพ่อ หมายถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ มีหน้าที่ให้ความคุ้มครองคนและสถานที่
2. หลักเมือง หมายถึงผู้พิทักษ์เมือง
3. เลื้อเมือง หมายถึงผู้คุ้มครองหมู่บ้าน เช่น ศาลปู่ตา
4. ผีเรือน หมายถึงผู้รักษาบ้าน

2) ความเชื่อเรื่องขวัญและประเพณีเกี่ยวกับขวัญ

ขวัญ คือ สิ่งสำคัญแฝงเร้นหรือเป็นสิ่งสำคัญมีอยู่ทั้งในสิ่งที่มีชีวิตและสิ่งไม่มีชีวิต เช่น คน สัตว์ สิ่งของ พืช ซึ่งส่วนมากเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อมนุษย์ ขวัญจึงมีความหลากหลายและค่อนข้างสับสน ความเชื่อเรื่องขวัญและพิธีเกี่ยวกับขวัญเป็นความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ความเชื่อดั้งเดิมเชื่อมโยงขวัญกับความเชื่ออื่นคือ มุ่ง แขน แถ่น ผี เป็นต้น ส่วนอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์และพุทธ ทำให้ความเชื่อเรื่องขวัญไปเชื่อมโยงกับเรื่องบาป-บุญ กรรม งานศึกษาเรื่องขวัญส่วนมากเป็นงานของนักมานุษยวิทยาและนักภาษา เป็นการวิเคราะห์ในลักษณะที่เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่ยังคงสืบทอดมาถึงปัจจุบัน นอกจากนี้เป็นการรวบรวมเกี่ยวกับประเพณีขั้นตอนการปฏิบัติ เช่น “The Ceremony of Tham Khwan of a Month Old Child” ลงในวารสารของสยามสมาคม เมื่อ ค.ศ. 1952 และงานศึกษาเรื่อง ขวัญและประเพณีทำขวัญ ของ พระยาอนุมานราชธน พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2506 อธิบายความหมายของคำว่าขวัญ และเชื่อว่าคติความเชื่อเกี่ยวกับขวัญเป็นคติที่มีอยู่ในความเชื่อดั้งเดิมของกลุ่มคนไทย งาน

ศึกษาเรื่อง **Tham Khwan : How To Contain the Essence of Life : A Socio-Psychological of Thai Custom** ของ Heinze, Ruth-Inge ค.ศ. 1982 เป็นงานศึกษาความเชื่อประเพณีการทำขวัญ ซึ่งเป็นคติดั้งเดิมที่ได้รับอิทธิพลผสมผสานกับพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ งานวิจัยเรื่อง **วิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย พ.ศ. 2529** ของ วิไลวรรณ ขนิษฐนันท์ ศึกษาพิธีกรรมและวิเคราะห์บทเชิฐขวัญของกลุ่มคนไทยกลุ่มต่างๆ พิธีกรรมทำขวัญเป็นวัฒนธรรมดั้งเดิมที่มีอยู่ในกลุ่มคนไทย

นอกจากนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับขวัญอื่นๆ ได้แก่ ขวัญข้าว

3) ความเชื่อเรื่องโหราศาสตร์

ความรู้ทางโหราศาสตร์ การทำนายโชคชะตา และการพยากรณ์เกี่ยวกับบุคคล บ้านเมือง ความเชื่อเกี่ยวกับฤกษ์ยามในการหาวันมงคล การทำนายฝัน แก้ฝัน ลายมือ สะเดาะเคราะห์ เคล็ดและพิธีแก้เคล็ด ความเชื่อโหราศาสตร์เป็นความเชื่อที่มนุษย์หาความมั่นใจกับการวิถีชีวิตในอนาคต เป็นความเชื่อที่ช่วยในการจัดระเบียบสังคม งานศึกษาส่วนใหญ่เป็นงานในเรื่องนี้อยู่มาก มีลักษณะเป็นการรวบรวมความรู้ตามตำราทางด้านโหราศาสตร์ เพื่อใช้ในการศึกษาในศาสตร์นี้ และการศึกษาว่าเป็นส่วนหนึ่งของความเชื่อที่ช่วยในการจัดระเบียบสังคม ความมั่นใจในการดำเนินชีวิตและเป็นความเชื่อที่มีอยู่ในสังคมแต่เดิม ความรู้เรื่องโหราศาสตร์ในสังคมไทยสมัยจารีตถ่ายทอดในรูปตำราความรู้ต่างๆ เช่น ตำราพรหมชาติ ตำราศาสตร์ การศึกษาเรื่องโหราศาสตร์ในสังคมไทยสมัยใหม่ ผู้มีบทบาทสำคัญในการศึกษา คือ นักมานุษยวิทยา นักภาษา และวรรณคดี

งานศึกษาเรื่องโหราศาสตร์ พบในงานศึกษาทางด้านวรรณคดีและทางด้านมานุษยวิทยา เช่น ศึกษาเรื่อง **Divination by Ahom Deadhai** ค.ศ. 1955 ของ Padmeswar Gogoi เรื่องการหมนตัวของนาค การศึกษาเปรียบเทียบข้อความที่ตัดจากวรรณกรรมไทยที่เก่าที่สุด พ.ศ. 2529 ของ บี.เจ. เทอร์วิล ศึกษาความเชื่อที่เกี่ยวกับนาค โดยเฉพาะการชกนาคหรือการหมนตัวของนาค ความเชื่อเกี่ยวกับนาคเป็นตำนานที่แพร่หลายในหมู่คนไทยหลายกลุ่ม ใช้ในการทำนายผลผลิตทางด้านเกษตรกรรม

งานศึกษาวิเคราะห์ความเชื่อความรู้ทางด้านโหราศาสตร์สัมพันธ์กับบริบททางสังคมมีไม่มากนัก เช่น บทความเรื่อง **"The Identity in The Astrological Tradition"** และ **The Tale of Two City Pillars : Mongkut and Thai on the Eve of Modernization** ของ Narrida Cook

ศึกษาความเชื่อทางด้านโหราศาสตร์มีอิทธิพลต่อความคิดและการกระทำของคนในสังคมไทยทั้งในระดับราชสำนักและชาวบ้าน โดยศึกษาจากการตั้งหลักเมืองของกรุงเทพมหานครโกสินทร์

4) ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์

ความเชื่อไสยศาสตร์ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์และเวทมนตร์คาถา เครื่องรางของขลัง เวทมนต์คาถา พ่อมดหมอผี ความรู้เรื่องไสยศาสตร์ถ่ายทอดในรูปตำราทางไสยศาสตร์ ในด้านการศึกษาวิจัย ความเชื่อดั้งเดิมเรื่องเกี่ยวกับไสยศาสตร์เป็นความเชื่อที่มีการศึกษามาก โดยเฉพาะงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาและวรรณคดี เช่น บทความเรื่อง "About a Love Phiter, Know to the Siamese as Nam Man Prai-Spirit Oil" ค.ศ. 1938 ของ F.H. Giles ศึกษาความเชื่อเรื่องอำนาจเวทมนตร์คาถาไสยศาสตร์จากการทำน้ำมันพราย บทความเรื่อง "ความเชื่อเรื่องผีสารเวทมนต์ของชาวนาไทยภาคเหนือ" พ.ศ. 2523 ของ นฤจร อิทธิจิระจรัส

งานศึกษาจากวรรณคดี เช่น ศึกษาในงานวิทยานิพนธ์เรื่องประเพณีและไสยเวทวิทยาในขุนช้างขุนแผน พ.ศ. 2519 ของ ประจักษ์ ประภาพิตยากร ศึกษาความเชื่อทางไสยศาสตร์ต่างๆ เช่น การใช้คาถาอาคมต่างๆ ฤกษ์ยามในการทำกร่างต่างๆ การบริกรรมเวทมนต์ การแปลงร่าง เป็นต้น วิทยานิพนธ์เรื่องไสยศาสตร์ในวรรณคดีไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2521 ของ เรไร สืบสุข ศึกษาอิทธิพลของความเชื่อทางไสยศาสตร์ของคนไทยต่อวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยพิจารณาความเชื่อไสยศาสตร์ที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้แก่ ความเชื่อ ความฝันลงนิมิต เวทมนตร์ (การสะกด สะเดาะ แปลงกาย แก้ถึงเสน่ห์) วิทยานิพนธ์เรื่องการศึกษาเรื่องไสยศาสตร์ของคนไทยจากเอกสารสมัยอยุธยา พ.ศ. 2539 ของ จิตใจ อยู่สุข ศึกษาความเชื่อไสยศาสตร์ของคนไทยที่ปรากฏอยู่ในเอกสารสมัยอยุธยา เช่น เอกสารประเภทพงสาวดารและจดหมายเหตุ กฎหมายและวรรณกรรม สุรูป เนื้อหาเกี่ยวกับความเชื่อของคนไทยจากวรรณกรรมเป็นด้านต่างๆ ได้แก่ 1. ความเชื่อเรื่องโชคลาง 2. ความเชื่อเรื่องผีสารเทวดา 3. ความเชื่อเรื่องเวทมนตร์คาถา 4. ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม 5. ความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลัง

การศึกษาความเชื่อในเรื่องไสยศาสตร์ส่วนมากเป็นงานศึกษาในส่วนภาคกลาง เหนือ และตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนภาคใต้เนื้อหาและวิธีการศึกษาไม่แตกต่างกันนักแต่มีปริมาณไม่มาก เช่น ศึกษาเรื่อง ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชาวปักษ์ใต้ของ ขุนพันธรักษ์ราชเดช ความเชื่อทางไสยศาสตร์ของชาวปักษ์ใต้ที่สำคัญ ได้แก่ ไสยศาสตร์เกี่ยวกับเมตตามหานิยม เช่น คาถา น้ำมัน

ปลูกเสกขี้ผึ้งสีปาก ปลูกเสกผ้ายันต์ต่างๆ เป็นต้น ไสยศาสตร์ที่เกี่ยวกับการอยู่ยงคงกระพันและเครื่องรางของขลัง การอยู่ยงคงกระพัน ได้แก่ มหาอุด และจิ้งจก เครื่องรางของขลังได้แก่ ตะกรุด หิสมร ผ้าประเจียด หมากเสก ชานหมาก เป็นต้น งานศึกษาเรื่องไสยศาสตร์ที่ปรากฏในวรรณกรรมภาคใต้ของ รัตนารักษ์ เวียสุวรรณ พ.ศ. 2533 งานศึกษาเหล่านี้เป็นการให้อธิบายความรู้เรื่องไสยศาสตร์ประเภทต่างๆ งานศึกษาเรื่องความเชื่อในพิธีกรรมการเข้าทรงของชาวไทยเชื้อสายจีนในอำเภอหาดใหญ่ ของ สมบ เมฆอภิรักษ์ พ.ศ. 2537

นอกจากนี้งานศึกษานี้รวมถึงเรื่อง พิธีประกอบการสัก หมอสัก ลายสัก เช่น บทความเรื่อง Tattooing in Thai History ค.ศ. 1977 ของ B.J. Terwiel ในวารสาร Journal Article ศึกษาประเพณีการสักซึ่งมีพื้นฐานจากความเชื่อเรื่องวิญญาณ โดยการวิเคราะห์การสักในหมู่นักยากจนในเมืองและชาวนา เนื่องจากความรู้สึกลึกไม่ปลอดภัยในสังคมสมัยใหม่ บทความเรื่องการสักลายขาและการบ่งเอกลักษณ์ของชนเผ่าอ้ายลาวหรือไทยลาวในอีสานปรีทสัน (อีสานคดี 2) พ.ศ. 2524 ของ จารุบุตร เวียสุวรรณ รายงานวิจัยเรื่องลายสักไทยใหญ่ พ.ศ. 2538 ของ สายสม ธรรมธิ งานวิจัยเรื่องลายสักที่พบในภาคกลางของประเทศไทย พ.ศ. 2530 ของสุลักษณ์ ศรีบุรี และ ทวีวงศ์ ศรีบุรี ศึกษาข้อมูลจากเอกสาร การสำรวจ การสัมภาษณ์ สังเกตการณ์ร่วม ศึกษาถึงความเชื่อและความเป็นมา และวิธีการของการสักในประเทศไทย ความเชื่อในเรื่องการสักยังคงมีอยู่ต่อไปในสังคมไทย เพราะเป็นความเชื่อในเรื่องการอยู่ยงคงกระพัน การป้องกันอันตราย ความมีโชคลาภและผลทางเมตตามหานิยม

5) ความเชื่อด้านการแพทย์ การรักษาโรคแผนโบราณ

ความรู้ในเรื่องการรักษาพยาบาลบันทึกและถ่ายทอดในตำราแพทย์ทั้งของหลวงและของราษฎร เช่น ตำราครุรักษ์ ตำราชา เป็นต้น ความเชื่อดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อการรักษาพยาบาล เช่น พิธีกรรมในการรักษาโรค การใช้วัตถุมงคล คาถา อานาจี ยาสมุนไพร ในการบำบัดโรค งานศึกษาเรื่องความเชื่อด้านการรักษาพยาบาล มีลักษณะการศึกษาเป็นการรวบรวมตำราแพทย์โบราณวิเคราะห์คติความเชื่อทางศาสนาในการรักษาโรค ไม่ปรากฏงานศึกษาความรู้ทางด้านความเชื่อในการรักษาพยาบาลในลักษณะของพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงความเชื่อ งานศึกษาส่วนมากมาจากทางสายมานุษยวิทยาและภาษาวรรณคดี รวมถึงงานวิทยานิพนธ์ทางด้านมานุษยวิทยาและทางด้านไทยศึกษาในส่วนภูมิภาค เช่น งานศึกษาความเชื่อจากตำราการรักษาโรค ในวิทยานิพนธ์เรื่อง ความเชื่อและพิธีกรรมผีฟ้า ของ นพวรรณ พุฒินันท์ พ.ศ. 2518 แนวคิดไทยเรื่อง

เจ็บไข้ได้ป่วย พ.ศ. 2535 ของโกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาด้านภาษาและคติความเชื่อในตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทย ของจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร ของ เอมกร ศรีชั้น พ.ศ. 2528 นอกจากนี้มีงานศึกษาความสัมพันธ์ความเชื่อพิธีกรรมกับหน้าที่ในสังคม เช่น งานวิจัยเรื่อง พิธีกรรมและความเชื่อในการรักษาพยาบาลพื้นบ้านจังหวัดน่าน พ.ศ. 2529 ของ สุวีริศน์ ทรายศน์ เรื่องระบบความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมกับการรักษาพยาบาลในด้านนา พ.ศ. 2532 ของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ วิทยานิพนธ์เรื่อง ผีกระ : ความเชื่อในการรักษาโรคผีกระแปงและผีกระเข้า กรณีศึกษาหมู่บ้านไผ่ล้อม ตำบลหัวทุ่ง อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พ.ศ. 2537 ของ ศิริรัตน์ กทานิรกุล

งานศึกษาในภาคเหนือ ส่วนมากเป็นงานศึกษาความสัมพันธ์ความเชื่อพิธีกรรมกับหน้าที่ในสังคม เช่น เรื่องระบบความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมกับการรักษาพยาบาลในด้านนา พ.ศ. 2532 ของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ งานศึกษาเรื่อง ผีกระ : ความเชื่อในการรักษาโรคผีกระแปงและผีกระเข้า กรณีศึกษาหมู่บ้านไผ่ล้อม ตำบลหัวทุ่ง อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พ.ศ. 2537 ของ ศิริรัตน์ กทานิรกุล

การศึกษาคติความเชื่อจากตำราการรักษาโรคในภาคกลาง เช่น การศึกษาด้านภาษาและคติความเชื่อในตำรายาแผนโบราณจากสมุดไทย ของจังหวัดสุพรรณบุรี นครปฐม และสมุทรสาคร พ.ศ. 2528 ความเชื่อในภาคตะวันตก เช่น "ไสยศาสตร์กับการรักษาโรคพื้นบ้านของชาวบางแก้ว พ.ศ. 2515 ของ ชำนาญ วงศ์วิภาท เรื่อง สภาวะเศรษฐกิจ สังคม และการรักษาโรคโดยวิธีการเข้าทรง ในหมู่บ้านห้วยไค้ด้อ อำเภอชัยเกษม อำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พ.ศ. 2523 ของ บุญบา โชกช่วยชู

งานศึกษาความเชื่อในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น อีสาน ปัญหาหมอยากลางบ้าน โหราจารย์พื้นเมือง พ.ศ. 2534 ของ จรัส พยัคฆราชศักดิ์ ความเชื่อในการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค พ.ศ. 2536 ของ บุญเลิศ มรกต

6) ความเชื่อในพิธีกรรมต่างๆ เช่น วาระสำคัญของชีวิต (Rite of Passage) การทำมาหากิน ความเชื่อเรื่องอาหาร การบริโภค พิธี-พัก สุนทริศีลปี

งานศึกษารวบรวมความรู้วิธีการปฏิบัติ ขั้นตอนในการทำพิธีกรรมต่างๆ ให้ถูกต้องตามแบบแผน และศึกษาความเชื่อซึ่งเป็นพื้นฐานของแบบแผนการดำเนินชีวิต เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับการเกิด การตาย การบริโภคอาหาร คนตรี เช่น งานศึกษาเกี่ยวกับวาระการเกิด เช่น ประเพณี

เนื่องในการเกิดและการเลี้ยงดู พ.ศ. 2492 ของ พระยาอนุมานราชธน วิทยานิพนธ์เรื่องวัฒนธรรม การเกิดและการบริบาลทารกโดยหมอตำแย ของ จินดา มาไข่ งานศึกษาเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับ อาหารและการบริโภค เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง วัฒนธรรมการบริโภคอาหารของชาวอีสาน พ.ศ. 2533 ของ ทวน บุทธพงษ์ งานศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการทำมาหากิน เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องวิถี ชีวิตกับการทำขนมจีนชาวบ้านประโคน พ.ศ. 2530 ของ ดวงจันทร์ ชันสุวรรณ งานศึกษาส่วน มากศึกษาให้รายละเอียดเรื่องวิถีชีวิตของชุมชน

7) ความเชื่อเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย ชัยภูมิของบ้าน หมู่บ้าน เมือง การปลูกเรือน แผนผังการจัดพื้นที่ ความเชื่อเรื่องรื้อ ตำบถ หมู่บ้าน

คติความเชื่อดั้งเดิมมีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมความเป็นอยู่ในการเลือกสถานที่ รูปแบบ ที่อยู่อาศัย การตั้งชื่อชุมชนที่อยู่อาศัย เช่น งานศึกษาเรื่อง ประเพณีการปลูกเรือน พ.ศ. 2489 ของ พระยาอนุมานราชธน งานวิจัยเรื่อง The Spirit Cults and Superstition in Thai Habitation : A Case Study in Northern Region ค.ศ. 1987 ของ Santi Chantavilasvong งานศึกษาเรื่องโลก สมมติราช พ.ศ. 2523 ของ ผดุง รุ่งเรืองศรี เรื่องชนชาติใด สถาปัตยกรรมและขนบธรรมเนียม ประเพณีใดในสิบสองพันนา พ.ศ. 2537 ของ จู เหลียงเหวิน แปลโดย งานพรรณ เวชชาชีวะ งานศึกษาเรื่อง เรือนล้านนาไทยและประเพณีการปลูกเรือน ของ อนุวิทย์ เจริญสุขกุล และวิวัฒน์ เจริญพันธ์ พ.ศ. 2526 วิทยานิพนธ์เรื่อง คติการปลูกเรือนผู้ไทย อำเภอเขาวง จังหวัดกาฬสินธุ์ พ.ศ. 2531 ของ ไพโรจน์ เพชรสังหาร วิทยานิพนธ์เรื่อง วัฒนธรรมภาษาชื่อหมู่บ้านในจังหวัด มหาสารคาม ของ วิมลเจติยา ช้วยชูวงศ์ พ.ศ. 2532

1.2 ความเชื่ออื่นๆ ในที่นี้หมายถึงงานศึกษาความคิดความเชื่ออื่นๆ ที่ไม่ใช่ความเชื่อ ดั้งเดิมและศาสนาซึ่งเป็นหัวข้อที่แยกศึกษาไว้แล้วนั้น งานศึกษาส่วนมากเป็นการศึกษาทางด้าน ความคิดและจิตสำนึก ซึ่งเป็นประเด็นเนื้อหาและแนวทางการศึกษาที่เริ่มมีการศึกษาในทศวรรษ 2520 ในกระแสของการให้ความสำคัญกับการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม เช่น ความเชื่อเกี่ยวกับวิญญาณของชุมชนของสังคม ความเชื่อหรืออุดมการณ์ทางการเมือง ซึ่ง มีงานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์อยู่จำนวนหนึ่ง เช่น งานศึกษาเรื่องเกี่ยวกับอุดมการณ์วิญญาณซึ่งเป็นอุดมการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการรวมตัวเป็นชุมชนบ้าน เมือง รัฐ เช่น ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ของ

ธิดา สารระชา พ.ศ. 2529 วิทยานิพนธ์เรื่องคติความเชื่อเรื่องพระร่วงในงานเขียนประวัติศาสตร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 6 พ.ศ. 2325-2458 พ.ศ. 2535 ของ สมศรี ชัยวนิชยา งานศึกษาเกี่ยวกับความกิดซึ่งพลังเบื้องหลังการกระทำต่างๆ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องการเปลี่ยนแปลงสำนักทางประวัติศาสตร์ พ.ศ. 2532 ของ อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์ งานศึกษาเรื่อง *The other within : Ethnography and travel literature from Bangkok metropolis to its periphery in the late nineteenth century Siam* ค.ศ.1993 วิทยานิพนธ์เรื่องก้านนาในการรับรู้ของชนชั้นปกครองสยาม พ.ศ. 2437-2476 พ.ศ. 2536 เป็นต้น

2. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านศาสนา

ภายใต้กรอบความคิดที่ชนชั้นผู้ปกครองให้ความสำคัญกับความรู้เชิงประสบการณ์ และการอธิบายความรู้อย่างเป็นเหตุเป็นผลนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ความรู้เกี่ยวกับศาสนานั้นได้รับการปรับให้ดูเป็นเรื่องที่มีเหตุผล ศาสนาพุทธและพราหมณ์ยังได้รับความสนใจ เมื่อประวัติศาสตร์ศาสนาแสดงให้เห็นว่าศาสนาพุทธเป็นจารีตประเพณีที่อธิบายถึงความเป็นมาของสยามและวัฒนธรรมสยาม ความรู้เรื่องศาสนาได้รับการสืบค้นและอธิบายเพื่อแสดงถึงความเป็นชาติวิไลซ์และความเจริญก้าวหน้าของชาติ เพื่อปกป้องสยามจากการคุกคามจากชาวตะวันตกในสมัยจักรวรรดินิยมที่คุกคามวัฒนธรรมท้องถิ่นว่าล้าหลัง โดยการอธิบายว่าไทยรับอิทธิพลจากจากอินเดีย และวัฒนธรรมอินเดียเป็นบ่อเกิดของขนบธรรมเนียมทั้งทางด้านการปกครองและสังคมของสยามงานเขียนศาสนาตามแนวจารีตเดิมเปลี่ยนมาเป็นเรื่องของความเป็นมาของศาสนามากขึ้น ดังปรากฏงานเขียนเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เช่น งานนิพนธ์เกี่ยวกับศาสนา พุทธประวัติ เล่ม 1-8 พ.ศ.2449 พระปฐมสมโพธิกถา และ ประวัติศาสนา ของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส ประวัติศาสตร์ศาสนา พ.ศ. 2451 ของ พระยาประจักษ์กรจักร คำนานคณะสงฆ์ไทย พ.ศ.2457 คำนานพระพุทธเจดีย์ พ.ศ. 2469 ของ สมเด็จพระราชาธิบดีวชิราวุธ งานเขียนในสิ่งพิมพ์ที่ชื่อวารสารของสยามสมาคม (Journal of the Siam Society) ซึ่งเป็นวารสารที่พิมพ์เผยแพร่งานศึกษาค้นคว้าเรื่องชนชาติไทย ในสมัยต่อมาภายใต้นโยบายการสร้างชาติตามลัทธิชาตินิยมยกระดับประเทศให้เป็นชาติอารยะ วัฒนธรรมสยามยังได้ถูกเน้นแสดงฐานะที่เป็นสากลของสยามด้วย เช่น งานเขียนของ หลวงวิจิตรวาทการ เรื่องศาสนาสากล และ ศาสนาเปรียบเทียบ ของ พระยาอนุมานราชธน เป็นต้น งานเขียนเหล่านี้มีอิทธิพลต่องานเขียนประวัติศาสตร์ในสมัยต่อมา

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ภายหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ความรู้ในเรื่องท้องถิ่น และการศึกษาทางวิชาการทางสังคมศาสตร์โดยเฉพาะด้านมานุษยวิทยาและโบราณคดี มีผลให้ความรู้เรื่องความเชื่อดั้งเดิมและศาสนาได้รับความสนใจศึกษาเพื่อทำความเข้าใจสังคมไทย และเห็นว่าวัฒนธรรมไทยมีรากฐานมาจากความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ได้แก่ งานเขียนของกลุ่มนักวิชาการทางด้านมานุษยวิทยาชาติตะวันตกสายมานุษยวิทยาวัฒนธรรมที่เข้ามาศึกษาสังคมไทยในทศวรรษ 2500 ซึ่งให้ความสำคัญกับเรื่อง ศาสนา อาทิ แทมบายห์ (Stanley J Tambiah) บี.เจ.เทอร์วิล (B.J.Terwiel) เทกเตอร์ (R.B.Textor) งานในกลุ่มนี้เป็นงานศึกษารวมชาติของลัทธิความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ต่อเนื่องมาแต่อดีตและมุ่ง

ศึกษาไปที่ชุมชนเล็กๆ การศึกษานี้รวมถึงนักมานุษยวิทยาไทยซึ่งได้รับการศึกษาจากตะวันตกใน
ระยะต่อมา

นอกจากนี้ภายใต้การดำเนินนโยบายของรัฐให้ความสำคัญกับสถาบันชาติศาสนาและ
พระมหากษัตริย์ และการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาแห่งชาติ ความสนใจเพื่อเข้าใจถึงรากฐาน
ของสังคมไทย ทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมในทศวรรษ 2500 ทำให้การศึกษาเพื่อทำ
ความเข้าใจสังคมไทยสนใจศึกษาพุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาหลักของชาติและมีอิทธิพลต่อรูปแบบ
การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม และวิถีชีวิตของคนในสังคม รวมถึงการศึกษาประวัติ
ศาสตร์ศาสนาอื่นในสังคมไทยด้วย ซึ่งแนวทางการศึกษาที่สัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมนี้
ปรากฏชัดในการศึกษาในวงวิชาการ จนกระทั่งเริ่มมีการศึกษาศาสนาที่มองวัฒนธรรมแบบเคลื่อนไหว
เปลี่ยนแปลงตามบริบทของสังคม ความรู้จากงานศึกษาส่วนมากมาจากการศึกษาประวัติ
ศาสตร์ที่เน้นการศึกษาวัฒนธรรมในเชิงคุณค่า ศาสนาพุทธเป็นศาสนาประจำชาติและแสดงถึงวัฒน
ธรรมที่เก่าแก่ดั้งเดิม และการศึกษาที่เน้นความสัมพันธ์กับสังคมส่วนอื่นๆ ศาสนาพุทธเป็นรากฐาน
ทางวัฒนธรรมกำหนดลักษณะและบุคลิกภาพของสังคมไทยทั้งระดับรัฐและประชาชน มีผลต่อการ
เปลี่ยนแปลงและความเป็นไปในเหตุการณ์ในอดีต ส่วนงานศึกษาที่ศึกษาในลักษณะที่เน้น
ศึกษาวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวเพิ่งเกิดขึ้นและมีจำนวนไม่มากนัก

ประเด็นความรู้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านศาสนา

ประเด็นความรู้ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา ราวพุทธศตวรรษที่ 6 เมื่อสยามรับ
พุทธศาสนา ผู้ปกครองจัดระบบศีกษาได้กรอบพุทธศาสนา ศาสนาฮินดู เช่น เรื่องความเชื่อเรื่อง
จักรวาล ลัทธิเทวราช ความเชื่อดังกล่าวนี้อาจมีผลต่อการจัดรูปแบบการปกครอง เพื่อสถาปนาและ
ดำรงรักษาสถานภาพของอำนาจการปกครอง โดยผ่านรูปแบบของประเพณีพิธีกรรมในราชสำนัก
วรรณกรรม และศิลปะ เพื่อสร้างความชอบธรรมในการปกครองให้กับผู้ปกครองหรือรัฐ ความรู้
และงานศึกษาเรื่องพุทธศาสนาได้รับการให้ความสำคัญศึกษาและยังมีความสำคัญขึ้นเมื่อเป็นตัว
แทนของความรู้ในวัฒนธรรมเดิมในสังคมไทยที่อธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผล

2.1 ที่มาของความเชื่อศาสนา (รากเหง้าของวัฒนธรรมไทย)

รัฐไทยเป็นรัฐที่นับถือพุทธศาสนา ซึ่งรับอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดียดินแดนแห่ง
การเกิดพุทธศาสนา ผ่านมาทางอาณาจักรทวารวดีดินแดนของชนชาติมอญ งานประวัติศาสตร์ใน
ระยะแรกอธิบายถึงที่มาของพุทธศาสนาในอินเดีย การเผยแพร่ของพุทธศาสนาในดินแดนสุวรรณ

ภูมิในสมัยต่างๆ และพัฒนาการของศาสนาจากรูปแบบศิลปะในสมัยทวารวดี ลพบุรี ล้านนา สุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ เช่น ประวัติพุทธศาสนา พ.ศ. 2451 ของ พระยาประจักษ์กิจกรจักร ศึกษาเรื่องราวลัทธิศาสนาต่างๆ ในสมัยก่อนพุทธกาล พุทธศาสนาในอินเดีย พุทธศาสนาไปประดิษฐานยังรามัญ พุกาม จีน สังกา ตำนานคณะสงฆ์ไทย พ.ศ. 2457 และ ตำนานพุทธเจดีย์ พ.ศ. 2469 ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาเดชาดิศร ภาณุภาพ กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของพุทธเจดีย์และพุทธศาสนา จากอินเดียมาสู่ประเทศสยามสมัยทวารวดีจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ งานศึกษาเรื่องศาสนาเปรียบเทียบ” พระยาอนุมานราชธน อธิบายความเชื่อศาสนาต่างๆ ซึ่งเป็นศาสนาสากล งานเหล่านี้มีอิทธิพลเป็นงานเขียนในช่วงปลายทศวรรษ 2490 และ 2500 ในสมัยต่อมา เช่น งานเขียนของแสง มนวิthur เสถียร ศกุนโตธิ์ เสถียร โพธิ์นันทะ สิริวัฒน์ คำวันสา เป็นต้น รวมถึงงานเขียนประวัติศาสตร์ที่ศึกษาทางด้านพุทธปรัชญา ในงานเขียนของ สมักร บุรวาส เขียนพัฒนาการแห่งพุทธปรัชญา พ.ศ. 2498 ศึกษาประวัติศาสตร์และปรัชญาพุทธนิกายต่างๆ

นอกจากประวัติศาสตร์ในภาพใหญ่ทั้งหมดแล้ว งานศึกษาประวัติพุทธศาสนาแบ่งเป็นสมัยๆ เช่น พุทธศาสนาในล้านนาไทย พ.ศ. 2521 ของ แสง มนวิthur ศึกษาการเผยแผ่พุทธศาสนาเข้าสู่ล้านนาไทยทั้งนิกายเถรวาทและมหายาน ใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี เอกสารกัมภีร์ต่างๆ โดยย้อนศึกษาคติความเชื่อดั้งเดิมของล้านนาเรื่อง “ผี” ก่อนที่พุทธศาสนาจะเข้ามาสู่ประเทศไทย เพื่อเข้าใจคติพุทธศาสนาในล้านนาและความคลี่คลายขยายตัวเมื่อรับศาสนาและความเชื่อใหม่ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องประวัติพุทธศาสนาในล้านนาไทยตั้งแต่ พ.ศ. 1912 ถึง พ.ศ. 2101 ของ ปริญา กายสิทธิ์ พ.ศ. 2527 ศึกษาบทบาทของพุทธศาสนาในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคม รวมถึงเรื่ององค์กรสถาบันสงฆ์

2.2 อิทธิพลความเชื่อศาสนากับการจัดระเบียบในสังคมไทย

ความเชื่อในพุทธศาสนามีความสัมพันธ์กับโครงสร้างของสังคมในส่วนต่างๆ ทั้งทางด้านการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ สังคมและภูมิปัญญา พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการจัดระเบียบสังคม มีส่วนในการกำหนดลักษณะของไทยเป็นร เกฐานของงานประเพณีไทยในด้านต่างๆ เช่น ความเชื่อว่าด้วยโลกและสังคม กำเนิดและที่มาแห่งอำนาจของผู้ปกครอง ความเชื่อต่อการจัดรูปแบบการปกครอง และความเชื่อในสถาบันสงฆ์

งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยาเน้นการศึกษา ในประเด็นของความเชื่อซึ่งเป็นรากฐานทางวัฒนธรรมกำหนดลักษณะและบุคลิกภาพของสังคมไทย งานศึกษาประวัติศาสตร์ด้านศาสนา

วิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนา ศาสนาอันคู่กับกำเนิดของรัฐ อำนาจอรัฐและการดำเนินนโยบายรัฐ และพลังต่อการเปลี่ยนแปลงและความเป็นไปในเหตุการณ์ในอดีต โดยเฉพาะผู้ปกครองใช้พุทธศาสนาเพื่อแสดงสิทธิธรรมทางการเมืองการปกครองของสถาบันกษัตริย์ ในกำเนิดและฐานะของพระมหากษัตริย์ตามตรรกะของพุทธศาสนา ดังปรากฏในงานเขียนประวัติแบบจารีตเดิม คือ พงศาวดาร และงานเขียนประวัติศาสตร์แบบใหม่ เป็นต้นมา เช่น งานศึกษา Popular buddhism in Northeast Thailand ของ วิลเลียม เคลาสเนอร์ (W.J. Klausner) ค.ศ. 1964 เรื่อง Monks and Magic: An Analysis of Religious in Central ของ เทอร์วิล (B.J Terwiel) พ.ศ. 2514 เป็นงานศึกษาเรื่องความเชื่อพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตจากพิธีกรรมต่างๆ

งานศึกษาตามแนวทางที่มีลักษณะของประวัติศาสตร์ทางการเมือง ใช้ข้อมูลการศึกษาจากเอกสารต่าง เช่น กฎหมาย พงศาวดาร เช่น เรื่อง Siam state ceremonies ค.ศ.1931 และ Ancient Siamese government and administration ค.ศ. 1934 ของ กอริช เวลล์ ศึกษาอิทธิพลศาสนาพุทธและพราหมณ์ต่อการปกครองระบอบกษัตริย์ ซึ่งปรากฏในพระราชพิธีในราชสำนักต่างๆ โครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ของ จิตร ภูมิศักดิ์ พ.ศ. 2508 บทความเรื่องลิลิตโครงการแข่งน้ำและพระราชพิธีน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในวารสารธรรมศาสตร์ ประจำเดือนกรกฎาคม-กันยายน พ.ศ. 2522 ของ สุเนตร ชุตินทรานนท์ ศึกษาบทบาทของความเชื่อในการปกครอง และ The Rise of Ayuthaya ของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ศึกษาอิทธิพลจากความเชื่อเดิมและพุทธศาสนาต่อกำเนิดของอยุธยา วิทยานิพนธ์ปริญญาเอกเรื่อง Cakravartin : the Ideology of Trtional Warfare in Siam and Burma ,1548-1605 ของ Sunait Surintaranold ศึกษาอิทธิพลความเชื่อในเรื่องจักรวาลในพุทธศาสนากับความคิดทางการเมืองการปกครองของสยามและพม่า

งานศึกษาในท้องถิ่นในระยะแรกเป็นงานศึกษาท้องถิ่นภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ โดยนักมานุษยวิทยาและนักวิชาการในท้องถิ่น งานศึกษาเรื่องพุทธศาสนาในภาคเหนือ เช่น เรื่องความเชื่อทางพุทธศาสนาที่อิทธิพลต่อวรรณกรรมล้านนา” พ.ศ. 2521 ของ ประครอง นิมนานหมื่นท์ ศึกษาประวัติความเป็นมาของพุทธศาสนาและอิทธิพลความเชื่อในพุทธศาสนาต่อชีวิตของชาวล้านนาในด้านวรรณกรรม คือ 1. วรรณคดีพุทธประวัติและประวัติพุทธศาสนา 2. นิทานชาดก เรื่องบทบาทของพุทธศาสนาในวงวรรณกรรมล้านนา พ.ศ. 2525 ของ ฉัตรยุพา สวัสดิพงษ์ ศึกษาอิทธิพลของศาสนาต่อวรรณกรรม ว่า ความเชื่อทางศาสนาของไทย พุทธ

ศาสนามีอิทธิพลอย่างสูงต่อวิถีชีวิตของชาวลานนา ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมต่างๆและทางด้านการวรรณกรรมโดยเฉพาะวรรณกรรมพุทธศาสนาจำพวกที่เป็นตำนานหรืออธิบายขยายความพระไตรปิฎกหรือชาดก

งานศึกษาภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เรื่อง Popular Buddhism in Northeast Thailand ของ วิลเลียม เคลาสเนอร์ (W.J. Klausner) ค.ศ. 1964 ต่อมาได้แปลเป็นภาษาไทยโดย สุลักษณ์ ศิวลักษณ์ “สังคมวิทยาหมู่บ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ.2511 ศึกษาศาสนาตามความเชื่อของชาวบ้านเน้นในเรื่องของบาปบุญ พระสงฆ์ซึ่งเป็นตัวแทนและผู้สั่งสอนศาสนานั้นมีบทบาทเป็นผู้นำชาวบ้าน และผู้ช่วยเหลือชาวบ้าน ตลอดจนเป็นผู้ปฏิบัติกิจทางศาสนา นอกจากนี้ชาวบ้านยังนำเอาพิธีของพราหมณ์และลัทธิผีผีสางเทวดาในศาสนาพุทธ เช่น การประพรมน้ำมนต์ การใช้สายสิญจน์ การแห่บุญบังไฟ เป็นต้น งานศึกษาเรื่อง “Buddhist and the Spirit Cults in North-east Thailand” พ.ศ.2513 แทมบายห์ (S.J. Tambiah) เป็นงานทางด้านสังคมวิทยา ศึกษาหมู่บ้านในภาคกลาง ตะวันออกเฉียงเหนือ และเหนือของไทย โดยเลือกศึกษาหมู่บ้านพราหมณ์เหมือนในจังหวัดหนองคายและอุดรธานี โดยศึกษาผ่านทางพิธีกรรมต่างๆของชาวบ้าน เช่น การทำบุญ การทำขวัญ ประเพณีต่างๆ พุทธศาสนาของชาวบ้านมีความสัมพันธ์กับลัทธิความเชื่อและมีบทบาทต่อสังคมอีสาน

งานศึกษาในภาคกลาง เรื่อง “ Monks and Magic: An Analysis of Religious in Central” ของ B.J Terwiel พ.ศ. 2514 เป็นงานศึกษาเรื่องความเชื่อพุทธศาสนาและความเชื่อไสยศาสตร์ต่อวิถีชีวิตจากพิธีกรรมต่างๆ โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ งานศึกษาเรื่อง ศาสนาชาวบ้านในอยุธยา พ.ศ. 2524 ของ พัทยา รักตะประจิต ศาสนาชาวบ้านมีทั้งที่มาจากศาสนาพุทธ ไสยศาสตร์ และศาสนาฮินดู ซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่เกิดจนตาย ในพิธีกรรมต่างๆ เช่น การเกิด การตาย การบวช การแต่งงาน พิธีกรรมในเทศกาลต่างๆ เช่น การทำบุญประจำปีหมู่บ้าน พิธีกรรมเกี่ยวกับครัวเรือน พิธีกรรมเกี่ยวกับอาชีพ งานวิจัยเรื่อง ศาสนาและความเชื่อของชาวกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2525 ของ สัณญา สัณญาวิวัฒน์ และปราณี ฐิติวัฒนา ศึกษาการนับถือศาสนา การปฏิบัติศาสนกิจและความเชื่อของชาวกรุงเทพมหานคร งานศึกษาเรื่อง คติความเชื่อและพิธีกรรมของคนไทยในจังหวัดนครปฐม พ.ศ.2522 ของ นัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ศึกษาและแบ่งความเชื่อออกเป็น 3 ประเภท คือ

1. ความเชื่อดั้งเดิม ได้แก่ ความเชื่อเรื่องวิญญาณนิยม เช่น เรื่องเจ้าที่ซึ่งคนจีนในจังหวัดนครปฐมนิยมไหว้เจ้าที่ศาลพระภูมิ

2. พุทธศาสนา เป็นความเชื่อซึ่งปฏิบัติตามประเพณีโดยขาดความเข้าใจแก่นแท้ของพุทธศาสนา

3. ศาสนาแบบจีน เช่น พิกิณเจเคือนกั พิศารทจีน ไหว้เจ้า เทศกาล เซงม้ง

งานศึกษาพุทธศาสนาภาคใต้ งานวิจัยเรื่องพุทธศาสนาแถบลุ่มทะเลสงขลาฝั่งตะวันออกสมัยกรุงศรีอยุธยา ของ สุทธิวงศ์ พงศ์ไพบูลย์ ศึกษาลักษณะทั่วไปของการนับถือพุทธศาสนาของพุทธศาสนิกชนแถบลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก การจัดการองค์กรทางศาสนา คือ การจัดการปกครองคณะสงฆ์และบทบาทของสถาบันสงฆ์ในสมัยนั้นๆ อิทธิพลของพุทธศาสนาต่อวัฒนธรรมด้านอื่นๆ ในบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาฝั่งตะวันออก บริเวณ อำเภอระโนด อำเภอสติงพระในปัจจุบัน ซึ่งมีความเจริญมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 จากการติดต่อกับจีนและอินเดียทางการค้า ทำให้ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเผยแพร่เข้าสู่ดินแดนแถบนี้ตามลำดับ ศาสนาพุทธแบบมหายานเข้ามาในบริเวณนี้และคงมั่นในราวพุทธศตวรรษที่ 10 ส่วนพุทธศาสนาแบบลังกาเข้ามาเมื่อพุทธศตวรรษที่ 17 ราวปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา ในบริเวณเมืองนครศรีธรรมราช พัทลุง ความเชื่อทางศาสนาเป็นความเชื่อที่ผสมผสานทั้งพุทธมหายาน ลังกาวงศ์ ลัทธิพราหมณ์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน งานศึกษาเรื่องพิธีกรรมต่างๆในนครศรีธรรมราชที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ พ.ศ. 2522 ของ สุวิทย์ ทองศรีเกตุ ศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมต่างๆ ในจังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ นอกจากนั้นได้กล่าวถึงลักษณะเด่นของพิธีกรรมซึ่งเป็นการผสมผสานของลัทธิผีสงเทวดา ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพุทธ เช่น พิธีกรรมเกี่ยวกับชุมชน พิธีสวดภาณยักษ์เพื่อไล่แม่แมด พิธีดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา พิธีครีธมปวาย พิธีบรรณาวาลู พิธีงานเดือนสิบ พิธีสงกรานต์ พิธีชักพระ พิธีขอฝน พิธีแห่ผ้าขึ้นพระราชู พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต ได้แก่ พิธีฝังรก พิธีขึ้นเปล พิธีเชิญแม่จื้อ พิธีทำขวัญเด็ก และพิธีทำขวัญนาค พิธีมงคลอื่น เช่น สะเดาะเคราะห์ ตั้งศาลพระภูมิ การทำขวัญเรือ

2.3 ความเชื่อดิพุทธศาสนา

คติความเชื่อทางพุทธศาสนาเป็นคติที่อยู่เบื้องหลังรูปแบบทางศิลปกรรม ในงานเขียนทางด้านประวัติศาสตร์ศิลป์ และ อนุสาวรีย์ทางพุทธศาสนามีบทบาทต่อการที่ผู้นำท้องถิ่น ใช้เป็นพลังของการรวมตัวเพื่อต่อต้านอำนาจการปกครองของรัฐซึ่งสร้างความลำบากให้กับประชาชน ปรากฏในกฎหมายในภูมิภาคต่างๆทั้งภาคกลางในเขตซึ่งอยู่ในศูนย์อำนาจการปกครองของราชธานีโดยตรงและในส่วนภูมิภาคซึ่งเป็นเขตปกครองในหัวเมืองที่เจ้าเมืองมีอำนาจปกครองตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ กฎไพร่สมัยอยุธยา กฎไพร่สมัยรัตนโกสินทร์ มี

งานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์ในเรื่องนี้ในทศวรรษ 2520 ค่อนข้างมาก เช่น งานศึกษาคติความเชื่อในทางศิลปในงานประวัติศาสตร์ศิลป์ เช่น งานวิจัยเรื่อง การศึกษาเรื่องตำนานพระพุทธบาทและพระธาตุ พ.ศ. 2523 ของ มณวิภา เจียจันทร์พงษ์ วิทยานิพนธ์เรื่อง คติความเชื่อเรื่องช้างในพุทธศาสนาจากหลักฐานศิลปะโบราณวัตถุแบบทวารวดี พ.ศ. 2524 ของ สมชาติ มณีโชติ

งานศึกษาคติความเชื่อทางศาสนาเกี่ยวกับอุดมการณ์ผู้มีบุญ อุดมการณ์ทางพุทธศาสนา มีบทบาทต่อการที่ผู้นำท้องถิ่นใช้เป็นพลังของการรวมตัวเพื่อต่อต้านอำนาจการปกครองของรัฐซึ่งสร้างความลำบากให้กับประชาชน ปรากฏในกบฏขานนาในภูมิภาคต่างๆทั้งภาคกลางในเขตซึ่งอยู่ในศูนย์อำนาจการปกครองของราชธานีโดยตรง และในส่วนภูมิภาคซึ่งเป็นเขตปกครองในหัวเมืองที่เจ้าเมืองมีอำนาจปกครอง ตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงปัจจุบัน ได้แก่ กบฏไพร่สมัยอยุธยา กบฏไพร่สมัยรัตนโกสินทร์ งานศึกษาทางด้านประวัติศาสตร์มีการศึกษาในเรื่องนี้ค่อนข้างมากในทศวรรษ 2520 อธิธิ โยโนโอะ "A Note on Buddhistic Millenarian Revolts in Northeastern Siam" (กบฏผู้มีบุญภาคอีสาน) พ.ศ.2518 เป็นงานศึกษาชิ้นแรกที่ทำให้ความสำคัญกับการอธิบายสาเหตุในการกบฏจากความเชื่อ ศึกษาถึงสาเหตุการกบฏขานนามาจากความเชื่อเรื่องผู้มีบุญและสภาพแวดล้อมทางสังคม เน้นปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม อธิบายพฤติกรรมกระบวนการต่อต้านของขานนาด้วยความเชื่อเรื่องผู้มีบุญและสภาพแวดล้อมทางสังคม การเมืองในช่วงเวลานั้น แนวคิดความเชื่อเรื่องผู้มีบุญ การแสวงหาพุทธพระศรีอารยของชาวอีสานได้ถูกนำมาใช้ในการชักจูงขานนาภาคอีสานในการเข้าร่วมการกบฏ เป็นลักษณะเฉพาะทางวัฒนธรรมในท้องถิ่นอีสาน เมื่อเงื่อนไขทางเศรษฐกิจเกิดภาวะยากแค้น รัฐละเลยและทุจริตราชนคร

แนวคิดดังกล่าวปรากฏในงานศึกษาต่อมา เช่น บทความเรื่องกบฏไพร่สมัยอยุธยากับแนวคิดผู้มีบุญพระศรีอารีย-พระม้าย ของ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ พ.ศ. 2524 และ วารุณี โอสธารมย์ และอัญชลี สุสายันต์ และเรื่องจากอุดมการณ์พระศรีอารียถึงขบถผู้มีบุญภาคอีสาน พ.ศ. 2525 ของ สุนทรี อาสะไวย์

งานของ ชาลส์ คายส์ (Charles F. Keyes) นักมานุษยวิทยา กลุ่มนักวิชาการสังคม มหาวิทยาลัยคอร์เนล วิเคราะห์สังคมไทยว่ามีลักษณะพิเศษทางสังคมและวัฒนธรรม โดยให้ความสำคัญกับปัจจัยทางด้านวัฒนธรรม เน้นการศึกษาศาสนาพุทธและลักษณะจิตใจโดยใช้กระบวนการทางประวัติศาสตร์และมองความสัมพันธ์ของหน้าที่ต่างๆของหน่วยในโครงสร้างสังคม ที่ให้ความสำคัญต่อบทบาทของศูนย์กลางอำนาจรัฐและเน้นความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติและบทความเรื่องMillenialism , Theravada buddhism , and Thai society (ความเชื่อเรื่องพระ

ศรีอารยัถ์พิธีเถรวาทและสังคมไทย) พ.ศ. 2520 และ *The power of merit (ผู้มีบุญ)* พ.ศ. 2516 ศึกษาและชี้ว่า ความเชื่อเรื่องผู้มีบุญและพระศรีอารยัถ์เป็นความเชื่อบนพื้นฐานแนวคิดพุทธศาสนาเถรวาทแบบชาวบ้าน

งานศึกษาให้ความสำคัญกับปัจจัยทางเศรษฐกิจ ในงาน *The 1901-1902, Holy man's rebellion (กบฏผู้มีบุญ ค.ศ. 1909-1902)* ของ จอห์น บี แมอร์ด็อก พ.ศ. 2517 และ “อุดมการณ์ของผู้มีบุญอีสาน” พ.ศ. 2527 ของ จักรทิพย์ นาถสุภาและประนุช ทรัพย์สาร ความเชื่อเป็นเพียงเครื่องมือในการก่อกบฏมากกว่าเป็นต้นเหตุในการกบฏ โดยหันมาให้ความสำคัญกับปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเมือง

งานศึกษาเรื่อง *Ideological practical in peasant rebellions: Siam at the turn of the twentieth century* ของ Shigeharu Tanabe ค.ศ. 1984 ศึกษากรณีกบฏชาวนาในภาคเหนือและภาคอีสาน สาเหตุมาจากจิตสำนึกของชาวนาซึ่งแปรอุดมการณ์ในการต่อต้านมาสู่การสร้างจิตสำนึกของตนเอง เพื่อสร้างความชอบธรรมในการเป็นผู้นำทางวัฒนธรรม รวมกลุ่มทำการต่อต้านรัฐได้ ส่วน อานันท์ กาญจนพันธุ์ ใน *ล้านนามิติทางวัฒนธรรม* เห็นว่า ขบวนการปลดปล่อยอุดมการณ์ปลดปล่อยในด้านนาเป็นความเชื่อดั้งเดิมก่อนที่สังคมด้านนาได้รับอิทธิพลศาสนา ความเชื่อในเรื่อง “วีรชนทางวัฒนธรรม หรือ ผีบรรพบุรุษ” ก็คือ ผู้ปลดปล่อย ทำหน้าที่เป็นผู้เชื่อมโลกของจิตใจกับโลกของวัตถุ หรือปลดปล่อยให้ผู้คนพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ไม่ว่าจะเป็น กบฏพระยาผไท ขบวนการของพระครูบาศรีวิชัยผู้เป็นต้นบุญ

2.4 ศาสนาอื่นๆในสังคมไทย

งานศึกษาศาสนาอื่นๆที่เข้ามาเผยแพร่ในสังคม ได้แก่ คริสต์ อิสลาม พราหมณ์ ฮินดู นั้นส่วนมากเป็นงานศึกษาประวัติขององค์กรทางศาสนา บทบาทของคณะสอนศาสนาในการเผยแพร่ศาสนา อิทธิพลของศาสนาและวิทยาการที่มีต่อสังคมไทย และการศึกษาในภาพใหญ่ของศาสนาหลายๆศาสนา เช่น ศาสนาเปรียบเทียบ ศาสนาสากล เช่น *History of Protestant Work in Thailand, 1828-1958* ค.ศ. 1958 ของ Kenneth E. Wells ศึกษาประวัติการเข้ามาและการดำเนินงานของมิชชันนารีโปรเตสแตนต์ วิทยานิพนธ์เรื่อง การขยายตัวขององค์กรคริสต์เถียนและผลที่มีต่อสังคมไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2321-2500 ของ ฤกษ์นา รังสิยานนท์ พ.ศ. 2524 *The Religion of Islam* ของ อาห์หมัด เอ กัลวัก แปลโดย เกษม แสงวณิชย์ พ.ศ. 2507 อิสลามสมัยแรก

นิติ เทียวศรีวงศ์ พ.ศ. 2511 ประวัติและหลักธรรมศาสนาพราหมณ์และฮินดู โดยองค์การศาสนาพราหมณ์และฮินดู

2.5 สภาพการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมและการเปลี่ยนแปลงทางคติความเชื่อ

การเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อในสังคมสมัยใหม่ที่กำลังถึงมิดิของเวลา คือ เวลาที่เปลี่ยนไปสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไป คติความเชื่อก็เปลี่ยนแปลง รูปแบบประเพณีก็เปลี่ยนแปลงไป ความเชื่อศาสนาเป็นความคิดที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม ความรู้ในเรื่องความเชื่อเพิ่งได้รับการศึกษามาไม่นาน ความรู้ที่ได้ส่วนมากมาจากการศึกษาในท้องถิ่นและสาขาวิชาทางด้านมานุษยวิทยา คติชนวิทยา ความเชื่อที่ได้รับการศึกษาประเด็นความเชื่อดั้งเดิม (การนับถือผีสงเทวดา ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ฯ) ความเชื่อในศาสนาพุทธ เน้นเรื่องแหล่งที่มา บทบาทของศาสนาในด้านการเมืองการปกครองและสถาบันทางพุทธศาสนา อุดมการณ์ในการต่อต้านรัฐ ในความเชื่อด้านพุทธศาสนาเป็นประเด็นที่มีทำการศึกษาในสาขาวิชาประวัติศาสตร์อยู่มากกว่าในเรื่องอื่น งานศึกษาที่ผ่านมามีวัฒนธรรมไทยซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทยเช่น งานศึกษาของนิติ เทียวศรีวงศ์ เรื่อง “ลัทธิพิธีเจ้าแม่กวนอิม” เป็นบทความศึกษาความเชื่อใหม่ของชนชั้นกลางในเมือง เป็นปรากฏการณ์ที่ชนชั้นกลางในเมืองแสวงหาสิ่งที่ตอบสนองจิตวิญญาณในสังคมปัจจุบันซึ่งเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ความเชื่อในเจ้าแม่กวนอิมซึ่งเป็นลักษณะของการปรับความเชื่อศาสนาพุทธมหายานหรือดำนานเงินเป็นลักษณะความเชื่อในท้องถิ่นของสังคมไทย ความเชื่อที่สอดคล้องกับสภาพสังคมปัจจุบันซึ่งต่างจากสมัยเดิม ทำให้เจ้าแม่กวนอิมมีฐานะเป็นเทพีแห่งการค้าด้วย เพราะความสัมพันธ์เป็นไปอย่างใกล้ชิดและง่าย ติดต่อกันโดยใช้ร่างทรง “นาคาคติ อีสานลุ่มแม่น้ำโขง : ชีวิตทางวัฒนธรรมจากพิธีกรรมร่วมสมัย” ของ พิเชษฐ สายพันธ์ เป็นงานวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยา พ.ศ. 2539 ศึกษา ความเชื่อเรื่องนาคในสังคม ซึ่งถูกปรับเปลี่ยนไปตามกาลและเทศะที่ต่างกัน โดยศึกษาพิธีกรรมบูชาสดคนาคาซึ่งเกิดขึ้นใน พ.ศ. 2500 เพื่อยืนยันถึงการดำรงสภาพอันชอบธรรมของกลุ่มสังคม คือ พระสงฆ์และคนจีนในฐานะผู้ดูแลรักษาพระธาตุพนม โดยการนำเอาคติความเชื่อเรื่องนาคที่มีมาแต่โบราณในลุ่มแม่น้ำโขงมาตีความ สร้างคำอธิบายใหม่ให้นาคเข้ามาอยู่ในบริบททางพุทธศาสนา ว่านาคเป็นผู้ปกป้องรักษาพระศาสนา มีสถานภาพของการเป็นผู้ปฏิบัติธรรม ซึ่งเป็นฐานที่กำลังเปลี่ยนผ่านจากสัตว์เดรัจฉานไปสู่ผู้หลุดพ้นจากสังสารวัฏตามอุดมคติในพุทธศาสนา

ความเชื่อศาสนาเป็นความคิดที่อยู่เบื้องหลังพฤติกรรม ความเชื่อในศาสนาพุทธ เน้นเรื่องแหล่งที่มา บทบาทของศาสนาในด้านการเมืองการปกครองและสถาบันทางพุทธศาสนา อุดมการณ์ในการต่อต้านรัฐ ส่วนความเชื่อด้านพุทธศาสนาเป็นประเด็นที่มีการศึกษาในสาขาวิชาประวัติศาสตร์อยู่มากกว่าในเรื่องอื่น งานศึกษาที่ผ่านมามีวัฒนธรรมไทยซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของสังคมไทย

3. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านค่านิยม

ค่านิยมเป็นศัพท์ใหม่ที่บัญญัติขึ้นใช้แทนคำว่าภาษาอังกฤษ “value” การศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ให้คำนิยามความหมาย “ค่านิยม” หมายถึง คุณค่าในสังคมที่ได้รับความนิยมและมีการปฏิบัติตามเพราะสอดคล้องหรือได้รับการสนับสนุนเป็นคุณค่าของสังคม²¹ หากพิจารณาหาความหมายนี้ในอดีตสังคมไทย พบว่ามีการใช้คำว่า “ค่าสังคม” หมายถึง สิ่งที่สังคมควรปรารถนา เพราะมีความเชื่อว่าสิ่งนั้นจะเป็นปัจจัยช่วยให้เกิดความสุขความเจริญ หรือก่อให้เกิดสวัสดิภาพแก่ส่วนรวม เช่น ความกล้าหาญ ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อตรง ความปราศจากโรคภัย ความรู้การศึกษา ค่าของสังคมเป็นพลังอย่างหนึ่งที่ทำให้ประเพณีกระทำหน้าที่ให้ได้อย่างเต็มที่ ค่าสังคมมีลักษณะไม่ตายตัว เพราะคนต่างยุคต่างสมัยมีความรู้สึกนึกเห็นต่างกัน²²

ค่านิยม (value) มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับโลกทัศน์ (world view) ซึ่งหมายถึงทัศนะในการมองโลกของบุคคลและสังคม โลกทัศน์จึงเป็นมโนภาพที่ใช้ในความหมายที่เป็นนามธรรมและทั่วไปยิ่งกว่าค่านิยม เพราะระบบคุณค่า(ค่านิยม)จะเป็นอย่างไรย่อมขึ้นอยู่กับโลกทัศน์ของบุคคลและสังคม ทั้งค่านิยมและโลกทัศน์ยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาอย่างมาก และเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้เกิดการจัดระเบียบสังคมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคม ดังนั้นแม้มีความหมายแตกต่างกันแต่ความคาบเกี่ยวกันอยู่จึงพบว่างานศึกษาส่วนมากใช้คำว่าค่านิยมและโลกทัศน์ควบคู่กัน

ความรู้เรื่องค่าสังคมหรือค่านิยมในสมัยจารีต ปรากฏอยู่ในแบบแผนการปฏิบัติที่ชุมชนหนึ่งยอมรับ เช่น ขนบธรรมเนียมประเพณี วรรณกรรมหรือตำราต่างๆ เป็นต้น เมื่อรัฐไทยเข้าสู่สมัยใหม่ อิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตกมีผลให้ราชสำนักได้วางมาตรฐานวัฒนธรรมที่แสดงถึงความ “ศิวิไลซ์” ของสยาม ค่านิยมซึ่งเป็นที่ยอมรับในกลุ่มผู้ปกครองขณะนั้น คือ ค่านิยมตามแบบวัฒนธรรมตะวันตก ค่านิยมในสังคมแบบตะวันตกแสดงถึงความเจริญเป็นอารยประเทศปรากฏใน “พระราชนิยม” ซึ่งออกมาเป็น ประกาศ พระราชบัญญัติต่างๆ และ งานเขียนที่เผยแพร่แก่สาธารณชนในวชิรญาณและสิ่งพิมพ์อื่นๆ เช่น พระราชกำหนดเรื่องนาฬิกา ประกาศเรื่องการใช้ภาษา

²¹ ประสาท หลักศิลา, สังคมวิทยา (พ.ศ. 2511) และพิทยา สายหู, โลกตามนุษย์ (พ.ศ. 2516).

²² จัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์สังคมไทย พ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม (กรุงเทพฯ : อมรรการพิมพ์, มปท.)

พระราชบัญญัติเรื่องการสมาคม บทความเรื่องการสมาคม การแต่งกาย การพักผ่อนท่องเที่ยว เป็นต้น รวมถึงการวางมาตรฐานค่านิยมที่ควรจะเป็นในแบบเรียน เช่น เรื่องสมบัติผู้ดี แบบเรียน ธรรมจริยา ทั้งนี้เพื่อเป็นการเผยแพร่ชั้นนำและปลูกฝังค่านิยมแก่สังคมซึ่งแสดงถึงภูมิอารยธรรม และความเจริญของประเทศ เช่น มารยาทในสังคม การแต่งกาย การสมาคม การศึกษา การพักผ่อนตากอากาศ การรักษาด้วยการแพทย์แผนใหม่ ความสะอาด ความขยันหมั่นเพียร ความกล้าแสดงความคิดเห็น เป็นต้น

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ความสืบเนื่องของการเติบโตของชนชั้นกลางและสำนึกในเรื่องสามัญชนที่แรงกล้าขึ้น และการปกครองซึ่งเปลี่ยนจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย เน้นการปกครองของประชาชนโดยประชาชน ประชาชนเป็นส่วนสำคัญและต้องมีส่วนร่วมในการปกครอง ประชาชนจึงมีหน้าที่ต่อการปกครองระบอบใหม่ รัฐเผยแพร่ความคิดในเรื่องนี้เพื่อสร้างระบอบการปกครองใหม่ เช่น คู่มือพลเมืองดี ต่อมาเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี รัฐกำหนดนโยบายสร้างชาติเพื่อเป็นหลักการในการบริหารประเทศ เพื่อยกระดับฐานะความเป็นอยู่ของคนในชาติให้ทัดเทียมกับอารยประเทศ ภายใต้คำขวัญ “เชื่อผู้นำชาติพ้นภัย” นโยบายในการสร้างชาติตามลัทธิชาตินิยมนำมาสู่การใช้รัฐนิยมเป็นเครื่องมือในการดำเนินตามนโยบายส่งเสริมลัทธิชาตินิยม รัฐเผยแพร่ความคิดนี้ในสิ่งพิมพ์ต่างๆ เช่น แบบเรียนวิชาหน้าที่พลเมืองและศีลธรรม งานเขียนประวัติศาสตร์ชาติ บทละครอิงประวัติศาสตร์ของหลวงวิจิตรวาทการ และปาฐกถาเกี่ยวกับเรื่องค่านิยมในเรื่องต่างๆ อาทิ เรื่องการประหยัดอดออมและวัฒนธรรมสุโขทัย เป็นต้น

ค่านิยมเหล่านี้เป็นที่ยอมรับและกลายเป็นมาตรฐานของสังคม เพราะรัฐเป็นผู้ชี้นำมา โดยตลอดตั้งแต่ทศวรรษ 2440 จนกระทั่งปัจจุบัน รัฐกำหนดค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการที่พึงประสงค์ คือ 1. การพึ่งตนเอง ขยันหมั่นเพียรและมีความรับผิดชอบ 2. การประหยัดอดออม 3. การมีระเบียบวินัยและเคารพกฎหมาย 4. การปฏิบัติตามคุณธรรมของศาสนา 5. ความรักชาติ

ศาสนา พระมหากษัตริย์²³

นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ความรู้ในสาขาวิชาแขนงต่างๆ โดยเฉพาะการศึกษาทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยามีส่วนให้เกิดความสนใจศึกษาเรื่องค่านิยม เพราะค่านิยมมีส่วนสำคัญในการจัดระเบียบสังคมจนกลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของสังคม งานศึกษาเกี่ยวกับค่านิยมในสังคมไทยในระยะแรกเป็นงานศึกษาของนักมานุษยวิทยา จากการศึกษาชุมชนหมู่บ้านต่างๆ ในแบบแผนการดำเนินชีวิต และระบบความเชื่อ ได้แก่ กลุ่มของรุธ เบเนดิก (Ruth Benedice) จอห์น เอปรี (John Embree) และอายัล (Ayal) ข้อสรุปของนักมานุษยวิทยากลุ่มนี้ ที่ว่า สังคมไทยมีลักษณะพิเศษ สามารถดำรงอยู่ได้อย่างราบรื่นช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เพราะอิทธิพลพุทธศาสนาเป็นสิ่งที่กำหนดค่านิยมที่ยอมรับโครงสร้างทางการเมือง ข้อสรุปดังกล่าวมีผลต่อการศึกษาอย่างมากในสมัยต่อมา แม้เมื่อรัฐและสังคมให้ความสำคัญกับ “วัฒนธรรมชุมชน” ในปลายทศวรรษ 2520 งานศึกษาเรื่องค่านิยมของสังคมพื้นบ้าน ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์ลักษณะดั้งเดิมได้รับความสนใจศึกษา เพื่อนำวัฒนธรรมในส่วนที่ดีมาเป็นแนวทางในการสร้างค่านิยมในสังคมปัจจุบัน งานศึกษาค่านิยมยังคงมีอย่างต่อเนื่องและไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมนัก เพราะข้อสรุปดังกล่าวสอดคล้องไปได้ด้วยดีกับการหันกลับมาศึกษาวัฒนธรรมในอดีตซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่ดั้งเดิมซึ่งมีอยู่ในสังคมไทยแต่ดั้งเดิมอยู่แล้ว

งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในเรื่องค่านิยม ในระยะเริ่มแรกจากงานศึกษาจากนักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยาซึ่งเป็นงานศึกษาในลักษณะสังคมและวัฒนธรรมเน้นศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน นอกจากนั้นการศึกษาในเรื่องนี้ที่พบเป็นจำนวนมาก คือ งานศึกษาในลักษณะที่เน้นระบบคุณค่าของวัฒนธรรมซึ่งได้รับอิทธิพลจากการชี้นำของรัฐ และการให้ความหมายวัฒนธรรมแบบศิลปวัฒนธรรม ผู้มีบทบาทสำคัญ คือ พระยาอนุมานราชธน ชัย เรืองศิลป์ และนักเขียนในวารสารวัฒนธรรมไทย งานศึกษารื่องค่านิยมจึงมี 2 ลักษณะ คือ ค่านิยมทางจิตใจ เช่น กริยา มารยาท สมบัติผู้ดี ขยันอดออม ศีลธรรม และค่านิยมทางวัตถุ เช่น การศึกษา ภาษาและวรรณคดี การแต่งกาย การสมาคม ที่อยู่อาศัย ประเพณี

²³ สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, การรณรงค์เรื่องค่านิยมพื้นฐาน 5 ประการ (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ พ.ศ. 2525).

ประเด็นเนื้อหาการศึกษาค่านิยม

3.1 ศึกษาพื้นฐานค่านิยม และบทบาทหน้าที่ของค่านิยม

ความรู้เรื่องค่านิยมจากงานศึกษาระยะเริ่มแรกทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ค่านิยมในสังคมไทยมีพื้นฐานมาจากความเชื่อดั้งเดิมและพุทธศาสนา ทำให้คนไทยยอมรับโครงสร้างทางการเมืองที่ผู้ปกครองเป็นฝ่ายกำหนด สังคมไทยจึงเป็นสังคมราบรื่น มีความผสมกลมกลืนไม่มีความขัดแย้ง อิทธิพลจากภายนอกทำให้ค่านิยมในสังคมเปลี่ยนแปลงไปหรือเกิดค่านิยมใหม่ๆ ในสังคม งานศึกษาส่วนมากให้ภาพรวมของค่านิยมที่มีพื้นฐานมาจากการผสมผสานความเชื่อต่างๆ ที่สำคัญคือ ความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ พุทธศาสนา และอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก และการรักษาค่านิยมเดิมที่ดั้งเดิมไว้ มีงานศึกษาจำนวนไม่น้อยศึกษาเรื่องค่านิยมศึกษาควบคู่ไปกับโลกทัศน์ โดยใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์เป็นแนวทางในการวิเคราะห์และการศึกษาในเชิงวรรณคดี โดยการวิเคราะห์จากเนื้อหาที่อยู่ในวรรณกรรมในแต่ละสมัย เช่น งานศึกษาเรื่อง Merit and power in the Thai Social Order ค.ศ. 1962 และ The Thai social Oder as Entourage and Circle ค.ศ. 1975 ลูเซียง แฮงค์ (Lucien Hanks) ศึกษาพื้นฐานโลกทัศน์ของคนไทยมีรากฐานมาจากการจัดระบบจักรวาล การจัดตำแหน่งให้ใครจะอยู่ ณ จุดใดในระบบจักรวาลขึ้นอยู่กับบุญบาป ซึ่งได้ทำไว้ในชาติก่อนๆ มีผลต่อการจัดความสัมพันธ์ของคนในสังคมไทยในอดีตและสมัยใหม่ที่มีกลุ่มแบบเครือญาติ และอิทธิพลของระบบอุปถัมภ์ งานที่ศึกษาตามแนวทางนี้ต่อมา เช่น งานศึกษาของ แทมเบียห์ (Tambiah) ค.ศ. 1970, 1976 คลาสนอร์ (Klausner) ค.ศ. 1964, 1977 เดช บุญนาค ค.ศ. 1973 ซึ่งชี้ให้เห็นถึงบทบาทของพุทธศาสนา ในการกำหนดเกณฑ์ทางสังคมและโลกทัศน์ของคนไทยในชนบท

อีกกลุ่มเห็นว่าสังคมไทยมิได้มีความราบรื่นเพียงด้านเดียวหากแต่มีปัญหาและความขัดแย้งในสังคมไทย เช่น งานศึกษา ของ แอนดรู เทอร์ตัน (Andrew Turton) ฉลาดชาย รมิดานท์ ชันด์ วรรณะภูติ เชื่อว่าปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์การเมือง มีผลกระทบต่อการกำหนดโลกทัศน์และค่านิยมของคนไทยในปัจจุบันมากกว่าศาสนา เช่น Northern Thai Peasant Society : Twenty Century Transformation in Political and Rural Structures ค.ศ. 1976 ของ แอนดรู เทอร์ตัน (Andrew Turton) จิตสำนึกและความยากจนในชนบทไทย พ.ศ. 2522 ของ ฉลาดชาย รมิดานนท์ Social Structure and Peasant Political Culture : A Case Study of a Northern Thai village ค.ศ. 1980 ของ ชันด์ วรรณะภูติ

งานศึกษาที่รวบรวมงานศึกษาค่านิยมทางด้านสังคมและมานุษยวิทยาในด้านต่างๆ งานวิจัยเรื่อง **Traditional and Changing Thai World View** ค.ศ. 1985 ของ อมรา พงศาพิชญ์ ศึกษาค่านิยมโลกทัศน์ไทยโบราณและสมัยใหม่ว่า พุทธศาสนามีบทบาทในการกำหนดโลกทัศน์ ค่านิยมของคนไทยทั่วไป ในบทความต่างๆ เช่น เรื่องเกี่ยวกับค่านิยมชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของ ค่านิยมพุทธศาสนาแบบเดิมกับค่านิยมที่คนไทยมีอยู่ในปัจจุบัน ที่สำคัญคือเรื่อง กรรม บาปบุญ บุญคุณ ใจเย็น และความเป็นตัวของตัวเอง โดยคนไทยรับเอาคำสอนมาใช้กำหนดวิถีชีวิตประจำวัน พฤติกรรมใดควรทำหรือไม่ควรทำ เรื่องเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ชี้ให้เห็นว่า ระบบอุปถัมภ์เป็นตัวกำหนดค่านิยมและโลกทัศน์ มีผลต่อการจัดโครงสร้างทางสังคมในการแบ่งกลุ่มคนออกเป็น กลุ่มที่มีฐานะสูงกว่า และต่ำกว่าตามสถานภาพ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่กับลูก ครูกับนักเรียน ญาติผู้ใหญ่กับผู้น้อย ผู้อุปถัมภ์กับผู้รับการอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า คนชนบทนั้นมีโลกทัศน์อย่างไร ซึ่งมีผลทำให้เข้าใจพฤติกรรมได้ดีขึ้น เรื่องโลกทัศน์จากการวิเคราะห์ภาษา โดยวิเคราะห์จากภาษาพูดการใช้สรรพนาม แสดงให้เห็นว่าสังคมไทยเป็นสังคมที่มีการจัดลำดับชนชั้น ความสัมพันธ์ของบุคคลที่ไม่เท่าเทียมกัน ขึ้นอยู่กับการเปรียบเทียบทางฐานะ ทั้งทางด้านวัยวุฒิ คุณวุฒิ ฯลฯ ในสภาพปัจจุบันว่าใครเหนือกว่ากัน ซึ่งสามารถอธิบายได้จากความเชื่อเรื่อง กรรม บุญบาป

นอกจากนี้ มีงานศึกษาวิเคราะห์และทำความเข้าใจค่านิยมโลกทัศน์ของคนไทยจาก ดึกา หนังสือสูง ลำตัด หรือ การละเล่นของไทย เช่น การละเล่นของไทยแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับธรรมชาติ เด็กเรียนรู้กฎเกณฑ์ของการเล่นในลักษณะเดียวกันกับการเรียนรู้ที่ใช้ชีวิตร่วมกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกันในสังคมของผู้ใหญ่ การละเล่นของเด็กไทยในอดีตนิยมใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวอย่างมาก และการละเล่นของไทยที่ยังคงอยู่นั้น เห็นได้ในชนบทมากกว่าในเมือง

3.2 ค่านิยมในสังคมสมัยใหม่

การศึกษาค่านิยมซึ่งได้รับอิทธิพลจากต่างประเทศ อิทธิพลจากภายนอกทำให้ค่านิยมในสังคมเปลี่ยนแปลงไปหรือเกิดค่านิยมใหม่ๆ ในสังคม โดยศึกษาวิเคราะห์ผ่านศิลปะแขนงต่างๆ เช่น การละเล่น หนังไทย วรรณกรรมร่วมสมัย ดนตรี บทเพลง สถานภาพสตรี งานศึกษาส่วนมากให้ภาพรวมของค่านิยมที่มีพื้นฐานมาจากการผสมผสานความเชื่อต่างๆ ที่สำคัญคือ ความเชื่อดั้งเดิมในอำนาจเหนือธรรมชาติ พุทธศาสนา และอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก และการรักษาค่านิยมเดิมที่ดั้งเดิมไว้ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง “นวนิยายกับสังคมไทย (2475-2500)” ของ

ศรีศิลป์ บุญขจร พ.ศ. 2522. ศึกษาพัฒนาการนวนิยายไทย พิจารณาว่าสภาพการณ์ของสังคม และการเมืองมีอิทธิพลในการกำหนดทิศทางและพัฒนาการของนวนิยายไทยอย่างเห็นได้ชัด การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองส่งผลกระทบทำให้เกิดพัฒนาการของนวนิยาย วิเคราะห์ วรรณกรรมสะท้อนโลกทัศน์ ค่านิยม ซึ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่ทำให้เห็นความสัมพันธ์ ระหว่างวรรณกรรมกับสังคม ปากไก่และใบเรือ : ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ตันรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2524 ศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของความคิดในวรรณกรรมสมัยรัตน โกสินทร์ตอนต้น การเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์ ค่านิยมของคนในสังคม ชนชั้นนำสยามยอมรับวัฒนธรรมภูมิพีและปลดตนเองออกจากค่านิยม จารีตแบบเดิมของยุคศักดินามาสู่ค่านิยมใหม่ ส่วนงานศึกษาเรื่อง ชีวิตและผลงานของมหากวี : โลก ทัศน์ของสุนทรภู่ พ.ศ. 2519 ของสมบัติ จันทรวงศ์ ศึกษาค่านิยมและโลกทัศน์ในสังกมรัตน โกสินทร์ตอนต้น ซึ่งให้เห็นการปรับค่านิยมและโลกทัศน์แบบจารีต ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงค่านิยม และโลกทัศน์ของชนชั้นสูงในสังคมไทยที่สำคัญ โดยศึกษาผลงานต่างๆ ของ สุนทรภู่สะท้อน วัฒนธรรมทางความคิดค่านิยมโลกทัศน์แบบไทยในฐานะปัจเจกชนและคนในสังคม ความคิด ดังกล่าวมีพื้นฐานจากพุทธศาสนาและสังคมศักดินา ซึ่งส่วนกำหนดค่านิยมและโลกทัศน์ของคน ไทยในเกี่ยวกับชีวิตในโลกนี้และจักรวาล เช่น เรื่องบาปบุญ เรื่องกรรมซึ่งเป็นพุทธศาสนาแบบชาว บ้าน(สามัญชน) ค่านิยมและโลกทัศน์ของสุนทรภู่เป็นความคิดของคนในสังคมเมืองมากกว่าใน ชนบท

งานวิจัยเรื่อง ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม และการดำเนินชีวิตของชาวชนบท ไทยที่ปรากฏในเพลงลูกทุ่งไทยตั้งแต่สงครามโลกครั้งที่ 2 - ปัจจุบัน พ.ศ. 2531 ของ จินตนา คำรงค์เลิศ เป็นงานศึกษาวรรณคดีเชิงสังคมวิทยา เพลงลูกทุ่งสะท้อนโครงสร้างทางความคิดของ สังคมชนบท การศึกษานี้จึงช่วยให้ได้ความรู้ความเข้าใจสังคมชนบท เพลงลูกทุ่งยังทรงรักษาคณ ลักษณ์และบทบาทสายสัมพันธ์อันแนบแน่น ระหว่างศิลปะ กับสังคมของเพลงพื้นเมืองไว้ได้ นำ ไปสู่การได้รู้จักและเข้าใจค่านิยม พฤติกรรม รวมทั้งจารีตประเพณีที่สั่งสมกันมาจนเป็นส่วนหนึ่ง ของวัฒนธรรมไทย งานที่วิเคราะห์ค่านิยมในเพลงลูกทุ่งที่แตกต่างออกไป คือเรื่อง "เพลงลูกทุ่งใน ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย" ของนิริ เถียศรีวงศ์ ในศิลปวัฒนธรรมปีที่ 6 ฉบับที่ 6 เมษายน 2528) เห็นว่าเพลงลูกทุ่งสะท้อนให้เห็นค่านิยมในสังคมใหม่และความสัมพันธ์ระหว่างชนบทและ เมือง เพลงลูกทุ่งสะท้อนความรู้สึกนึกคิดของชาวชนบทในค่านิยมเก่าและใหม่ เพลงลูกทุ่งเป็น กระบวนการของการสะท้อนความคิด ข่าวสารที่คนเมืองกำลังบอกแก่คนในชนบท เพราะเพลงลูก

ทุ่งเถือกำเนิดขึ้นมาในยุคที่เมืองมีเทคโนโลยีที่จะส่งผลิด เพลงลูกทุ่งจึงเป็นเพลงที่มีสำเนียงบ้านนอกอาศัยทำนองและการร้องเพลงพื้นบ้านชนิดต่างๆ ซึ่งเป็นที่รู้จักคุ้นหูผู้ฟังชาวบ้าน แต่ขณะเดียวกัน เนื้อหาเป็นเรื่องของเหตุการณ์ประจำวันปัญหาและวิถีชีวิตของคนเมืองอยู่มาก ชีวิตของเพลงลูกทุ่งจึงหล่อเลี้ยงอยู่ด้วยความสัมพันธ์ระหว่างเมือง(กรุงเทพฯ)กับชนบท เพื่อนำเสนอชีวิตแบบเมืองให้แก่ชนบท และในขณะเดียวกันก็ยกย่องคุณธรรม ความซื่อบริสุทธิ์ของชาวชนบท

งานศึกษาค่านิยมสมัยใหม่ที่เกิดขึ้นจากสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปจากการรับอิทธิพลจากตะวันตก ใน ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2325-2453 ด้านสังคม ชัย เรืองศิลป์ พ.ศ. 2511 ศึกษาเรื่องความนิยมซึ่งรวมอยู่ในเรื่องความเชื่อ เช่น การสมาคม การละเล่น ดนตรี การกีฬา การพักผ่อน รวมถึงงานศึกษาวิทยานิพนธ์ที่สะท้อนให้เห็นค่านิยมใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมไทยสมัยใหม่ เน้นศึกษาที่สถาบันหรือองค์การที่เกี่ยวข้องสังคม เรื่องสตรี การศึกษา การประกอบอาชีพ เช่น การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศตั้งแต่ พ.ศ. 2411-2475 พ.ศ. 2522 สตรีในสังคมไทยสมัยใหม่ : ศึกษากรณีสตรีซึ่งประกอบอาชีพพยาบาล พ.ศ. 2439-2485 พ.ศ. 2529 การศึกษาของสตรีไทย : ศึกษากรณีเฉพาะของโรงเรียนราชินี พ.ศ. 2447-2503 พ.ศ. 2530 การประกวดนางสาวไทย พ.ศ. 2477-2530 พ.ศ. 2531 ความคิดของผู้หญิงในนิตยสารผู้หญิง พ.ศ. 2500-2516 พ.ศ. 2533

3.3 ค่านิยมพื้นบ้าน

ในกระแสของวัฒนธรรมพื้นบ้านวัฒนธรรมท้องถิ่น งานศึกษาวิเคราะห์ค่านิยมไทยที่มีอยู่ในคติชาวบ้าน เช่น เพลงพื้นบ้าน ภาษิต การละเล่น งานส่วนมากเป็นงานรวบรวมและการวิเคราะห์เฉพาะตัวบทเป็นสำคัญ

งานระยะแรกเป็นการรวบรวมค่านิยมพื้นบ้าน ได้แก่ คติชาวบ้าน พ.ศ. 2509 ของ กุหลาบ มลลิกะมาศ และ คติชนวิทยา ของ กิ่งแก้ว อัดถากร เพื่อเผยแพร่และแลกเปลี่ยนเอกสารกับวงการในต่างประเทศที่ศึกษาคติชนชาวบ้าน และเพื่อเป็นการแนะนำการศึกษาวิจัย “คติชาวบ้าน” ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรภาษาไทยในระดับอุดมศึกษาของสถานศึกษาฝึกหัดครู การศึกษาคติชนสามารถทำให้เข้าใจวัฒนธรรมดั้งเดิมของสังคม โดยรวบรวมคติชาวบ้านและนิทานชาวบ้าน และแยกประเภทและตัวอย่างของคตินิทานพื้นบ้านนั้นๆ และมีผลต่องานศึกษาตามแนวทางนี้ เช่น วิทยานิพนธ์เรื่องเพลงปฎิพาทย์บทเพลงแห่งปฎิภาณของชาวนาไทย ของ สุกัญญา สุจนบา วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2523 สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติจัดพิมพ์เผยแพร่ความรู้ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น วัฒนธรรมพื้นบ้านสะท้อนให้เห็นถึงสังคมไทยในอดีต ที่มีทั้งการให้ความสนุกสนาน บันเทิง ความสามัคคี แนวทางในการดำเนินชีวิตและการถ่ายทอดค่านิยมในสังคม โดยศึกษาพัฒนาการของเพลงปฎิพากย์ ปฎิกริยาได้กรอบประเพณีทางเพศ และสังคมและวัฒนธรรมที่สะท้อนจากเพลงปฎิพากย์ ได้แก่ ความสำนึกชนชั้น สังคมเกษตรกรรม ระบบความเชื่อ (พุทธศาสนา พราหมณ์ ฮินดู คติความเชื่อ) ครอบครัว

งานศึกษาในส่วนท้องถิ่น งานศึกษาวรรณกรรมพื้นบ้าน เช่น วรณกรรมอีสาน ของ ธวัช ปุณโณทก พ.ศ. 2522 เนื่องจากกระแสของการมุ่งแสวงหาเอกลักษณ์ของชาติ หันมาสนใจศิลปวัฒนธรรมของชาติ พยายามนำเรื่องราวที่แสดงความเป็นเอกลักษณ์ของชาติผวนวกเป็นหลัก สูตรการเรียนการสอน เน้นการสอนให้สำนึกในความเป็นเอกราชของชาติ ภูมิใจในศิลปวัฒนธรรม ดังนั้น เรื่องราวต่างๆ อันได้แก่ คติชนวิทยา วรณกรรมท้องถิ่นจึงถูกจัดเป็นหลักสูตรการเรียนในระดับอุดมศึกษาฝึกหัดครู แต่วรรณกรรมหรือคติชนอีสานยังไม่มี การจัดอย่างเป็นระบบ วรณกรรมอีสานขึ้นนี้พยายามชี้ให้เห็นลักษณะของสังคมอีสานจากวรรณกรรมได้แก่ ความเชื่อ สภาพสังคม ค่านิยมและจารีตการบันทึก เพื่อเป็นพื้นฐานเบื้องต้นของนักวิชาการที่จะศึกษาเรื่องราวทางด้านศิลปวัฒนธรรมสาขาอื่นๆ ศึกษาถึงความเป็นมาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือทางด้านประวัติศาสตร์ การแพร่วัฒนธรรมจากสุโขทัยสู่แม่น้ำโขง วรณกรรมพุทธศาสนา วรณกรรมประวัติศาสตร์ วรณกรรมคำสอน โลกทัศน์ของชาวอีสานเนื่องมาจากวรรณกรรมคำสอน ได้แก่ โลกทัศน์เป็นแนวคิดเกี่ยวเนื่องกับวัฒนธรรม มโนทัศน์ของบุคคลแต่ละกลุ่มหรือแต่ละระบบที่มีต่อสิ่งที่อยู่รอบตัว และจักรวาล โลกทัศน์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ เป็นจริยธรรม (ฮิด-คอง) โลกทัศน์เกี่ยวกับธรรมชาติ โลกทัศน์เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ (วรรณกรรมนิทาน)

นอกจากนี้งานศึกษาจากคติชนและวรรณกรรมส่วนหนึ่ง เป็นการวิเคราะห์เชื่อมโยงการใช้ค่านิยมพื้นบ้านกับการพัฒนา การศึกษาค่านิยมเพื่อการเผยแพร่และผลทางด้านการพัฒนาประเทศ ค่านิยมที่ควรส่งเสริมให้เป็นที่ยอมรับในสังคม ทำให้สังคมสงบสุข เจริญก้าวหน้าด้วยวัฒนธรรมของไทย เช่น รายงานการวิจัยโลกทรรศน์ทางวรรณกรรมพื้นบ้าน หมู่บ้านชนชาติ จังหวัดขอนแก่น ของ จารุณี กองพรพรหม พ.ศ. 2523 ซึ่งได้รับทุนวิจัยรัชดาภิเษกสมโภช จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นการรวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านไว้เพื่อเป็นมรดกของชาติ และเสนอแนวความคิดจากการศึกษาต่อการพัฒนาประเทศ งานศึกษานิทานพื้นบ้านสะท้อนให้เห็นว่า ชาวบ้าน

ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายตามวิถีทางสังคมชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างชาวบ้านกับชาวบ้านซึ่งมีลักษณะครอบครัวผสม ชาวบ้านมีความผูกพันกับธรรมชาติและสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ มีความเชื่อว่าผลตกบนสนองในปัจจุบันเป็นผลสืบเนื่องมาจากผลบุญแห่งการทำความดีที่ได้ปฏิบัติตามจารีตประเพณี การมีจิตใจศรัทธาในพุทธศาสนา

งานวิจัยเรื่องพระเอกในวรรณคดีกลาสลิกไทย พ.ศ.2527 ของประจักษ์ ปรากฏพิทยางานศึกษานี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยวรรณกรรมโดยการศึกษาเปรียบเทียบวัฒนธรรมทางวรรณกรรมระหว่างประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ของ UNESCO สำหรับประเทศไทยได้คัดเลือกวรรณคดี 5 เรื่อง (โดยคณะผู้ดำเนินการวิจัย) คือ ลิลิตพระลอ ไกรทอง ขุนช้างขุนแผน พระอภัยมณี และศรีธนญชัย เพื่อศึกษาลักษณะของพระเอกรวมทั้งตัวประกอบที่สำคัญ เพื่อแสดงคุณลักษณะของพระเอกให้เด่นชัด เพื่อค้นหาสิ่งที่เป็นเอกลักษณ์ ค่านิยมทางสังคมอุดมคติในอดีตที่อาจสะท้อนจากพระเอก โดยศึกษาความเป็นมาของวรรณคดี วิเคราะห์พระเอกในวรรณคดีเรื่องนั้นๆ วิเคราะห์ชีวประวัติ ฐานะและบทบาท ค่านิยม ระบบครอบครัว การศึกษา การปกครอง ค่านิยมทางศาสนา ค่านิยมส่วนตัว อุดมคติทางสังคม บุคลิกภาพทั้งทางกายและจิตใจ

4. ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านประเพณีพิธีกรรม

ความรู้เกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมในส่วนของผู้ปกครองในสมัยจารีต เป็นความรู้ที่สำคัญ เพราะความรู้ในเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นความรู้ที่เป็นแบบแผนการปฏิบัติของรัฐหรือ กษัตริย์ที่ทรงเป็นผู้ปฏิบัติสืบต่อกันมา เพื่อความเป็นสวัสดิมงคลแก่พระนคร ราชอาณาจักร และ สวัสดิมงคลกับผู้ปฏิบัติ ความรู้ในเรื่องนี้ได้รับการถ่ายทอดในลักษณะการบันทึกในรูปแบบต่างๆ เช่น ปุ้มโหร วรรณกรรม ตำรา พงศาวดาร

ในยุคที่สยามเผชิญหน้ากับอิทธิพลตะวันตกในสมัยรัชกาลที่ 4 อิทธิพลวัฒนธรรม ตะวันตกมีผลต่อการปรับเปลี่ยนความคิดของชนชั้นนำสยาม ทำให้ชนชั้นนำสยามต้องอธิบายความรู้ที่มีมาในสังคมไทยในลักษณะของความเินเหตุเป็นผลมากขึ้น ดังปรากฏในรูป “ตำรา” ความรู้ ในเรื่องต่างๆ²⁴ เพื่อแสดงถึงความเป็นมาและการมีอารยธรรมของสยาม โดยเฉพาะเมื่อชนชั้นนำ สยามให้ความสนใจสืบค้นหาความเป็นมาของชาติไทย ความรู้ในขนบธรรมเนียมประเพณีซึ่งมี รากฐานมาจากความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์และพุทธ แสดงถึงความเป็นมาของสยามดูเป็น ขนบประเพณีที่ไม่ควิไลซ์นัก ความรู้ในเรื่องนี้ถูกปรับเปลี่ยนและอธิบายให้ดูเป็นเหตุเป็นผล สามารถเข้าใจได้มากขึ้น ถึงการที่ต้องปฏิบัติตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติมาแต่โบราณและอธิบายถึง ที่มาของขนบธรรมเนียมประเพณีนั้นๆได้ นอกจากนี้เป็นเพียงแบบแผนการปฏิบัติที่มีมาแต่โบราณ เท่านั้น

ความรู้เรื่องเกี่ยวกับประเพณีเป็นความรู้ที่จำเป็นสำหรับผู้ปกครอง ได้รับการรวบรวม และอธิบายให้เข้าใจถึงความรู้ในเรื่องนั้นๆ โดยเผยแพร่ความรู้ในเรื่องเหล่านี้ผ่านสิ่งพิมพ์ เช่น **วชิรญาณและวชิรญาณวิเศษ** เรื่องราวที่ปรากฏเป็นเรื่องซึ่งเรียบเรียงหรือแต่งขึ้นตามกระแสรับ สั่งในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งต่อมาได้รวมพิมพ์ใน**ลัทธิประเพณีต่างๆ**โดย หอสมุดแห่งชาติ และ**ประกาศพระราชพิธี** ของ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร งานเขียนเล่ม สำคัญ คือ **พระราชพิธีสิบสองเดือน** ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงนิพนธ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ. 2431 งานพระราชนิพนธ์ชิ้นนี้เขียนขึ้นเพื่อเป็นประโยชน์ในทางความรู้ให้กับคนภายหลัง ได้ทราบถึงความประเพณีของราชสำนักข้าราชการและราษฎรซึ่งได้ประเพณีเป็นประเพณีบ้าน เมืองอยู่ในขณะนั้น เพราะไม่ทราบประเพณีที่ต้องปฏิบัติโดยเฉพาะผู้มีหน้าที่ในการพระราชพิธี นั้นๆ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงอธิบายว่า การพระราชพิธีและประเพณีต่าง ๆ นั้น เป็น แบบแผนนี้ได้รับการปฏิบัติมาแต่โบราณเพื่อความเป็นสวัสดิมงคล ประเพณีเหล่านั้นได้รับอิทธิ

²⁴ ชลดา โกพัฒตา, “วชิรญาณ” วารสารอักษรศาสตร์ (ปีที่ 22 ฉบับที่ 1, พ.ศ. 2533) หน้า 106.

พลมาจากคติความเชื่อไสยศาสตร์ ศาสนาพราหมณ์ และ ศาสนาพุทธ แม้จะไม่สามารถหาคำอธิบายที่มึเหตุมีผลได้

...พระราชพิธีซึ่งมีสำหรับพระนคร ที่ได้เคยประพฤติมาแต่ก่อนจนถึงปัจจุบันนี้ อาศัยที่มาเป็น 2 อย่าง อย่างหนึ่งมาตามตำราไสยศาสตร์ ..อย่างหนึ่งมาตามพระพุทธศาสนา..การใดๆ ซึ่งนับว่าเป็นศรีสวัสดิ์มงคลแก่พระนครตามกัมภีร์ไสยศาสตร์ ก็ประพฤติเป็นพระราชพิธีสำหรับพระนครตามแบบอย่างนั้น.. ครั้นเมื่อภายหลังพระเจ้าแผ่นดินและราษฎรนับถือศาสนาพุทธ ถึงว่าพระพุทธศาสนาที่เป็นต้นเดิมแท้ไม่มีฤกษ์ผาฬพิธีรดองอันใด ด้วยพระพุทธเจ้าย่อมตรัสว่าฤกษ์ดี ยามดี ฤดูดี ขณะดี การบูชาเช่นสร้างคั้ทั้งปวงย่อมอาศัยความสุจริตในใจ ทวารถึงแม้ว่าการซึ่งจะเป็นมงคลและเป็นอวมงคลก็ดี ก็อาศัยที่ซนทั้งปวงประพฤติการสุจริตทุจริตเป็นที่ตั้ง..ถึงแม้ว่าคนไทยถือพระพุทธศาสนาก็ยังหาอะไรที่จะละทิ้งการบูชาเช่นสรวงไปได้ไม่ การพระราชพิธีตามไสยศาสตร์จึงยังไม่ได้เลิกถอนเป็นแต่ความนับถือนั้นอ่อนไปตกอยู่ในทำไว้ดีกว่าไม่ทำ ไม่เสียหายอันใดนัก...²⁵

นอกจากนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการรับรู้เรื่องราวในท้องถิ่น รวบรวมและบันทึกเรื่องราวของประเพณีราษฎร

...เพื่อเป็นประโยชน์ในทางความรู้ของสมาชิกทั้งปวง โดยเฉพาะผู้มีหน้าที่ในพระราชพิธีนั้นๆ เช่น มหาเถรเล็ก เป็นต้น ปฏิบัติมาแต่โบราณเพื่อสวัสดิ์มงคล แม้จะเป็นสิ่งไม่มีเหตุผล แต่ก็สามารถอธิบายได้ถึงรากเหง้าของประเพณีว่ามาจากศาสนาพราหมณ์ พุทธ ความรู้ในส่วนพระราชพิธีไม่มีเขียนหรือศึกษา ประเพณีที่คู่เป็นเหตุผลมากกว่า เพราะ

²⁵ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชพิธีสิบสองเดือน (กรุงเทพฯ : องค์การคำกรุสภา พ.ศ. 2506 (หน้า 1-3) .

เปลี่ยนแปลงให้ทันสมัยตามสภาพสังคมที่เปลี่ยนไปคือ ประเพณีของราษฎร ...²⁶

ความพยายามอธิบายและจัดความรู้ประเพณีให้เป็นระบบในระยะเริ่มแรก ปรากฏในงานของสมเด็จพระยาเจ้าบรมราชานุภาพในเรื่อง“ปาฐกถาเรื่องประเพณีไทย”พ.ศ.2483 อธิบายความรู้เกี่ยวกับประเพณีไทยซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก โดยจัดเป็นหมวดหมู่เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การทำความเข้าใจ แต่งานเขียนเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมทั้งของราชสำนัก รัฐ และราษฎรมีไม่มากนัก ความรู้ในส่วนนี้คงสืบทอดในทางปฏิบัติในประเพณีและพิธีกรรมต่างๆของราชสำนักรัฐและราษฎรมากกว่า

นับตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 โดยเฉพาะในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ผู้นำตามนโยบายชาตินิยม อาทิ การใช้วัฒนธรรมในการสร้างชาติ ประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมของชาติที่แสดงถึงความเป็นชาติที่เจริญแล้ว ในสมัยนี้มีงานเขียนเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมต่างๆจำนวนมาก โดยการดำเนินงานจากหน่วยงานของรัฐที่ส่งเสริมงานทางด้านวัฒนธรรมในวาระวันวัฒนธรรมไทย ของ สถาบันวัฒนธรรมแห่งชาติ และงานทั่วไปที่พิมพ์เพื่อเผยแพร่ความรู้เรื่องวัฒนธรรมของชาติ นักเขียนสำคัญ เช่น พระยาอนุมานราชธน เกษม บุญศรี แปลก สนธิรักษ์

ในทศวรรษ2490 เป็นต้นมา การพัฒนาการศึกษาในระดับอุดมศึกษาในสังคมไทยในแขนงวิชาต่างๆโดยเฉพาะความรู้ทางด้านมานุษยวิทยาและสังคมวิทยา มีงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมจากนักวิชาการตะวันตก นักวิชาการชาวไทยซึ่งศึกษาจากตะวันตกในทศวรรษ 2510 และนักปราชญ์ชาวไทย ความเข้าใจความหมายของวัฒนธรรมจากความรู้ทางด้านมานุษยวิทยา ทำให้เกิดงานศึกษาวัฒนธรรมในความหมายใหม่ ซึ่งในระยะแรกเป็นเพียงความพยายามเข้าใจความหมายของคำว่าวัฒนธรรมและการจัดประเภทวัฒนธรรม เพื่อนำไปสู่การศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมเพื่อเข้าใจวิถีชีวิตของมนุษย์และชุมชน ได้จัดแบ่งประเพณีออกเป็น จารีตประเพณี ขนบประเพณี และธรรมเนียมประเพณี และเน้นศึกษาเรื่องของชาวเขาเป็นส่วนใหญ่

งานศึกษาเหล่านี้พยายามอธิบายแยกแยะทำความเข้าใจกับประเพณีพิธีกรรมซึ่งมีอยู่จำนวนมาก และให้ความสนใจกับการศึกษาเรื่องราวความเป็นอยู่ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย มองชนกลุ่มน้อยในฐานะที่เป็นสังคมที่อยู่โดยขาดความเกี่ยวข้องกับสังคมไทย งานส่วนใหญ่เป็น

²⁶ อ้างแล้ว , หน้า 2

งานสำรวจ บรรยายขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อห้าม ข้อนิยม ความเชื่อ ชีวิตความเป็นอยู่ การศึกษาถึงประเพณีพิธีกรรมของสังคมหมู่บ้านได้รับความสนใจศึกษามากขึ้น และเมื่อกระแสของความคิดเรื่อง“วัฒนธรรมชุมชน”มีบทบาท งานในกลุ่มนี้มุ่งแสวงหาเอกลักษณ์ของชุมชนของตน เพื่อสร้างความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในหมู่คณะ ซึ่งจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนาชุมชนหรือต่อการรักษาผลประโยชน์ของชุมชน เพราะสินค้าทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ต้องการ ความแตกต่างที่มีอยู่เป็นสิ่งที่“ขายได้” ทำให้การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เรื่องเกี่ยวกับวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่นเริ่มมีส่วนสนับสนุนธุรกิจการท่องเที่ยวด้วย

นอกจากนี้การให้ความสำคัญกับการพัฒนาในท้องถิ่น เช่น การจัดตั้งวิทยาลัยครู ทำให้เกิดการศึกษาเรื่องราวประเพณีพิธีกรรมในท้องถิ่นจากกลุ่มนักวิชาการท้องถิ่น ศึกษาประเพณีในท้องถิ่นของตน เช่น พระอริยานุวัตร สงวน โชติสุขรัตน์ สุริวงค์ พงษ์ไพบูลย์ ทำให้เรื่องราวของประเพณีพื้นบ้านได้รับการศึกษาเป็นอย่างมาก

ในช่วงทศวรรษ 2500 การที่รัฐให้ความสำคัญกับการปกครองที่ให้ความสำคัญกับชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และการเน้นพัฒนาในชนบท งานศึกษาเรื่องประเพณีในส่วนของการศึกษานักมีจำนวนมากขึ้น มีการรวบรวมเป็นงานเขียนเนื่องในโอกาสวาระสำคัญต่างๆ และงานศึกษาประเพณีในส่วนท้องถิ่น

งานศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรมที่ผ่านมามีข้อจำกัด คือเป็นงานศึกษาภายใต้ความหมายวัฒนธรรมแบบศิลปวัฒนธรรมที่เน้นการศึกษาในเชิงคุณค่า ศึกษารูปแบบทางความคิด จิตใจ และระบบคุณค่าที่แน่นอนตายตัวในสมัยใดสมัยหนึ่ง ไม่มีการเปลี่ยนแปลงไม่มีการเชื่อมต่อ ไม่มีลำดับไม่สอดคล้องกับที่เปลี่ยนแปลงไป ส่วนการศึกษาที่ให้ความสำคัญหมายวัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรมที่เน้นศึกษาวิถีชีวิตของชุมชน มองประเพณีพิธีกรรมที่สัมพันธ์กับสังคม(ชาติ ชุมชน ท้องถิ่น)มากขึ้น แต่งานศึกษาส่วนมากยังติดกับการศึกษาเชิงโครงสร้าง ตามแนวทางการศึกษาที่ใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์มาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ และการศึกษาที่เพิ่งจะเริ่มค้น คือ การศึกษาที่ให้ความสำคัญหมายวัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม ประเพณีพิธีกรรมมิใช่สิ่งศักดิ์สิทธิ์เกิดขึ้นและหยุดนิ่งโดยไม่สัมพันธ์กับสังคม หากแต่ประเพณีพิธีกรรมมีการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพสังคม นักสังคมศาสตร์และนักประวัติศาสตร์บางคนจึงศึกษาประเพณีพิธีกรรมที่เคลื่อนไหวสัมพันธ์กับระบบอื่นๆในสังคม

ประเด็นเนื้อหาการศึกษาเรื่องประเพณี พิธีกรรม

4.1 ประเพณีพิธีกรรมทั่วไป

การศึกษาประเพณีพิธีกรรมโดยทั่วไป มีเนื้อหาของประเพณีพิธีกรรมทั่วไปในภาพรวม ได้แก่ ประเพณีทั่วไป ประเพณีเฉพาะด้านเฉพาะเรื่อง ประเพณีของชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ เป็นการอธิบายถึงวิธีการปฏิบัติตามขนบธรรมเนียมประเพณี ในลักษณะการรวบรวมความรู้จากการบอกเล่า(การปฏิบัติ)ของคนรุ่นก่อนและจากเอกสารต่างๆ เพื่อเป็นความรู้และแบบแผนการปฏิบัติ บรรยายขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อห้าม ข้อนิยม ความเป็นอยู่ ซึ่งปรากฏทั้งในงานมานุษยวิทยา คติชน และวรรณคดี งานในลักษณะนี้จะแบ่งประเภทของประเพณีออกเป็นส่วนต่างๆ รวมถึงการศึกษาประเพณีพิธีกรรมในประเภทต่างๆเช่น ประเพณีพิธีกรรมในราชสำนัก ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต (การเกิด การตาย การบวช การแต่งงาน การปลูกเรือน) ประเพณีพิธีกรรมที่อยู่อาศัย ประเพณีพิธีกรรมการลัก ข้อห้ามต่างๆที่นับถือเป็นประเพณี และประเพณีพิธีกรรมการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์

งานรวบรวมประเพณีต่างๆ เช่น **ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ พ.ศ. 2466** เป็นงานรวบรวมมาจากงานเขียนซึ่งลงพิมพ์ในวชิรญาณ แบ่งการศึกษาเป็น 14 ภาค ได้แก่

ภาค 1 ลัทธิธรรมเนียมของราษฎร ของ หลวงผดุงแคว้นประจันต์ (จันทร์ อุดรนคร) กล่าวถึงประเพณีในอีสานในเดือนต่างๆ 12 เดือน และ ประเพณีการปกครอง

ภาค 2 ประเพณีการเลี้ยงลูก บวชนาคและการแต่งงาน ของ พระยาราชวรานุกูล และ สมเด็จพระสมมตอมรพันธุ์

ภาค 3 เรื่องการทำนาทำสวน โดย สมเด็จพระหลวงพิชิตปรีชากร และเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

ภาค 4 วิชาการแพทย์ไทย

ภาค 5 ว่าด้วยชาวป่าชาติต่างๆ โดย เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)

ภาค 6 ตำราเล่มหนึ่งในงานมหรสพ โดย พระองค์เจ้าโตสินี

ภาค 7 หมายรับสั่งและบัญชีโคมตราในการพระราชพิธีวิสาขบูชาในรัชกาลที่ 4

ภาค 8 พระราชพิธีจักรพรรดิราช และ พระราชพิธีอาพาธพินาศ

ภาค 9 เรื่องรับราชทูตอังกฤษครั้งแรกในรัชกาลที่ 4

ภาค 10 เรื่องตำรากระบวนเสด็จและกระบวนแห่แต่โบราณ

ภาค 11 ลักษณะการพระราชพิธีฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคล โดย กรมหมื่นสถิตย์ธำรงค์สวัสดิ์

ภาค 12 ลักษณะการพระราชพิธีโสกันต์ ในรัชกาลที่ 1

ภาค 13 ทำให้การสมณทูตด้วยประเพณีสงฆ์มณฑลในประเทศพม่า

ภาค 14 พิธีการราชาภิเษกสมเด็จพระเจ้าศรีสวัสดิ์พระเจ้ากรุงกัมพูชา

ประชุมเชิงขวัญ ของ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 พ.ศ. 2461 เป็นงานรวบรวมประเพณีการทำขวัญต่างๆทั้งในด้านการปฏิบัติและทำขวัญขวัญ และ **ปาฐกถาเรื่องประเพณีไทย** พ.ศ. 2483 สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 1 ได้ทรงจัดแบ่งประเพณีโดยใช้เกณฑ์ผู้ปฏิบัติประเพณีนั้นเป็นสำคัญ ประเพณีเป็น 3 ชนิด ได้แก่ ประเพณีส่วนบุคคล ประเพณีส่วนชุมชน ประเพณีส่วนรัฐบาล โดยแยกศึกษาเป็น 5 ตอน คือ ประเพณีการเกิด ประเพณีการศึกษา ประเพณีการทำมาหากิน ประเพณีการแต่งงาน ประเพณีการตาย แต่มิได้ให้รายละเอียดไว้มากนัก

งานเขียนในลักษณะเดียวกันแต่ศึกษาในรายละเอียดขั้นตอนในการปฏิบัติ โดยอาศัยข้อมูลจากการค้นคว้า การสัมภาษณ์จากผู้เฒ่าผู้แก่ จากประสบการณ์ เช่น งานเขียนของพระยาอนุมานราชธน ประกอบ โชติตระการ แปลก สนธิรักษ์ ประยูร สิทธิพันธุ์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังรวมถึงการรวบรวมประเพณีพิธีกรรมในด้านต่างๆไว้ด้วยกัน เช่น ประเพณีการเกิด ประเพณีการตาย ประเพณีการทำศพ เป็นต้น ที่สำคัญ ได้แก่ **เรื่องประเพณีไทย** ของ พระยาอนุมานราชธน พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2518 เป็นการรวบรวมเรียบเรียงขึ้นจากปาฐกถา ถำสอน และงานเขียนตั้งแต่ทศวรรษ 2490 งานชิ้นนี้ได้อธิบายความหมายและจัดแบ่งประเภทของประเพณีตามหลักการทางมานุษยวิทยา ประเพณีไทย หมายถึงนิสัยสังคมหรือพฤติกรรมของสังคมของชาวไทยที่กระทำซ้ำกันบ่อยๆจนเกิดเป็นความเคยชิน ตกทอดเป็นมรดกกันมาแต่สมัยก่อน ประเพณีมีความแตกต่างกันไปตามสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและสังคม ประเพณีมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงแก้ไขและเลิกได้เสมอ

ประเพณีมีสองระดับ คือ ประเพณีในภาพรวมและประเพณีในระดับท้องถิ่น แบ่งได้เป็น 3 ประเภท ได้แก่ 1.จารีตประเพณี (Mores) ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับศีลธรรม ซึ่งคนในสังคมถือว่าเป็นสิ่งที่มิทำแก่ส่วนรวม ถ้าใครฝ่าฝืนหรือดื้อไม่กระทำตามประเพณี ก็ถือว่าเป็นความผิดหรือความชั่ว 2.ขนบประเพณี (Institution) คือ ประเพณีที่วางไว้เป็นแบบแผนไว้โดยตรงหรือปริยายวางเป็นระเบียบพิธีการไว้บังคับ หรือ เป็นที่รู้กันเอง 3.ธรรมเนียมประเพณี (Convention) ประเพณีที่เกี่ยวกับเรื่องสามัญ การปฏิบัติตามประเพณีหรือไม่นั้นไม่มีผลในทางที่ผิดหรือถูก ธรรมเนียมประเพณีเป็นเรื่องของความนิยมและถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบต่อกันมาภายในหมู่คณะ เช่น กริยามารยาทในสังคมเป็นสิ่งที่กำหนดนิยมกันขึ้นเท่านั้น โดยยกตัวอย่างการศึกษาในรายละเอียดของประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีการแห่บั้งไฟ ประเพณีการจุดบั้งไฟ ในลักษณะของแบบแผนการปฏิบัติที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

งานศึกษาประเพณีพิธีกรรมของชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งเขียนขึ้นจากประสบการณ์ที่ได้สัมผัสกับชุมชนคนกลุ่มน้อยและงานศึกษาที่ใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์โดยเฉพาะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา เช่น เยี่ยมไทยอาหมสายเลือดของเรา ของ สังข์ พัธโนทัย กาเลหม่านไตของบรรจบ พันธุเมธา เป็นงานศึกษาในลักษณะของการไปเก็บข้อมูลกับชาวเขาโดยตรง ลักษณะเป็นการบรรยายวิถีชีวิตโดยทั่วไปของชาวเขา ลัวะเมืองน่าน ของ ชลธิรา สัตยาวัฒนา และงานวิทยานิพนธ์ทางมานุษยวิทยาและไทยศึกษาในส่วนภูมิภาค

4.2 ที่มาของประเพณีพิธีกรรม

การอธิบายที่มาของประเพณีพิธีกรรม มี 3 แนวทาง คือ

1. วัฒนธรรมอินเดียตามการเผยแพร่ของศาสนา
2. วัฒนธรรมดั้งเดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้
3. การผสมผสานวัฒนธรรมอินเดียและวัฒนธรรมดั้งเดิมในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การอธิบายรากฐานที่มาของประเพณีพิธีกรรมที่มาจากวัฒนธรรมอินเดีย เป็นการศึกษาในระยะเริ่มแรกและมีอิทธิพลอย่างมากต่องานศึกษาในสมัยต่อมา งานศึกษาตามแนวทางนี้ปรากฏให้เห็นบ้างแล้วใน พระราชพิธีสิบสองเดือน พระนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขนบประเพณีหรือวัฒนธรรมไทยมีรากฐานมาจากวัฒนธรรมอินเดีย และวัฒนธรรมดั้งเดิมซึ่งเกิดขึ้นจากพัฒนาการในบริเวณประเทศไทย แต่ไม่ได้ศึกษาในรายละเอียดถึงรากฐานที่มาจากประเพณีพิธีกรรม เนื้อหาแนวทางนี้เห็นชัดในงานศึกษาต่อมา งานศึกษาต่อมา เช่น *Siamese State Ceremonies* ของ กรอริช เวลส์ (Quaritch Wales) ก.ศ.1931 กรอริช เวลส์เข้ามารับราชการในเมืองไทยระหว่างช่วง พ.ศ.2467-2469 และได้เดินทางไปสหรัฐอเมริกาเพื่อทำการวิจัยเกี่ยวกับประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และทำการสำรวจผู้คนเมืองโบราณและสำรวจเส้นทางการค้าโบราณ เนื้อหาของงานศึกษาความเป็นมาและหน้าที่ของพิธีกรรมต่างๆจากหลักฐานหลายประเภท เช่น จารึก วรรณคดี และบันทึกของชาวต่างชาติ กล่าวถึงประวัติศาสตร์สังเขปเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยและพิจารณารายละเอียดของอิทธิพลวัฒนธรรมต่างชาติซึ่งไทยรับไว้ คือ อิทธิพลศาสนาฮินดูในสมัยอยุธยา อิทธิพลของศาสนาฮินดูมากขึ้น โดยเฉพาะเมื่อไทยดินธรรมได้ในปี พ.ศ. 1974 ซึ่งมีผลทำให้ได้รับความคิดเกี่ยวกับการปกครองและประเพณีมากขึ้น และมีส่วนต่อการสถาปนาสถาบันการปกครอง ได้แก่ พระราชพิธีราชาภิเษก เครื่องราชกกุธภัณฑ์ การสืบราชสมบัติ ประเพณีการถวายพระเพลิง ประเพณีการบูชากษัตริย์ ประเพณีเกี่ยวกับกษัตริย์ เช่น การเข้าเฝ้า การแสดง

ความจงรักภักดี งานวันเกิด ถิ่นางและความอุดมสมบูรณ์ ประเพณีการเพาะปลูก ได้แก่ ไล่ชิงช้า แรกนาขวัญ ประเพณีอื่นๆ เช่น ช้างเผือก จอมเปรียญ ลอยพระประทับ การบูชาเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ วัฒนธรรม และการจับไล่สิ่งไม่ดี เป็นต้น งานศึกษาเรื่อง ประเพณีการตั้งหลักเมือง ของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ พ.ศ. 2491 อธิบายว่าประเพณีการตั้งหลักเมืองในสยามมาจากวัฒนธรรมพราหมณ์ของอินเดีย นอกจากนี้ยังมีงานศึกษาในทำนองนี้ในงานของ จันทิพย์ กระแสสินธุ์ ชุนวิจิตรวาทการ

ส่วนที่เห็นว่า วัฒนธรรมประเพณีไทยมีรากฐานมาจาก วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิมในบริเวณประเทศไทย และการผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้ากับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย เป็นงานศึกษาที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ส่วนมากเป็นงานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา และภาษาศาสตร์ ศึกษาประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นจารีตที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา สะท้อนให้เห็นลักษณะวิถีชีวิตของชุมชน ประเพณีพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมที่ยังรักษาลักษณะดั้งเดิมของสังคมไทยไว้ได้ เนื่องจากพิธีกรรมถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ต้องเคารพ และดำรงรักษาไว้ให้ถูกต้องตามแบบแผนประเพณีแต่โบราณ พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติกระจายอยู่ทั่วไปในชุมชนชาติไทย เช่น ไทในรัฐอัสสัมของอินเดีย พม่า ลาว เวียดนาม งานศึกษาจึงเป็นการศึกษาเรื่องชนชาติไทยเป็นส่วนใหญ่โดยศึกษาผ่านประเพณีพิธีกรรมต่างๆ เช่น การฝังศพ การปลูกเรือน การสัก เป็นต้น เช่น

งานศึกษาเรื่อง *An Inventory of Non-Buddhist Supernatural Objects in a Central Thai Village* ของ เทกเตอร์ (Robert Bayard Textor) พ.ศ. 2503 ศึกษาประเพณีอันเนื่องมาจากกตีดั้งเดิมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คือ ความเชื่อเรื่องผีสามเทวดา งานศึกษาเรื่อง *"The Origin and Meaning of the Thai 'City Pillar' "* ของ เทอร์วิล (B.J.Terwiel) บทความตีพิมพ์ในวารสารสยามสมาคมเมื่อ พ.ศ. 2521 อธิบายว่า ประเพณีหลักเมืองเป็นประเพณีซึ่งมีพื้นฐานมาจากคติความเชื่อเรื่องผีของกลุ่มชาติพันธุ์ไท ความเชื่อนี้แพร่หลายบริเวณกนเขื่อนสายไทในลาว เวียดนาม ยูนาน เป็นความเชื่อพื้นบ้านที่สืบทอดกันมานาน และบทความเรื่อง *"The Tai of Assam and Ancient Tai Ritual "* อ.ศ. 1980 ศึกษาค้นคว้าพิธีกรรม ความเชื่อของชนชาติไทกลุ่มต่างๆ ทั้ง อาหม ก่าตี พ่าห์แก่ คำยาง ตูรง (ในรัฐอัสสัมของอินเดีย) ไทลื้อ ไทฉาน ไทแดง ไทดำ และไทขาว โดยสังเกตดูพิธีกรรมที่ยังสืบทอดและถือปฏิบัติกันอยู่ ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ยังเหลือตกทอดของวัฒนธรรมไทโบราณในเขตชนบท และยังไม่ถูกอิทธิพลจากภายนอกครอบงำ หลักฐานที่ใช้ใน

การศึกษา เก็บข้อมูลจากการสังเกตและพูดคุย ไม่เน้นการศึกษาจากเอกสารโบราณ เพราะพิธีกรรม เป็นสิ่งที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมดั้งเดิมไว้ได้ เนื่องจากพิธีกรรมเป็นเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ ชุมชน สืบทอดอนุรักษ์ของเดิมไว้ไม่ดัดแปลงหรือมีการปรับเปลี่ยนรวดเร็วเหมือนวัฒนธรรมด้านอื่นๆ และกลุ่มไทอาหมเป็นกลุ่มที่ยังคงรักษาวัฒนธรรมเดิมไว้อยู่เนื่องจากยังไม่ได้รับอิทธิพลจากภายนอก เช่น พิธีกรรมการศพ พิธีกรรมในการทำนาย งานศึกษาเรื่องใจบ้านใจเมืองและใจคน: ปัญหาการสืบสาวกำหนดและเอกลักษณ์ไทยของชลธิรา สัตยวิวัฒนา ในหนังสือชื่อคนไทยเดิมไม่ได้ อยู่ที่พ.ศ. 2533 สรุปว่าประเพณีหลักเมืองมาจากวัฒนธรรมน้ำเต้า ซึ่งมาจากการผสมผสานความ เชื่อดั้งเดิมระหว่างกลุ่มวัฒนธรรมกลุ่มชนที่ใช้ภาษาออสโตรเอเชียติก (มอญ-เขมร) กับกลุ่มชาติพันธุ์ไทซึ่งปรากฏในรูปของประเพณีเกี่ยวกับ “ใจบ้าน” และพัฒนามาจนเป็นประเพณี “หลักเมือง” ในสังคมไทย

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และเรณู คำนวณศิลป์ ศึกษาเรื่อง ความเชื่อและพิธีกรรมของชาว ไทอาหม พ.ศ. 2528 ศึกษาพงศาวดารเก่าของไทอาหม(อาหมโบราณจิ)ซึ่งบันทึกเมื่อ พ.ศ. 1171 หรือค.ศ.1228 ซึ่งไม่มีคำเกี่ยวกับพุทธศาสนา ความเชื่อที่สำคัญคือ ความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติและผี และได้ศึกษาพิธีกรรมเกี่ยวกับผีของชาวไทอาหม ได้แก่ การสังเวช การฝังศพ พิธีเรียกขวัญ แม้ไทอาหมได้รับและผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมกับศาสนาฮินดูแล้ว แต่ไทอาหมยังคงรักษาความเชื่อดั้งเดิมไว้ได้ เช่น การทำนายโดยวิธีการดูขาไก่ โดยใช้ไก่ที่ยังเป็นๆวางเรียงกันบนร้าน อามันต์ หักคอไก่ และเมื่อกระดูกออกจากส่วนขาใช้ไม้ไผ่เหลาเสียบลงไปในรูที่กระดูก แล้วทำนายไปตามตำรา

งานวิจัยเรื่อง สงกรานต์ใน 5 ประเทศ : การเปรียบเทียบทาง วัฒนธรรม เป็นงานที่ศึกษาประเพณีสงกรานต์ในแต่ละประเทศ คือ ล้านนา ลาว สิบสองปันนา พม่า กัมพูชาโดยนักวิชาการของแต่ละประเทศ อธิบายเทศกาลการ“สาดน้ำ”และตำนานการสาดน้ำของชนชาติไท ตำนานสงกรานต์ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย เรื่องท้าวบิลพรหมกับลูกสาวทั้ง 7 คน ที่ต้องยกบาตรรองศรีษะของท้าวบิลพรหมไม่ให้ตกถึงพื้น มิฉะนั้นจะเกิดไฟไหม้ และมักมีการทำนายพยากรณ์เรื่องน้ำฝน พิษพันธ์ัญญาหารในแต่ละปี ตามตำนานล้านนา สิบสองปันนา เชียงตุง เรียกท้าวบิลพรหม ว่า “พระยาวัน” เรียกวันเถลิงศกใหม่ ว่า “วันพระยาวัน” (15 เมษายน) เรียกวันที่ 13 เมษายน ว่า วันสังขารล่อง เชื่อว่านุ่งสังขาร ย่ำสังขาร นุ่งผ้าสีแดงล่องแพไปตามน้ำเป็นตัวแทนของความไม่ศิขับล่องออกไปกับนุ่งสังขาร ย่ำสังขาร ในวันปีใหม่ซึ่งมักจะมีการค้าหัวผู้ใหญ่ ทำบุญตักบาตรและก่อเจดีย์ทราย

วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์ ศึกษางานวิจัยเรื่องวิวัฒนาการพิธีทำขวัญของคนไทย พ.ศ. 2532 เป็นการศึกษาเปรียบเทียบในเชิงภาษาศาสตร์ ผลการศึกษาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญเป็นมรดกคำที่ตกทอดมาในภาษาตระกูลไท โดยศึกษาจากคำ “ขวัญ” และ บทเรียกขวัญ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมในหมู่ชนชาติไท หลักฐานที่ใช้ในการศึกษา ภาษาในตระกูลไท

งานศึกษาเหล่านี้เป็นงานศึกษาด้านานและประเพณี(แบบแผนการปฏิบัติ)ข้ามวัฒนธรรม แต่เป็นการศึกษาที่แยกกันยังไม่เห็นภาพรวม(ส่วนร่วมและส่วนต่าง)ในวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มที่ละเอียดลึกซึ้งให้ครบทุกกลุ่ม

4.8 บทบาทและหน้าที่ของประเพณี

ประเพณีพิธีกรรมเป็นจารีตมีหน้าที่สำคัญ ในการรักษาเสถียรภาพและความสัมพันธ์ทางโครงสร้างในสังคม ทั้งในระดับรัฐและชุมชนในท้องถิ่น รัฐและผู้ปกครองสถาปนา รักษาและถ่ายทอด เพื่อเป็นสื่อที่รัฐและผู้ปกครอง ชุมชนรักษาความสัมพันธ์ในชุมชน เช่น

Siamese State Ceremonies ของ ควอริทช์ เวลส์ (Quaritch Wales) ค.ศ.1931 งานศึกษาเรื่องโครงการแข่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ของ จิตร ภูมิศักดิ์ พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2508 ศึกษาพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาโดยการวิเคราะห์จากวรรณกรรมโครงการแข่งน้ำซึ่งเป็นคำแข่งน้ำฉบับต่างๆ โดยการวิเคราะห์ให้เห็นถึงที่มาและหน้าที่ในสังคม ซึ่งเป็นลักษณะประเพณีดั้งเดิมในสังคม บทความเรื่อง“ลิลิตโครงการแข่งน้ำและพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา” ของ สุเนตร ชุตินทรานนท์ พ.ศ. 2522 ศึกษาประวัติความเป็นมาของโครงการแข่งน้ำพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาและบทบาทของพิธีดังกล่าวในการปกครอง

งานศึกษาทางด้านมานุษยวิทยา เช่น งานวิจัยเรื่องการศึกษาความเชื่อเรื่องผีปู่ตาในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2511 ของ สุเทพ สุนทรภัสส์ ศึกษาความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับสถาบันทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม ซึ่งถูกใช้ในการควบคุมพฤติกรรมคนในสังคมและเสริมสร้างความมั่นคงทางจิตใจ งานศึกษาเรื่อง Matrilineal Descent Groups and Spirit :Cults of Thai Yuan ค.ศ 1972 และ People of the Same Spirit : Local Matrikin Groups and their Cults ค.ศ. 1984 ของ Andrew Turton ศึกษาความเชื่อพิธีกรรมวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างของระบบเครือญาติกับความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษที่สืบทอดจากฝ่ายมารดา งานศึกษาเรื่อง ผีเจ้านาย พ.ศ. 2526 ของ ฉลาดชาย รมิตานนท์ ศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผีและการเข้าทรงในสังคมเชิงใหม่จากประเพณีการนับถือผีเจ้านาย ซึ่งมีการจัดสถานภาพและลำดับชั้นของผีและเจ้าความเชื่อและพิธีกรรมนี้แสดงถึงการแบ่งแยกหน้าที่และระบบโครงสร้าง ซึ่งเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคมนั่นเอง

ส่วนที่ III. ประเมินและวิเคราะห์แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม : ความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

การศึกษาเรื่องราวของความเชื่อในเรื่องความเชื่อดั้งเดิมไม่ได้รับความสนใจศึกษาจากชนชั้นนำสยามมาตั้งแต่เริ่มแรก เพราะผู้ปกครองเห็นว่าความเชื่อดั้งเดิมเป็นเครื่องแสดงถึงความไม่ศิวิไลซ์แบบตะวันตกจึงไม่ปรากฏงานเขียนในเรื่องนี้ในช่วงก่อนทศวรรษ 2490 เมื่อการศึกษาขยายตัวในศาสตร์แขนงวิชาต่างๆ โดยเฉพาะความรู้ในทางสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มีงานศึกษาที่ศึกษาเรื่องของความเชื่อดั้งเดิม งานศึกษาเหล่านี้เป็นงานที่อธิบายความเชื่อดั้งเดิมที่เริ่มมีมาในอดีต ยังคงอยู่และมีส่วนกำหนดพฤติกรรมของสังคมปัจจุบัน จึงมีลักษณะเป็นความเชื่อที่หยุคนึงขาดการเคลื่อนไหว ความรู้ในเรื่องความเชื่อดั้งเดิมจึงยังไม่ชัดเจนและมีช่องว่างในเนื้อหาในการศึกษาอยู่มาก และที่สำคัญการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในเรื่องนี้โดยตรงยังไม่เกิดขึ้น

การศึกษาเรื่องศาสนาซึ่งเป็นความเชื่อที่เป็นระบบและมีองค์กรที่ชัดเจน ผู้ปกครองให้ความสำคัญกับการศึกษาเรื่องราวของพุทธศาสนาโดยตลอด เพราะศาสนาพุทธเป็นศาสนาของ รัฐ ไทยนับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ได้พยายามปรับความรู้ทางศาสนาเป็นความรู้ที่อธิบายได้อย่างเป็นเหตุเป็นผลและแสดงความเป็นชาติที่มีอารยธรรมที่ศิวิไลซ์ได้ งานศึกษาประวัติศาสตร์จึงมีมาแต่แรกเริ่มของจารีตการเขียนประวัติศาสตร์จารีตใหม่ที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมตะวันตก แต่งานเหล่านั้นก็เกินไปเพื่อตอบสนองรัฐและผู้ปกครอง เพื่อทำความเข้าใจกับความเป็นมาของรัฐไทย ประวัติศาสตร์มีลักษณะที่มาของพุทธศาสนาเป็นเรื่องราวพุทธประวัติ การเข้ามาและเผยแผ่พุทธศาสนา และศิลปะเนื่องในพุทธศาสนา จนกระทั่งมีการขยายตัวทางการศึกษาโดยเฉพาะการศึกษาการใช้แนวคิดทางสังคมศาสตร์มาช่วยเป็นแนวทางในการศึกษา มีการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างศาสนากับสังคม ศาสนากับรัฐ ในด้านการสถาปนาอำนาจ การรักษาอำนาจ การบริหารการปกครอง พัฒนาการขององค์กรสงฆ์ในสมัยต่างๆ บทบาทและหน้าที่ในการควบคุมชุมชน และกำหนดพฤติกรรมของสังคม

การศึกษาประวัติศาสตร์เรื่องค่านิยมมีอยู่จำนวนไม่มากนัก และส่วนมากมิได้เป็นงานศึกษาเรื่องค่านิยมนั้นๆ โดยตรง งานศึกษาที่มีบทบาทในระยะเริ่มแรกมาจากการศึกษาทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา และงานศึกษาค่านิยมที่เน้นคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งงานศึกษาส่วนมากมักศึกษาควบคู่กับเรื่องโลกทัศน์ เรื่องราวเนื้อหาการศึกษาค่านิยมจึงเน้นที่บทบาทในการควบคุมสังคม รากฐานที่มาของค่านิยมในสังคมไทย ค่านิยมพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ค่านิยมมีการศึกษาในลักษณะที่แทรกอยู่กับการศึกษาประวัติศาสตร์สังคม ซึ่งศึกษาเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงสังคม

จารีตสู่สังคมสมัยใหม่ โดยศึกษาผ่านกิจกรรม องค์กรหรือสถาบันต่างๆ เช่น การศึกษา การประกวดนางสาวไทย บทบาทของผู้นำ เป็นต้น ซึ่งก็มีงานศึกษาอยู่เป็นจำนวนมาก

การศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรม งานศึกษาเขียนเกี่ยวกับประเพณีพิธีกรรมมีมาตั้งแต่เริ่มแรกของการเขียนงานประวัติศาสตร์สมัยใหม่ งานเขียนนี้มีลักษณะเป็นงานรวบรวมแบบแผนการปฏิบัติทางขนบธรรมเนียมประเพณีของรัฐและราชสำนัก ซึ่งมีนัยของวัฒนธรรมที่แสดงถึงความเป็นชาติที่เก่าแก่และเจริญก้าวหน้า เนื้อหาการศึกษาจึงศึกษาประเพณีทั่วไปในเชิงคุณค่าและที่มาของวัฒนธรรมไทย การขยายตัวทางการศึกษาโดยเฉพาะทางด้านมนุษยวิทยาและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ศึกษาประเพณีพิธีกรรมซึ่งเป็นวิถีชีวิตของชุมชน เนื้อหาการศึกษาบทบาทของประเพณีพิธีกรรมในสังคมเน้นประเพณีพิธีกรรมในชุมชนท้องถิ่น

หากพิจารณาโดยภาพรวมแล้ว งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมนั้น หัวข้อเหล่านี้มีแนวทางการศึกษาจำกัดภายใต้การให้ความหมายวัฒนธรรมและความรู้ในศาสตร์สาขาวิชาต่างๆ การศึกษามีพัฒนาการและข้อจำกัดภายใต้กรอบการให้ความหมายวัฒนธรรมแบบศิลปวัฒนธรรมซึ่งเน้นการศึกษาในเชิงคุณค่า วัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรมซึ่งเน้นวิถีชีวิตของชุมชน และวัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรมซึ่งเน้นการเคลื่อนไหวของระบบต่างๆในสังคม โดยที่การให้ความหมายวัฒนธรรมแบบแรกและแบบที่สองมีอิทธิพลต่อการศึกษามาก่อนและเป็นเวลานาน ขณะที่การให้ความหมายในแบบที่สามเพิ่งจะเริ่มต้นมีการศึกษาจำนวนไม่มากนัก เนื้อหาการศึกษาเท่าที่ผ่านมาจึงค่อนข้างจำกัดอยู่ในเรื่องของการอธิบายแบบแผนการปฏิบัติ แหล่งที่มาและการรับวัฒนธรรม บทบาทหน้าที่และรายละเอียดของวัฒนธรรมนั้นๆ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมที่ผ่านมา ส่วนมากจึงเป็นวัฒนธรรมที่แยกออกเป็นส่วนๆ หยัดนึ่งขาดการเคลื่อนไหวและไม่สัมพันธ์กับสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา

ประวัติวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์วัฒนธรรม

การศึกษาเรื่องราววัฒนธรรมในอดีตในสังคมไทย เกิดขึ้นและเปลี่ยนแปลงภายใต้บริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละช่วงเวลา รัฐและผู้ปกครองของไทยให้ความสำคัญกับเรื่องราวทางวัฒนธรรมมาโดยตลอด การศึกษาเรื่องราวในอดีตของวัฒนธรรมในสังคมไทยแต่เริ่มแรกจึงอยู่ภายใต้การรับรู้และให้ความหมายวัฒนธรรมโดยผู้ปกครอง ซึ่งให้ความหมายวัฒนธรรมในเชิงคุณค่า ขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงามมาแต่โบราณ มีนัยแสดงความเจริญ ความก้าวหน้า การศึกษาเรื่องราวของวัฒนธรรมจึงเน้นศึกษาเพียงสิ่งที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ ศิลปะ ขนบธรรมเนียม

ประเพณี และคุณค่าที่ได้รับจากศิลปวัฒนธรรมนั้นเป็นสำคัญ แนวทางนี้มีอิทธิพลต่อการเขียนมาโดยตลอด อาจเรียกแนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์ได้ว่าเป็นการศึกษาวัฒนธรรมเชิงประวัติศาสตร์ หรือ “ประวัติศาสตร์(ศาสตร์)วัฒนธรรม”

ความสนใจและงานศึกษานี้อยู่ในกระแสของการศึกษาประวัติศาสตร์ในจารีตใหม่ซึ่งได้รับอิทธิพลจากตะวันตก ซึ่งเน้นให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ที่พิสูจน์ได้และเป็นข้อเท็จจริงที่สามารถตรวจสอบ งานเขียนประวัติศาสตร์จึงให้ความสำคัญกับตัวบุคคลเพราะการกระทำของตัวบุคคลที่สามารถตรวจสอบได้ทำให้ประวัติศาสตร์เน้นเรื่องราวของสถาบันและตัวบุคคลในลักษณะ “มหานรณ” ศึกษาประวัติศาสตร์จากศูนย์กลางก็รัฐและกษัตริย์และผู้นำซึ่งเน้นศึกษาโครงสร้างทางการเมืองการปกครองและเรื่องราวทางวัฒนธรรม เพื่ออธิบายอำนาจของศูนย์กลางการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมจึงเน้นเรื่องราววัฒนธรรมของราชสำนักและวัฒนธรรมทางการเมืองการปกครอง เนื้อหาการศึกษานั้นเรื่องราวทางการเมือง ศึกษาศิลปขนบธรรมเนียมประเพณี เพื่อสืบย้อนอดีตของชาติไทยกลับไปในอดีตที่ยาวไกลเช่น ประวัติสถาบันกษัตริย์และการปกครองในรูปทงศาควร ประวัติศาสนาในรูปตำนาน ประวัติขนบธรรมเนียมโบราณ เป็นต้น

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมทางด้านความเชื่อ ศาสนา ก่านิยม ประเพณีพิธีกรรมถูกนำเสนอเพียงแง่มุมเดียว คือ เน้นวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมและแง่มุมของรัฐหรือผู้ปกครองเป็นสำคัญ โดยเน้นศึกษาหรือละเอียดที่จะศึกษาในบางเรื่องบางประเด็นภายใต้กรอบการให้ความหมายวัฒนธรรมในแบบหนึ่ง เมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงในวงการศึกษาไทยในช่วงทศวรรษ 2490-2500 มีงานศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมมากขึ้นจากหลายสาขาวิชาทางด้านสังคมศาสตร์

ความรู้และงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมในช่วงนี้ส่วนมาก เป็นงานศึกษาที่ใช้แนวคิดทางด้านสังคมศาสตร์มาช่วยในการวิเคราะห์เป็นแนวทางการศึกษา โดยเฉพาะสายสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา โดยศึกษาสังคมในปัจจุบัน จึงมีข้อจำกัดในการย้อนกลับไปในสังคมอดีต มีงานศึกษาทางด้านสังคมวิทยาและมานุษยวิทยาที่ตระหนักถึงมิติของเวลาและบริบททางสังคมปรากฏอยู่ในระดับต่างๆกัน ตั้งแต่การกล่าวถึงเพียงประวัติของชุมชน หมู่บ้าน ซึ่งมีจารีตแบบแผนประเพณีวิถีชีวิตของชุมชน เวลาที่รับและถ่ายทอดวัฒนธรรมหรือที่กล่าวถึงดำรงอยู่ขณะนั้น วัฒนธรรมกับการเปลี่ยนแปลงสังคม จนถึงกำหนดพัฒนาการของรัฐจากการบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรม และการเคลื่อนไหวทางวัฒนธรรม

งานศึกษาทางด้านคติชนวิทยา²⁷ มีลักษณะการศึกษานับการศึกษาตัวบทจากเอกสาร คำนาน นิทาน เพลงซึ่งเป็นบันทึกเรื่องราวของชุมชน เป็นงานรวบรวม ปรวรรต วิเคราะห์วรรณกรรมแต่ละเรื่องหรือเปรียบเทียบวรรณกรรมท้องถิ่น งานศึกษาทางด้านคติชนวิทยาที่มีการใช้มิติทางประวัติศาสตร์ มีปรากฏในลักษณะของการเกริ่นนำประวัติของชุมชน ไม่มีมิติทางเวลา อาจมีเพียงเวลาที่ผลิตรายการขึ้นนั้นๆ

งานที่สำคัญอีกสาขา คือ ทางด้านโบราณคดี ซึ่งเป็นแกนของการศึกษาประวัติศาสตร์ ในสังคมไทยตั้งแต่แรกเริ่มซึ่งอาจเรียกได้ว่าเป็นประวัติโบราณคดีหรือประวัติศาสตร์วัฒนธรรม²⁸ การศึกษาทางด้านโบราณคดี ศึกษารูปแบบทางศิลปะหรือคติที่อยู่เบื้องหลังงานศิลปะที่สืบกลับไป ถึงต้นแบบของศิลปะคือศิลปวัฒนธรรมอินเดีย งานศึกษานี้จึงอยู่ในกรอบของการศึกษาแหล่งที่มา ของวัฒนธรรมและผูกคติดกับพัฒนาของรัฐ ขณะที่การศึกษาโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์นั้น ความรู้ทางด้านโบราณคดีก่อนประวัติศาสตร์ ทำให้เกิดการศึกษาประวัติศาสตร์โบราณมากขึ้นและได้เห็นพัฒนาการสังคมจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ พัฒนาการของวัฒนธรรมจึงเกิดขึ้นภายในบริเวณ ดินแดนแหลมทองนี้เอง

การศึกษาวัฒนธรรมในสาขาวิชาความรู้ต่างๆ ที่ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ตั้งแต่ ทศวรรษ 2490 จึงเป็นการศึกษาที่ให้ข้อมูลทางวัฒนธรรมจำนวนมาก มีลักษณะเป็นงานศึกษา ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในความหมายศิลปวัฒนธรรมและสังคมวัฒนธรรมมากกว่า

งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในลักษณะการเคลื่อนไหวหรือ “ชีวิตวัฒนธรรม” เกิดขึ้นในปลายทศวรรษ 2520 ในงานศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ธิดา สารยา และศรีศักร วัลลิโภดม อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่มองวัฒนธรรมในบริบทของสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงและ ศึกษาประวัติศาสตร์ที่เน้นมิติทางวัฒนธรรม หรือมานุษยวิทยาในมิติประวัติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมตามความเข้าใจในความหมายของวัฒนธรรมในปัจจุบันเริ่มต้นขึ้น ในลักษณะของ ประวัติศาสตร์ความคิดและประวัติศาสตร์สังคมสมัยโบราณ

งานศึกษาประวัติศาสตร์ที่มีมุมมองทางด้านวัฒนธรรมในความหมายวิถีชีวิตของ ชุมชนและระบบความสัมพันธ์ของหน่วยต่างๆ ในสังคม เกิดขึ้นภายใต้กระแสของการให้ความสำคัญ กับสามัญชน สังคม ท้องถิ่นและภูมิปัญญา และการมองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม

²⁷ ศิราพร จิตะฐาน. การประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “แนวทางการวิเคราะห์คติชนชาวบ้าน” (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2534)

²⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม. รอยต่อทางโบราณคดีจากความทรงจำ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, มปป.)

ธรรมและวัฒนธรรมในทศวรรษ 2510 นับตั้งแต่งานศึกษาของ จิตร ภูมิศักดิ์ ขจร สุขพานิช ชัย เรื่องศิลป์ ซึ่งมองเห็นสามัญชนในประวัติศาสตร์ในงานโฉมหน้าศักดินาไทย สังคมไทยลุ่มแม่น้ำ เจ้าพระยา ฐานันดรไพร่ และประวัติศาสตร์สังคมไทยสมัยพุทธศตวรรษที่ 25 งานศึกษาประวัติศาสตร์เหล่านี้มีเรื่องราวของวัฒนธรรมโดยเฉพาะวัฒนธรรมในส่วน of สามัญชนอยู่

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชัดเจนขึ้นในงานศึกษาในทศวรรษ 2520 ได้แก่ งานศึกษาของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ เรื่องวัฒนธรรมกลุมที่กับวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พ.ศ. 2525 รวมถึงงานศึกษาเรื่องวัฒนธรรมซึ่งนำเสนอในรูปแบบบทความตั้งแต่ พ.ศ. 2528 งานศึกษาของธิดา สารเยา เรื่องการศึกษาสังคมสมัยอยุธยา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น พ.ศ. 2529 ซึ่งเป็นงานเขียนและงานรวบรวมบทความที่เสนอในที่ประชุมสัมมนาตามที่แตกต่างกัน ในช่วงปี พ.ศ. 2522-2528 และกว่าจะเป็นคนไทย (ศรี)ทวารวดี ของ ธิดา สารเยา ซึ่งมองวัฒนธรรมในภาพรวมจากเบื้องล่าง มีการเปลี่ยนแปลงและเป็นพลังขับเคลื่อนทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ รวมถึงงานศึกษาในรูปสารคดีแนะนำเมืองต่างๆ ที่พยายามมองการกำเนิดและพัฒนาการของเมืองในลักษณะของการบูรณาการทางสังคมและวัฒนธรรม

อย่างไรก็ตาม งานศึกษาตามแนวทางข้างต้นถือได้ว่าเป็นงานบุกเบิกในวงวิชาการประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นการมองในภาพรวมของวัฒนธรรม ที่เกิดจากการใช้หลักฐานด้วยมุมมองใหม่ ที่เข้าใจความคิดที่อยู่เบื้องหลังการใช้หลักฐาน เช่น การใช้วรรณกรรม คำนาน หลักฐานทางโบราณคดี แต่ความรู้ความเข้าใจประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมยังไม่ชัดเจนและยังขาดความรู้ในเรื่องนี้อย่างมาก ทั้งนี้เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ส่วนมากยังคงตกอยู่ภายใต้การศึกษาประวัติศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่ให้ความสำคัญและเคร่งครัดกับการใช้หลักฐาน การศึกษาที่ผ่านมาจึงให้ความสำคัญกับหลักฐานทางราชการ เช่น พงศาวดาร เอกสารราชการ กฎหมาย ภาพอดีตสังคมที่ได้จึงจำกัด ขณะที่การทำความเข้าใจเรื่องราวของสังคมเรียกร้องข้อมูลที่มากกว่าเดิม ซึ่งหาไม่ได้จากการใช้หลักฐานด้วยมุมมองแบบเดิม และจำกัดอยู่ที่หลักฐานเดิมๆ ที่เคยใช้ ยังมีข้อมูลจากหลักฐานที่ได้มาจากการศึกษาในสาขาวิชาแขนงอื่นๆ เช่น คำนานท้องถิ่น วรรณกรรม คติชาวบ้าน คำบอกเล่า ประเพณี พิธีกรรม เป็นต้น การใช้หลักฐานจึงต้องขยายประเภทของหลักฐาน ด้วยการแสวงหาและใช้มุมมองหลักฐานใหม่

การทำความเข้าใจกับอดีตสังคมยังเป็นภาระหน้าที่ของนักประวัติศาสตร์ที่ต้องทำอีกมากเพื่อรับรู้และสร้างความเข้าใจภาพอดีตสังคมที่ผ่านมาอย่างที่เป็นจริง เข้าใจการดำรงอยู่ของสังคมปัจจุบันอย่างถูกต้อง และหาแนวทางก้าวเดินของสังคมในอนาคตได้อย่างเหมาะสม

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมกับการพัฒนา

การหันกลับมาให้ความสำคัญกับวัฒนธรรมในมิติของ “วัฒนธรรมชุมชน” “วัฒนธรรมพื้นบ้าน” “ภูมิปัญญาชาวบ้าน” เพื่อการพัฒนาแบบยั่งยืน²⁹ นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 ถึงปัจจุบัน เพราะพบว่าปัญหาในปัจจุบันเกิดจากการพัฒนาที่ห่างไกลจากวิถีชีวิตเดิม และเมื่อจะทำความเข้าใจสังคมก็ไม่มีความรู้ความเข้าใจสังคมดีพอ ทำให้ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมเป็นประเด็นที่อยู่ในความสนใจและหาแนวทางในการศึกษาทำความเข้าใจ พลังทางด้านวัฒนธรรม (ระบบความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสภาพแวดล้อม) เป็นพลังสำคัญในการขับเคลื่อนเปลี่ยนแปลงทิศทางของสังคมในอดีตสู่ปัจจุบันและอนาคต วัฒนธรรมจึงมิใช่เรื่องของศิลปะ และมีวัฒนธรรมในเชิงคุณค่า แต่ควรเป็น “ชีวิตวัฒนธรรม”³⁰

ในปัจจุบันกระแสของการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมกำลังเริ่มต้นและดำเนินการอย่างจริงจังอีกครั้งเพื่อหาคำตอบให้กับสังคม โดยกลุ่มนักวิชาการต่างสาขากันแต่มุ่งศึกษาในเรื่องเดียวกัน อาทิ ศรีศักร วัลลิโภดม นิธิ เอียวศรีวงศ์ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และอนันต์ กาญจนพันธุ์ ซึ่งพยายามศึกษาวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหว

ศรีศักร วัลลิโภดม นักมานุษยวิทยาและโบราณคดีซึ่งศึกษาประวัติศาสตร์ได้อย่างลึกซึ้งเสนอถามถึงและศึกษาเรื่องราวทางวัฒนธรรมในอดีตที่ชัดเจน โดยศึกษาพัฒนาการของสังคมบนพื้นฐานของการปรับตัวของวัฒนธรรมการผลิตภายใต้บริบทของสภาพแวดล้อมและระบบนิเวศด้วยการสร้างคติความเชื่อขึ้นมาเพื่อใช้เป็นพลังในการเปลี่ยนแปลงและผสมผสานกับวัฒนธรรมต่างถิ่นอยู่ตลอดเวลา จนสามารถวิวัฒนาการมาได้อย่างต่อเนื่อง โดยการสังเคราะห์ภาคคติความเชื่อของยุคต่างๆจากวัฒนธรรมการผลิต ประเพณีและศิลปะของกลุ่มชน ตามที่ปรากฏอยู่ในหลักฐานทางโบราณคดี ดำเนิน จารึกและเอกสารจำนวนมาก เพื่ออธิบายพัฒนาการของชุมชนจนถึงการก่อตัวเป็นรับ ในแอ่งอารยธรรมอีสาน พ.ศ. 2533 ซึ่งเป็นงานรวบรวมงานศึกษาซึ่งเผยแพร่ในบทความตั้งแต่ในช่วงปี พ.ศ. 2523 - 2533 ปฏิเสธไม่ได้ว่าร่วมกันทางชนชาติในประวัติศาสตร์ของชุมชนต่างๆในภาคอีสาน เพราะแต่ละชุมชนล้วนวิวัฒนาการมาจากการผสมผสานกันทางวัฒนธรรม

²⁹ ประเวศ วชิ. “วัฒนธรรมกับการพัฒนา” เอกสารเพื่อการเผยแพร่เนื่องในปีวัฒนธรรมกับการพัฒนา พ.ศ. 2538. (กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, 2538) และเอกวิทย์ ฌ ถาวร, ภูมิปัญญาชาวบ้านสู่ภูมิภาค : วิถีชีวิตและกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านไทย (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยอัสสัมชัญศึกษา, 2540) หน้า 6-12.

³⁰ ศรีศักร วัลลิโภดม, ร้อยต่อโบราณคดีจากถ้ำทรงจำ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมื่อโบราณ)

ธรรมตั้งแต่เริ่มแรก ภายได้เงื่อนไขของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แตกต่างกัน จากชุมชนเล็กๆ จนกลายเป็นรัฐขนาดใหญ่ กระบวนการดังกล่าวเกิดขึ้นในหลายพื้นที่พร้อมๆ กัน ทำให้เกิดชุมชนขึ้นอย่างหลากหลาย สยามประเทศ พ.ศ. 2534 อธิบายพัฒนาการของสยามประเทศว่าเกิดจากกระบวนการคลี่คลายทางวัฒนธรรมอันเป็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เป็นกลุ่มชนหรือสังคมกับดินแดนและสภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม โดยเริ่มตั้งแต่การตั้งถิ่นฐานเป็นบ้านเมืองจนเกิดเป็นรัฐเป็นอาณาจักร และในที่สุดก็เป็นประเทศชาติดังที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน และค้นหาคติชาติไทย เป็นงานรวบรวมงานเขียนเกี่ยวกับพัฒนาการของเมืองโบราณ ซึ่งเขียนระหว่างพ.ศ. 2517-2536

งานนำเสนอความคิดในการศึกษาวัฒนธรรมของ ศรีศักร วัลลิโภดม ปรากฏอยู่เสมอๆ ในวงวิชาการ ว่าการศึกษาวัฒนธรรมต้องศึกษาวัฒนธรรมจากเบื้องล่างและศึกษา “ชีวิตวัฒนธรรม” ที่เด่นชัดปรากฏในงานศึกษาของคณะศึกษาประกอบการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์พื้นบ้านที่กาญจนบุรี นครสวรรค์และสมุทรสงคราม ซึ่งมีจุดเด่นในการเป็นแหล่งชุมชนโบราณที่ไขไปสู่ความเข้าใจพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของบ้านเมือง ได้แก่ ชุมน้ำแม่กลอง : พัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม พ.ศ. 2535 สังคมและวัฒนธรรมอันแดนเมืองแรกเริ่มในลุ่มลพบุรี-ปากสัก พ.ศ. 2539 และ สังคมและวัฒนธรรมชุมชนเขยี่สาร์ 2539 ความสำคัญของงานวิจัยศึกษาอยู่ที่การรักษาความรู้ที่เกิดขึ้นจากท้องถิ่นโดยตรง พิพิธภัณฑ์มิใช่เพื่อการแสดงโบราณวัตถุทางโบราณคดีที่เป็นเรื่องทางศิลปกรรม หากต้องเป็นวิถีชีวิตของชุมชนทำให้ชุมชนรู้จักบ้านเกิดของตนเองและพัฒนาให้เป็นชุมชนที่ราบรื่นในปัจจุบันและอนาคตได้

นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญเรื่องราวทางวัฒนธรรม เห็นว่าวัฒนธรรมซึ่งเป็นองค์รวมไม่ได้เป็นสิ่งที่หยุดนิ่งมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงในส่วนใดส่วนหนึ่งของระบบเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา เมื่อส่วนหนึ่งเปลี่ยนไปส่วนที่เหลือก็ต้องปรับตัวตามไปด้วย³¹ ดังนั้นงานของนิธิจึงเห็นว่าประเพณีพิธีกรรมปรับเปลี่ยนอยู่เสมอตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม มิใช่เป็นวัฒนธรรมที่มีรากเหง้าที่บริสุทธิ์ไม่เปลี่ยนแปลง ดังนั้นการทำความเข้าใจจึงต้องเข้าใจสภาพสังคมที่อยู่รอบประเพณีพิธีกรรมนั้นๆ นั่นคือการให้ความสำคัญกับความคิดที่อยู่เบื้องหลังประเพณีพิธีกรรม³² ความคิดนี้ได้ถูกนำเสนอใน ปากไก่และใบเรือ :

³¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมคือระบบความสัมพันธ์” ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538), หน้า 4.

³² เกษียร เตชะพีระ, “การอ่านวัฒนธรรมไทยของนิธิ เอียวศรีวงศ์” คำขาวม้า, คำจีน, กางเกงในและ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี, ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2538) หน้า (22).

ความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์คันรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2525 เสนอเป็นงานศึกษาความคิดที่มีมิติของการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างชัดเจน โดยผ่านการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของความคิดในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ภายใต้งานไขความสัมพันธ์ทางสังคม คือการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางโลกทัศน์ค่านิยมของคนในสังคม จนเกิดการแลกเปลี่ยนยอมรับผสมผสานจารีตของคนกลุ่มอื่นในสังคมมากขึ้น จนชนชั้นนำสยามยอมรับวัฒนธรรมกบฏผีและปลัดตนเองออกจากค่านิยมจารีตแบบเดิมของบุคคักคินา วรรณกรรมยุคคันรัตนโกสินทร์จึงมีชีวิตชีวา เพราะรับเอาจารีตของชาวบ้านมาปรุงแต่ง และงานศึกษาสังคมวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องในรูปบทความตั้งแต่ พ.ศ. 2525 ซึ่งต่อมาถูกรวบรวมใน ชาติไทย เมืองไทย แบบเรียนและอนุสาวรีย์ว่าด้วยวัฒนธรรม รัฐและรูปแบบการจิตสำนึก พ.ศ. 2538 โขน การบาว นำนำและหนังไทยว่าด้วยเพลง ภาษาและนามนามหรศพ พ.ศ. 2538 และ ผ้าขาวม้า ผ้าจีน กางเกงใน และ ฯลฯ ว่าด้วยประเพณี ความเปลี่ยนแปลงและเรื่องสรรพสาระ และงานศึกษาเรื่องท่องเที่ยวบุญบังไฟอีสาน ถักริเจ้าแม่กวนอิม

ขณะที่ ธิดา สาระยา นักประวัติศาสตร์ ให้ความสำคัญกับการมองประวัติศาสตร์ในกรอบของวัฒนธรรม โดยเฉพาะวัฒนธรรมที่มีใช้วัฒนธรรมของส่วนกลางแต่เป็นวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือวัฒนธรรมจากภายใน และเป็นวัฒนธรรมจากสามัญชนหรือของมวลชน งานของธิดา ในงานประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (ศรี)ทวารวดี อารยธรรมไทย และ งานศึกษาประวัติศาสตร์เมืองต่างๆ เช่น จังหวัดอยุธยา อุบลราชธานี ซึ่งเป็นงานเขียนวิชาการในเชิงสารคดีและการท่องเที่ยว เป็นต้น

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักเศรษฐศาสตร์ซึ่งให้ความสำคัญสนใจศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านจิตสำนึก มองวัฒนธรรมในลักษณะกระบวนการพัฒนาทางเศรษฐกิจ จากปัญหาที่ไม่สามารถเข้าใจปัจจุบันและหาแนวทางการพัฒนาตามมิติวัฒนธรรมชุมชนได้อย่างถ่องแท้ด้วย เพราะการที่ขาดความรู้จักวัฒนธรรมของชุมชนนั้น โดยเฉพาะการเข้าใจตนเองได้นั้นจะต้องเข้าใจระบบคุณค่า ระบบวิธีคิด ประเพณี การละเล่น ตลอดจนศิลปะต่างๆเพราะในชุมชนมีการผลิตซ้ำทางอุดมการณ์ดั้งเดิมอยู่ ดังนั้นจึงต้องอาศัยการศึกษาย้อนกลับไปถึงประวัติความเป็นมาเพื่อเข้าใจถึงลักษณะของชุมชนที่อุดมคติของหมู่บ้าน ที่ดำรงอยู่ได้อย่างยาวนานบนพื้นฐานของระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพ และยังขยายเพิ่มเติมออกไปเน้นถึงลักษณะวัฒนธรรมชุมชนที่ให้ความสำคัญกับน้ำใจและความเป็นชุมชน เพื่อปลูกให้ชุมชนเข้าใจตัวเองด้วยการรู้ชัดถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรม งานนี้จึงเป็นการมุ่งค้นหา “รากเหง้าที่บริสุทธิ์” หรือเอกลักษณ์เฉพาะ (Identity) ของวัฒนธรรมในอดีตที่ยังคงตกทอดมาถึงปัจจุบัน งานนี้เห็นเป้าหมายที่ชัดเจนและยังแสดงเจตนาและความปรารถนาที่จะแสวงหาทิศทางในการเปลี่ยนสังคมและเศรษฐกิจไทยทั้งระบบ เพื่อให้เป็น

ทางเลือกในการพัฒนาไปสู่สังคมในอนาคต งานศึกษาเป็นงานศึกษาวัฒนธรรมชนชาติไทนอกประเทศกลุ่มต่างๆ เพื่อที่จะเข้าใจวัฒนธรรมชาวบ้านอย่างลึกซึ้ง โดยการเปรียบเทียบกันหาต้นกำเนิดของสถาบันที่อยู่ลึกลงไปในอดีตของท้องถิ่นต่างๆ ว่ามีวิวัฒนาการมาแตกต่างกันอย่างไร และปฏิสัมพันธ์กับกลุ่มชนและวัฒนธรรมอื่นๆ อย่างไร ปรากฏเริ่มแรกในงานวิจัยเรื่อง เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต พ.ศ. 2527 ศึกษาพัฒนาการเศรษฐกิจไทยนำมาสู่ข้อเสนอว่าการเปลี่ยนสังคมทันสมัยไม่น่าจะต้องผ่านการทำลายชุมชนหมู่บ้านในที่มีความสุข มีเอกลักษณ์ มีองค์กรที่มีศักยภาพในการต่อรองได้ในอดีต ชุมชนหมู่บ้านค่อสู้มาได้ยาวนานเพราะปัจจัย 3 ประการ คือ การมีทรัพยากรทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่มั่นคง ระบบสังคมหมู่บ้านที่ดี สมาชิกมีความเห็นอกเห็นใจช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาทุนนิยม การพัฒนาชุมชนต้องรักษาสวนตัวเองชุมชนหมู่บ้านไว้ และปรากฏชัดเจนในรูปบทความและการนำเสนอในการสัมมนาทางวิชาการต่าง ๆ ตั้งแต่ พ.ศ. 2525 ซึ่งต่อมาได้รวบรวมพิมพ์ใน วัฒนธรรมไทยกับขบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม พ.ศ. 2534 และประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย พ.ศ. 2540 คือ The Community Culture School of Thought ค.ศ. 1991 (2534) ความคิดแนวนี้นี้ยังปรากฏในการเผยแพร่นำเสนอในรูปของบทความในช่วงปี พ.ศ. 2531 เป็นต้นมา เช่น “การฟื้นฟูวัฒนธรรมไทในรัฐอีสาน” เป็นต้น³³ และปรากฏเป็นโครงการวิจัยประวัติศาสตร์วัฒนธรรมไทย

งานของนักมานุษยวิทยา อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่พยายามออกจากรอบการศึกษาทางมานุษยวิทยากรอบเดิมสนใจศึกษาชุมชนเชิงประวัติ ศึกษาทำความเข้าใจสังคมจากวัฒนธรรมผ่านประเพณีพิธีกรรมและความเชื่อ โดยเชื่อว่าวัฒนธรรมมีความหลากหลายมีพลวัตรและมีวาทกรรมจึงให้ความสำคัญกับมิติของเวลาและบริบททางสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย โดยการเสนอความคิดให้เห็นศึกษาชุมชนจากวัฒนธรรมในลักษณะของความเคลื่อนไหวให้มากที่สุด เพราะสังคมมีการเคลื่อนไหวเพื่อการเรียนรู้ สร้างสรรค์ ผลัดใหม่และปรับตัวภายใต้บริบททางสังคมและธรรมชาติแวดล้อมตลอดเวลา งานศึกษาออกมาในลักษณะเองการศึกษาเรื่องประเพณีพิธีกรรม

³³ จักรทิพย์ นาถสุภา, ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมชุมชนและชนชาติไทย (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2540)

ของชุมชนผ่านเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่หลากหลาย และบทสำรวจซึ่งพิจารณาจุดอ่อนจุดแข็งของศาสตร์ที่เกี่ยวข้องที่นำมาศึกษาและชี้แนะแนวทางการศึกษาที่ควรจะเป็น³⁴

งานศึกษาเริ่มจากการศึกษาเข้าใจชุมชน ชุมชนหมู่บ้านไทยมีไข่มุกแต่ความสงบบริบูรณ์เท่านั้นแต่มีความขัดแย้งในสังคมด้วย โดยศึกษาวิเคราะห์กระบวนการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ระบบทุนนิยมของสังคมหมู่บ้าน ซึ่งสะท้อนจากประเพณีพิธีกรรมความเชื่อ เช่น การกล่าวหาเป็นผีก็ผีปอบ ในกรณีของการเกิดความขัดแย้งในชุมชน การศึกษาจึงเห็นถึงความขัดแย้งระหว่างสังคมวัฒนธรรมชนบทและสังคมเมืองจากการขยายตัวของระบบทุนนิยม และการครอบงำเสียเปรียบของชุมชนหมู่บ้าน ในบทความเรื่องความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา พ.ศ. 2398-2520 พ.ศ. 2523 หนังสือ พัฒนาการของชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา พ.ศ. 2527 แต่การศึกษาที่มีข้อจำกัดทางหลักฐานที่ทำให้ศึกษาสังคมในอดีตย้อนกลับไปได้ไม่ไกลนัก ต้องอาศัยหลักฐานจากการบอกเล่าเป็นสำคัญ จึงหาแนวทางการศึกษาวัฒนธรรมเพิ่มเติมศึกษาในลักษณะของการเคลื่อนไหว ซึ่งเน้นการศึกษาในลักษณะของการผสมผสาน ปรับเปลี่ยน ผลิดใหม่ภายใต้บริบททางประวัติศาสตร์ ในความคิดและการเคลื่อนไหวทางสังคม พ.ศ. 2530 ถิ่นนาในมิติทางวัฒนธรรม พ.ศ. 2535 *The Re Production of Community : The Case of Community Forestry in Northern Thailand* พ.ศ. 2536

งานศึกษาที่มีแนวทางการศึกษาที่ชัดเจนเหล่านี้³⁵ แม้แนวคิดวิธีการหรือข้อเสนอจะต่างกัน แต่เป้าหมายก็เป็นไปในทิศทางเดียวกัน คือ การศึกษาซึ่งให้ความหมายและมีมุมมองเรื่องวัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม เน้นศึกษาวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหว เพื่อการเข้าใจและรู้จักตนเองอย่างแท้จริง และแลเห็นถึงการศึกษาที่สัมพันธ์กับสังคมปัจจุบันและการพัฒนา ไม่ว่างานศึกษานั้นจะบอกอย่างชัดเจนหรือไม่ก็ตาม

ดังนั้น สิ่งที่ต้องตระหนักในการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรม คือ การศึกษาโดยมุ่งหาลักษณะคุณค่าพิเศษของวัฒนธรรมไทยนั้นยังเหมาะสมกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบันหรือไม่ หรือควรมองวัฒนธรรมอย่างเคลื่อนไหวและเคลื่อนไหวในมิติอะไรบ้าง เพราะปัจจุบันนั้นรู้่ววัฒนธรรมมีการเคลื่อนไหวแต่ไม่รู้ว่ามันเคลื่อนไหวอย่างไร เพราะยังไม่มีทิศทางที่ชัดเจนและขาด

³⁴ อานันท์ กาญจนพันธุ์, “วิธีคิดของคนไทย : กรอบความคิดและแนวทางในการวิจัย” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่อง วิธีคิดของคนไทย (2539)

³⁵ ศรีศักร วัลลิโภดม, *มองอนาคต* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, 2538)

ความรู้ในเรื่องวัฒนธรรมในอดีตสังคมที่สัมพันธ์กับปัจจุบัน ดังนั้นคงต้องขึ้นอยู่กับแนวทางการแสวงหาคำตอบของกลุ่มนักวิชาการที่เสนอและกำลังทำอยู่ซึ่งที่กล่าวมาข้างต้นและที่จะทำต่อไป

แนวทางการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

จากการพิจารณาการศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมและบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป พบว่ายังมีช่องว่างในความรู้และการศึกษาอยู่อย่างมาก ความรู้และการศึกษาทางประวัติศาสตร์ยังไม่ได้ตอบสนองความต้องการและก้าวทันความต้องการความรู้ในเรื่องดังกล่าวในสังคม ด้วยสาเหตุนี้ความรู้ทางประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ไม่พอเพียงที่จะทำความเข้าใจหรือตอบคำถามของสังคมในปัจจุบันและอนาคต ในสังคมที่เกิดข้อสงสัยแนวทางการพัฒนาที่ห่างไกลจากวิถีของชุมชน นโยบายการชี้นำจากรัฐและปัญหาสังคมจากโครงสร้างของสังคม ทั้งคนและสถาบันต่างๆที่ไม่รู้จักและเข้าใจตนเองอย่างเพียงพอและต่างดำเนินชีวิตอย่างขาดทิศทาง

การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมจึงต้องเดินเต็มและสอดคล้องกับสังคม เพื่อให้ผู้รู้จักและเข้าใจตนเองและแนวทางในการปฏิบัติต่อไปอย่างเหมาะสม ความรู้ทางประวัติศาสตร์ด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมเป็นสิ่งจำเป็น และควรเป็นประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมที่มีเป้าหมายที่จะรู้และเข้าใจดีต่ออย่างแท้จริงมากกว่าการรับใช้คนหรือสถาบันใดสถาบันหนึ่ง เพื่อปัจจุบันและแนวทางในอนาคต ไม่ว่าผลนั้นจะนำไปใช้ในการพัฒนา การสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาชน และการแก้ปัญหาสังคม

จากข้อจำกัดในงานศึกษาที่ผ่านมา ทั้งทางด้านเนื้อหาวิธีการและมุมมองในการศึกษา แนวทางที่จะศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม คือ การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบชีวิตวัฒนธรรม โดยการศึกษาตามแนวทางนี้

1. ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมตามสภาพที่วัฒนธรรมดำรงอยู่

การพัฒนาการของวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมเพื่อเข้าใจสถานะการดำรงอยู่ของวัฒนธรรม สังคมและวัฒนธรรมมีความซับซ้อนและเปลี่ยนแปลงในอัตราที่ต่างกันในแต่ละท้องที่และในแต่ละเวลา การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมแบบสังคมวัฒนธรรมซึ่งศึกษาเพียงโครงสร้างและหน้าที่ของระบบในปัจจุบันนั้นยังไม่เพียงพอ เพราะชุมชน

หนึ่งๆมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลาในอัตราที่แตกต่างกัน ความเปลี่ยนแปลงนั้นทำให้ชุมชนดำรงอยู่ใน 3 ลักษณะ คือ 1. ชุมชนตกค้าง คือ ชุมชนที่บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปแต่ยังคงดำรงอยู่ด้วยเหตุผลหลายอย่างด้วยกันและภายในสังคมไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปหมด 2. ชุมชนส่วนน้อยคือชุมชนของชนส่วนน้อยที่พื้นฐานอยู่บนศาสนาของชนส่วนน้อย และ 3. ชุมชนแบบใหม่ คือ ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่จากการเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง มีลักษณะที่มีความเป็นเครือข่ายและมีกิจกรรมร่วมกัน³⁶ การศึกษาจึงต้องศึกษาด้านกำเนิดของสถาบันที่อยู่ลึกในอดีตสังคมนั้น ศึกษาสถานะที่สถาบันนั้นดำรงอยู่ ตลอดจนกระบวนการแห่งวิวัฒนาการของสถาบัน และการเปลี่ยนแปลงจากแบบอย่างหนึ่งนั้น แบบแผนใหม่นั้นมีหน้าที่อย่างไรในสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

2. ศึกษาวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรมในภาพรวม

งานศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม ความรู้เรื่องวัฒนธรรมที่ปรากฏส่วนมากเป็นงานศึกษาที่ได้ภาววัฒนธรรมเป็นส่วนๆ ทั้งนี้เพราะการศึกษาที่มีการแบ่งความรู้ออกเป็นเสี้ยวๆ ด้วยเชื่อว่าการแบ่งความรู้ความจริงออกเป็นเสี้ยวจะสามารถจัดการกับความรู้ได้สะดวกและมีประสิทธิภาพ แต่ผลของการแบ่งและจัดการเป็นเสี้ยวๆ ไปเรื่อยๆทำให้ไม่สามารถสัมผัสถึงความรู้และความจริงได้ การศึกษาที่มีอยู่เป็นการศึกษาที่แบ่งเป็นเสี้ยวเป็นส่วนๆนั้น ทำให้ไม่เห็นวัฒนธรรมที่ชัดเจนเนื่องจากยังขาดการรวมที่มองได้อย่างเป็นระบบ ทั้งในส่วนของตัววัฒนธรรมและในส่วนของหน่วยการศึกษาทั้งในระดับรัฐและท้องถิ่น เช่น การศึกษาภาพรวมในส่วนท้องถิ่นต่างๆ ในเบื้องต้นและภาพรวมที่ได้จากท้องถิ่นทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นหน่วยการศึกษาจะเป็นแบบใด อาจเป็นเขตทางการปกครอง เช่น ประเทศ เมือง จังหวัด อำเภอ หมู่บ้าน หรือเขตทางภูมิศาสตร์ เช่น กลุ่มน้ำ และเขตวัฒนธรรม

แม้ว่าการศึกษาในปัจจุบันต่างมีความศรัทธาต่อการศึกษาแบบสหวิทยาการ แต่ในทางปฏิบัติแล้วยังมิได้ทำอย่างจริงจังมากนัก งานศึกษาที่ปรากฏจึงเป็นการทำงานร่วมกันจากต่างสาขาวิชาต่างคนต่างทำ งานศึกษามีจำนวนน้อยที่มีเป็นการศึกษาข้ามสาขาวิชากัน คือจากที่ศึกษามาทางหนึ่งและสนใจหาคำตอบด้วยวิธีการหรือข้อมูลของอีกสาขาหนึ่ง หรือเป็นการที่มาทำงานร่วมกัน

³⁶ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมเมือง” เอกสารสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง วัฒนธรรมเมือง : ชุมชนเมืองและการแลกเปลี่ยนในกรุงเทพฯและปริมณฑล (กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537)

ในหัวข้อของคนหรือท้องถิ่นของตน สหวิทยาการควรเป็นกระบวนการของการเรียนรู้ที่มีบทบาทตั้งแต่เริ่มต้นการศึกษา คือ การตั้งคำถาม การแสวงหาข้อมูล และการวิเคราะห์

งานศึกษาประเภทบทความการศึกษาได้กล่าวถึงประเด็นนี้หลายครั้งแต่ยังไม่มีการศึกษาอย่างจริงจังเพราะเป็นเรื่องที่ค่อนข้างยาก อย่างไรก็ตามงานศึกษาที่ผ่านมาจำนวนมากเป็นงานศึกษาเรื่องเหล่านี้ไว้ก่อนแล้ว หากนำมาจัดระบบศึกษามาในส่วนที่ขาดหายไปเพื่อเติมเต็มให้เป็นภาพรวมให้ชัดเจน

3. ศึกษาความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี

พิธีกรรม

วัฒนธรรมเป็นระบบความสัมพันธ์ระหว่างกันกับคนและคนกับธรรมชาติสภาพแวดล้อมในชุมชนหนึ่งๆ ในเขตภูมิศาสตร์เดียวกัน คนมีความสัมพันธ์กันโดยตรง ทางด้านพฤติกรรมมีส่วนร่วมกิจกรรมร่วมกัน ทางด้านอุดมการณ์ก็มีความสัมพันธ์กันคืออาทรรในระดับหนึ่ง แต่ละชุมชนจึงมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกันแต่ก็มีการติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างชุมชน การศึกษาทำความเข้าใจศึกษาวัฒนธรรมมักทำแยกจากกันออกเป็นส่วนๆ ไม่ได้มองเป็นระบบ จึงละเลยมิติความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคนและคนกับสภาพแวดล้อม การเข้าใจวัฒนธรรมจึงต้องสามเือนอธิบายความสัมพันธ์ในสังคมหรือชุมชนว่าอยู่ในโครงสร้างอย่างไร และต้องศึกษาไปจนกระทั่งเห็นความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของชุมชนหรือสังคม

การศึกษาจึงต้องตระหนักถึงความหลากหลายและการผสมผสานทางวัฒนธรรมพิจารณาความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันและการกำหนดซึ่งกันและกันของวัฒนธรรมด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องคือ ความรู้ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ศีลธรรม กฎหมาย พิธีกรรม ศิลปะ วรรณกรรม เพราะความสำคัญของแต่ละส่วน โดยเฉพาะอาจมีน้อยกว่าความสัมพันธ์ที่แต่ละส่วนมีอยู่ต่อกัน จึงควรศึกษาระบบวัฒนธรรมมากกว่าวัฒนธรรมแต่ละด้าน ที่ระบบคุณค่าหรืออุดมการณ์เบื้องหลังปรากฏการณ์วัฒนธรรมด้านต่างๆ ระบบเศรษฐกิจ สังคม การผลิตและโครงสร้างทางชนชั้นซึ่งต่างมีส่วนกำหนดและถูกกำหนดซึ่งกันและกัน

4. ศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณีพิธีกรรม

เชิงเปรียบเทียบ

เรื่องที่เหมาะสมกับการศึกษาไม่มากนัก ในแต่ละกรณีต้องศึกษาในแง่มุมที่กว้างและครอบคลุมหลายปัจจัย คือ ศึกษาเปรียบเทียบความเหมือนกันของสังคมและวัฒนธรรมย้อนกลับ

ขึ้นไปในอดีต ทำให้สามารถศึกษาย้อนการเปลี่ยนแปลงกลับไปค้นหาสภาวะก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงขนาดใหญ่ได้ด้วย คือ สร้างภาพวัฒนธรรมโบราณขึ้นมาใหม่ การศึกษาในลักษณะนี้ต้องให้ความรู้จากหลายสาขาวิชาการสังคมศาสตร์ คือ เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและสังคมวิทยา มนุษยศาสตร์ คือ ประวัติศาสตร์ ปรัชญา ศาสนา ศิลปะและวรรณคดี นิรุกติศาสตร์ เป็นต้น เช่น การศึกษาเรื่องคนไทยนอกประเทศ

5. การศึกษาประวัติศาสตร์วัฒนธรรมด้านความเชื่อ ศาสนา ค่านิยม ประเพณี

พิธีกรรมจากวัฒนธรรมเมืองและท้องถิ่น

ในกระแสของการให้ความสำคัญวัฒนธรรมท้องถิ่น อาจทำให้หลงลืมวัฒนธรรมอีกส่วนก็รัฐ เมืองซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมทั้งระบบที่เปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน การศึกษาเพื่อเติมเต็มในส่วนที่ขาดหายไป จึงเป็นเรื่องที่ควรทำการศึกษาอย่างยิ่งเพื่อการเข้าใจดีของวัฒนธรรมอย่างจริงจัง ประวัติศาสตร์วัฒนธรรมในทุกๆด้านเท่านั้นจึงจะเป็นหนทางของการเข้าใจปัจจุบันและอนาคต